

T.C
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİHİ ANA BİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

1923–1950 YILLARI ARASINDA YEREL BASINDA KARS

YÜKSEKLİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
MUSTAFA IŞIK

TEZ YÖNETİCİSİ
PROF. DR. SELÇUK URAL

KARS 2013

T.C
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİHİ ANA BİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

1923–1950 YILLARI ARASINDA YEREL BASINDA KARS

YÜKSEKLİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
MUSTAFA IŞIK

TEZ YÖNETİCİSİ
PROF. DR. SELÇUK URAL

KARS 2013

TC
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Mustafa IŞIK'a ait "1923-1950 Yılları Arasında Yerel Basında Kars" konulu çalışma jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

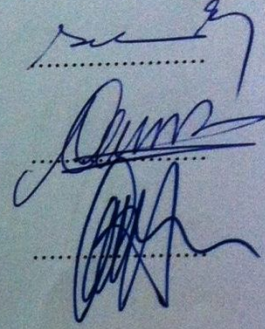
Öğretim Üyesinin Unvanı, Adı ve Soyadı

İmza

Prof. Dr. Selçuk URAL

Yrd. Doç. Dr. Nebahat ORAN ARSLAN

Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖZDEMİR

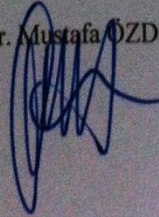

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün Yönetim Kurulunun 01.02.2013
tarihli ve 2013/... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

UYGUNDUR

12.13.13..

Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖZDEMİR

İÇİNDEKİLER

ÖZET	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ.....	III
KISALTMALAR.....	IV
GİRİŞ	1
1-Kars Tarihi ve Adının Kökeni.....	2
2-Şehre İlk Türk Akımları.....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
3-1876-1914 Yılları Arasında Kars	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
4-1914-1918 I. Dünya Savaşı Yıllarında Kars	5
5-Milli Mücadele Yıllarında Kars	8

BİRİNCİ BÖLÜM

KARS BASIN TARİHİ

1- Basının Ortaya Çıkışı.....	12
2- Kars'ta Yerel Basın	13
3- Kars Gazetesi.....	14

İKİNCİ BÖLÜM

KARS VALİLİĞİ

1-Köy İşleri	16
2-Borluk Suyu	17
3-Kars'ta Tek Partili Hayat	21
4-Kars ve İlçeleri	23
4.1.İğdır	23
4.2-Arpaçay	24
4.3-Diğer İlçeler.....	25
5-Kars'ın Elektriği.....	25

6-Cumhuriyet İdaresindeki Yirmi Yılda Kars.....	26
7-Sınır Şehri Kars'ın Komşu Devletler Açısından Önemi.....	29

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARS BELEDİYESİ

1-Kars'ın Görünümünü Düzenleme Çalışmaları.....	31
2-Kars'ın Gelişiminde Oluşan Eleştirilere Cevap	36
3-Kars'ta Belediye'ye Ait Binalar	37
4-Muhalefetsiz Şeffaflık	38
5-Kars'ta Elektrik ve Su Meselesi.....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış. 9
6-Kars'ın Gözbebeği: Iğdır	42

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KARS SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYAT

1-Kars İli Kültürel Durumu: Okul ve Eğitim.....	44
2-Kars Hakkında Genel Bilgiler	46
2.1-Su Hakkında	46
2.2-Kutsal Kitaplarda Kars ve Çevresi.....	47
2.3-Kars'ın Etnik Yapısı	47
3-Kars'ta Bir Azınlık: Malakanlar.....	48
4-Bir Eğitim Yuvası: Cılavuz.....	49
5-Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Reisi Cihangirzade İbrahim Aydın.....	52
6-Kazım Karabekir Paşa ve Kars.....	53
7-93 Harbinde Kars.....	55

BEŞİNCİ BÖLÜM

KARS'TA EKONOMİK YAPI

1-Tarım.....	57
1.1-Tohumluk Dağıtımları.....	57

1.2-Tarım Kooperatifleri	58
1.3-Yeni Tarım Üretim Türleri: Patates ve Mısır	59
1.4-Tarım Üretiminde Yeni Vergiler	60
1.5-Kars'ta Diğer Üretim Türleri.....	61
1.5.1-Pamukçuluk	61
1.5.2-Sütçülük.....	62
1.5.3-Arıcılık.....	62
1.5.4-Meyvecilik.....	63
1.5.5-Mücadele	63
1.6-Toğrak Kanunu	63
2-Hayvancılık ve Hayvan Borsası	64
3-Üretimde Örnek İlçelerden Biri: Çıldır.....	66
4-Yeni Rejimin İktisadi Durum Üzerindeki Etkisi.....	67
SONUÇ	69
BİBLİYOGRAFYA	71
EKLER	75
ÖZGEÇMİŞ	134

ÖZET

Basının artık küçümsenemeyecek bir güç haline gelmiş olduğu günümüzde, bu çalışma sayesinde mikro düzeyde gelişimi ve işlevi hakkında bilgi verilmeye çalışılmaktadır. Basının bölgesel ve kısmen daha az kapsamlı şeklini meydana getiren Yerel Basının, Kars şehri açısından oluşumu, gelişimi ve olgunlaşmasını göz önüne alarak şehrin nasıl bir evrim süreci geçirdiğini ortaya koyan en güzel materyal olan gazeteden yararlanılmıştır. Bu amaçla Kars Gazetesini temel alınarak hazırlanan bu çalışmada gazetenin şehir ve halk üzerindeki etkisi ortaya konulmuş; kimi zaman bilinçlendirilmeye çalışılan halkın kimi zaman ise şikâyetlerini duyurmaya özen gösterilmiştir.

ABSTRACT

Thanks to this work, it is given information about the minimal improvement and the function of the press that has become an undespisable power in present time. It has been got use of newspaper to prove what kind of evolotion the city had end to prove the development of the city which is thanks to loca press thet forms the regional and patly less detailed forms of press.

In this work that is based on "*Kars Newspaper*" it is proven that the nawspaper has an effect on the society and the city. By means of the local pres, society has been tried to be made conscios and annonce their complaints.

ÖNSÖZ

Globalleşen dünyada haber almak bir gereksinim haline gelmektedir. Örneğin ülkenin herhangi bir kara parçasında olan sevindirici, üzücü veya düşündürücü olaylardan her an haberimizin olmasını istemekteyiz. Bu istek ve merak basını bir öncü haline getirmektedir. Basın bazen günü birlik haberleri almamıza yararken bazen ise geçmişimize açılan bir pencere haline gelmektedir. Bu amaçla ülkelerin ne gibi evreler geçirdiği, gelişimlerini sağlamak amacıyla neler yaptıkları ve hatta halkın eğitimi konusunda basının neleri üstlendiği daha nesnel bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu amaç biraz küçültüldüğü zaman bölgesel olarak düşünüldüğünde bir şehrin geçmişini gözler önüne sermektedir. Yerel basın denilen bu olgu bir şehrin kimliği haline gelebilir; şehrin yaşayanlarını tek bir amaç çevresinde toplayabilir. İşte biz bu amaçlar doğrultusunda Kars şehir gazetesi olan “Kars Gazetesi”nin çalışmalarını inceleyerek, Kars’taki; idari, sosyal ve kültürel yapıların değişim sürecini göz önüne sermeye çalışacağız. Muhakkak Kars şehri yerel basın ile tanışmıştır; fakat gazetenin ulaşılan ilk nüshası olan 1937 yılından başlayarak 1950 yılına kadar olan olaylar inceleme altına alındı.

“Kars” deyince aklımıza Anadolu’nun kuzey doğusunda bir sınır şehri gelmektedir. Kars’ı Kars yapanın ne olduğunu çoğu zaman hiç birimiz derin düşünmeden sadece koordinatlarını ve bölgenin soğuk olduğunu hatırlarız. Ancak bir şehri tanımlamak için bu kısacık bilgi yeterli mi yâda bu bölgede yaşayan insanların geçmişten bu yana çekmiş oldukları sıkıntıları bu basit cümlelerle açıklayabilir miyiz? Kars, derin bakıldığı zaman derinliği görülen bir yerleşkedir; zira basit bir metafor yapmak gerekirse biz Türklerin penceresinden bakarak, coğrafyasının mayası, medeniyet ve kültür olan Anadolu’ya ilk adım attığımız yer veya cumhurun devlet yönettiği Anadolu’nun ilk kara parçası veya 40 yıl esarete kalmasına rağmen anavatana bağlanmak için can vermekten çekinilmeyen bir halk yaşama alanı veya anavatandan bakıldığı zaman ise tekrar kavuşulabilmek için dağlarında 90 bin şehit verilebilecek bir şehirdir Kars.

Kars Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2011-FEF-19 sayı projeye desteklenmekte olan bu çalışmamızda Kars şehrinin mülki, idari, sosyo-kültürel ve ekonomik olarak geçirmiş olduğu evrelerin, basın tarihimize yansımalarına değinmeye uğraştık. Bize bu imkânı vermiş olan Kafkas Üniversitesi Tarih Bölümü Başkanı Sayın Prof. Dr. Selçuk URAL, Yrd. Doç. Dr. Nebahat ORAN ARSLAN, Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖZDEMİR ve çok değerli

Kafkas Üniversitesi Tarih Bölümü hocalarımıza, son olarak da tabii ki bana maddi manevi desteklerini hiç eksiltmeyen sevgili eşim Şule DUMAN IŞIK' a teşekkürü bir borç bilirim.

KISALTMALAR

TBMM	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
CM	:	Santimetre
KM	:	Kilometre
CHP	:	Cumhuriyet Halk Partisi

GİRİŞ

Basın, sözcük anlamı olarak matbaanın bulanmasına müteakip bazı yazıların seri olarak basılmasından (çoğaltılmasından) gelmektedir. Günümüz anlamıyla basın ise gazete ve ya kitap dergi gibi yazın dünyasının mamullerine denilmektedir. Zamanla halkın yönlendirilmesine müdahale edecek kadar güçlenen basın örgütleri ihtilallerin, savaşların ve barışların meydana gelmesinde etkili hale gelmiştir. Örnek vermek gerekirse Fransa'da yaşanan İhtilalın en büyük destekçisi gazeteler, broşürler olmuştur. Tüm dünyada yayılmaya başlayan haber alma arzusu Basın örgütlerinin hızlı bir şekilde güçlenmesine neden olmuştur.

Basın gelişimini etkileyen bir başka etken de okuryazar insanların sayısında yaşanan artıştır. Okuma ihtiyacının çoğalması yeni ve pratik yazım usulü olan basım makinelerini ortaya çıkarmış, bu yenilikte yeni okuma objelerinin oluşmasına neden olmuştur. Zira bu ihtiyaçlar doğrultusunda ortaya çıkan günlük yazılar ilk başlarda kültürel olayları vermesine rağmen daha sonra siyasi olayların etkisinde kalarak yönlendirme özelliği kazanmıştır. Bu yönlendirme özelliği halkın daha seçici olmasına ve daha eleştirel bakışlarla yöneticilerini tenkit etmesine neden olmaya başlamıştır.

Demokratik yönetimlerin ilk başlarda desteklemekte oldukları bu Basın örgütleri zamanla destekçisi olan yönetimlere dahi eleştirel davranması basına ulvi bir özellik olan tenkit ve azınlığın sesi olma özellikleri katmıştır. Artık öğretici eğitici özelliklerini bir kenara bırakan Basın teşkilatı, iktidarların belirlendiği, belirlenen iktidarların ise halka arz edildiği hale gelmiştir.

Bazen geldiği isim kökünün eş anlamlısı olan baskının altında kalmış ve iktidarların tekelinde hareket etmek zorunda kalmıştır. Özgürlüğüne pranga vurulduğu yıllarda eleştirel özelliğini kısmen yitiren teşkilat sadece bilgi verme ve destek gördüğü kişilerin iyi taraflarını anlatır hale geldiği olmuştur. Ama özünde özgürlük olan bu teşkilatlar baskılara fazla da boyun eğmemeyi prensip haline getirenler ayakta kalabilmiştir. Aykırı sesleri duyurabilme çabasının ön planda olduğu bu özellik nedeniyle bazen şiddete dahi uğradığı olmuştur. Dünya genelinde bu aykırı sesleri duyurmaya çalışan birçok gazeteci suikastı yaşanmıştır. Ülkemizde de zaman zaman görülen bu suikastlar yaşanmasına rağmen hiçbir zaman ana özelliği olan nesnel bakış ilkesinden kopmamak için tabiri caizse budaktan gözünü sakınmamıştır.

1. Kars Tarihi ve Adının Kökeni

Kars ili Türkiye'nin Kuzey doğusunda yüksek dağ silsilesi olan Doğu Anadolu bölgesinin Kür ve Aras nehirleri havzasında yer almaktadır. Coğrafi koordinatları ise, 42 derece 10 dakika doğu meridyenleri ile 39 derece 22 dakika kuzey paralelleri arasında bulunmaktadır. Sovyet Rusya (1921'den itibaren Gürcistan Cumhuriyeti), İran, Ermenistan Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyetine bağlı Nahçıvan Muhtariyeti'ne en yakın noktada bir sınır şehridir. Kars şehrinin yüz ölçümü (Henüz Iğdır ve Ardahan ayrılmadan önce) tüm kazalarıyla birlikte 18.405 kilometre karedir. Birçok yüksek dağ ya bünyesinde barındıran ve ya komşusu olan şehrin ortalama yüksekliği 2000 metre kadardır.¹

Yoğun bir karasal iklimin yaşandığı şehirde kış ayları ortalama 120 gün olup ortalama sıcaklık ise eksi 25 derece civarındadır. Kış boyu yağan kar şehir merkezinde seksen santim olup, bu ebatlar dağlarda ve yüksek yerlerde ise yüz ile yüz seksen santime ulaşmaktadır. İlin aralık ayında başlayıp yaklaşık kırk gün süren ve ismine büyük çile (Erba'in) denilen en soğuk günlerinde sıcaklık eksi otuzların altına düşmektedir. Şehrin en sıcak yılı 1940'da Ağustos ayında 36 derece ölçülürken; en soğuk yılı 1950 yılı Ocak ayında eksi 37 derece olarak ölçülmüştür. Bitki örtüsünü de şekillendiren iklim nedeniyle dayanıklı ağaç türlerinin yetiştiği şehirde özellikle çam, köknar, ladin ve meşe gibi bol olarak bulunmaktadır. Ağaçlık alanlarının yaklaşık olarak yarısı Sarıkamış kazasında yer almaktadır.²

Şehrin ismi ise milattan önce 130 ile 127 yılları arasında Kafkasların Dağıstan bölgesinden gelen bir Türk boyu olan Bulgarların Velentur (*Vanand-ur/Vanand =balang*) boyunun Karsak kolu Türklerinin bölgeye yerleşmesinden gelmektedir. Anadolu'daki en eski Türk ismi olan şehrin isminin Karsaklardan geldiğinin en güzel delili ise aynı boyun Maraş, Adana ve Silifke bölgesine yerleştikten sonra buralarda Karsak, Varsak ve ya Kars isimlerinde şehirler kurulmasıdır. Kaşkarlı Mahmut eserinde Kars isminin bir adet deve ve ya koyunyününden yapılan elbise anlamına geldiği ve ya derisi güzel bir bozkır tilkisi anlamına gelmektedir. Buharalı Şeyh Süleyman ise Kars isminin şal kuşak, ipek peştamal anlamına geldiğini bildirmektedir. Ayrıca sincaptan küçük karnı çilli bölgeye has bir hayvan isminden gelmekte olduğunu beyan etmektedir. Tüm bu yorumlara rağmen en güçlü kanı ilk olarak verilen bir Türk oymağı olan Karsaklardan gelmiş olduğudur. Zira Karsak isminin bir tilkiden gelmekte olduğu da inkâr edilemez. Zira eski Türklerde, Şamanizm inancı yaygın olduğu

¹ Fahrettin KIRZIOĞLU, *Kars Tarihi I, İstanbul 1953, s. 1-2*

² KIRZIOĞLU, *Kars Tarihi I, s. 10-11*

dönemlerde her Türk boyunun bir hayvan figürüyle temsil edildiğini ve bazen o temsil edildiği hayvanın özelliğini gösteren boylara o isim verilirdi. Yapısı bakımından yırtıcı ve güçlü bir tilki türü olan bu boya isim verdiği de düşünülebilir.³

2. Şehre İlk Türk Akınları

Yıllarca farklı ulusların gelip yerleştiği bölgede XI. Yüzyıldan itibaren Türkmenlerin sistemli olarak akınları sonucunda bir Türk bölgesi haline bürünmektedir. Bölgedeki Bizans ve Ermeni hâkimiyetine karşı ilk sistemli Türk akınlarını Rüknu'd-Decele idaresinde yaklaşık 20.000 Türkmen ile gerçekleştirmiştir ki bu akınlar daha sonra Selçuklu Devletinin dayanak noktasında yer almıştır. Üstelik bölgenin Selçuklular açısından yeni bir fetih alanı ve ticaret kontrolünü sağlayacağı bir üs ve karakol konumundandır. Bölgenin bir başka fetih alanı haline gelmesi de bölgedeki otorite boşluğunun bir türlü giderilmemesi fetih için açık bir hale gelmesindedir. Zira Abbasi Halifeliği, Şii Büveyhi oğullarının baskısında olması, Bizans ve Gürcü krallıklarının bölgeye gereken ehemmiyeti verememesi bölgeyi Türk akınlarına ve göçlerine açık hale getirmiştir.⁴ Sultan Alparslan'ın Selçuklu Devleti'nin başına geçmesiyle birlikte Anadolu seferlerini daha etkin bir hale getiren Selçuklular Alparslan komutasında ilk olarak 1064 yılında sefer düzenlemiştir. Bu sırada Kars'ın doğusunda Anı Begrat krallığının bulunduğu ve fethi zor olarak görülen Anı şehrinin ele geçirilmesi Anadolu'nun kapılarını tamamen Türklere açık hale getirmiştir. Alparslan'ın ardından tahta geçen Melikşah Kars bölgesinin fethine kaldığı yerden devam etmiş ve Iğdır'ın (Sürmeli) fethini tamamlamıştır.⁵

Artık bir Türk Şehri olan Kars'ın 1064 yılında başlayan Türk serüveni bu güne kadar kesintisiz devam etmiştir. Yaşayan halkın çoğunluğu daima Türk nüfusu olurken yönetim ise bazen el değiştirmiştir.

3. 1876- 1914 Yılları Arasında Kars

Osmanlı idaresinin Anadolu'da kurulmasıyla birlikte tek tek tüm Anadolu coğrafyasını Türk bayrağı altına alan Yavuz Sultan Selim'in ardından tahta geçen oğlu Kanuni Sultan Süleyman'ın 1934 yılında İran Şahı Tahmasp'a düzenlediği sefer esnasında Vezir'i azam İbrahim Paşa, Tebriz içlerine kadar girerek Şah ordularını kaçırmıştır. Karşılaşılabilecek bir ordu bulamayan Vezir'i azam orduları kuzeye doğru ilerleterek Kafkasya fethine başlamıştır. İran

³ KIRZIOĞLU, Kars Tarihi I, s 15–16

⁴ Cem TÜYSÜZ, “Selçukluların Transkafkasya'ya Yönelik İlk Akınları” II. Uluslar arası Kafkasya Tarih Sempozyumu, Kars 2009, s. 363–368

⁵ KIRZIOĞLU, Kars Tarihi I, s. 331–332

Şahi'nın nüfus alanı olan Güney Kafkasya'yı savaşmadan teslim alan Paşa daha sonra Bağdat üzerine harekete geçmiştir.⁶ Bunun ardından başlayan Osmanlı devleti hâkimiyeti 1877–78 yılına kadar kesintisiz bir şekilde devam etmiştir. Bu yıldan itibaren kırk yıl boyunca Rus idaresine kalan şehir kesin olarak Gümrü ve Kars Antlaşmalarıyla birlikte Türkiye Cumhuriyeti sınırlarına dâhil edilmiştir.

Uzun yıllar Türk idaresinde kalan bu şehir için bir kara tarih olan 1877–78 Osmanlı-Rus Savaşı namı değer 93 Harbi olmuştur.

Savaşın başlamasının nedeni ise batılı devletlerin Londra'da toplanarak Osmanlı Devleti'nden ülkesinde yaşayan azınlık durumundaki Gayr-i Müslimlere tanınması gereken haklarla ilgilidir. Bu ülkeler aldıkları kararlara göre Bosna-Hersek ve Bulgaristan'da yapılan ıslahatların uygulanmasını, Sırbistan Devletiyle sınırların bozulmamasını, bölgede bulunan Osmanlı Ordusunun ihtiyaç fazlalarının terhis edilmesini ve silahsızlandırılmasını istemesinin yanı sıra yine bu bölgelerde yeni ıslahatların yapılmasını istemektedir. İngiltere bu protokole Osmanlı Devleti ve Rusya'nın ordularını bölgeden çekmeleri kaydıyla imzalamıştır. Rusya ise bu şartı da bir şarta bağlayarak Balkanlarda herhangi bir ihtilal olması halinde uygulamayacağını belirtmiştir. Osmanlı Devleti ise bu isteklerin Osmanlı Devleti'nin uygulamakta olduğu Kanun-i Esasi ilkelerine uygun olmadığını ve kendilerinin bu konferansa çağrılmamalarını bildirerek uygulanmasının zor olduğunu belirtmiştir. Üstelik bölgede Osmanlı ordusunun terhis edilmesi Rus ordusunun ise şarta bağlı kalmasının Osmanlı topraklarını işgale açık bir konuma getirmekte olduğu da bir gerçektir. Bu nedenlere dayanarak Osmanlı Devleti, bir Meclisi Vükela toplantısında Protokolü reddettiğini bildirmiştir. Bu olayın hemen ertesi gün yani 19 Nisan 1877'de Rusya, Osmanlı Devletine savaş ilan ettiğini tüm dünyaya duyurmuştur.⁷

Osmanlı devleti savaşa hazırlıklı olmamasının yanı sıra yeteri kadar alt yapıya sahip olmaması nedeniyle askeri sevkiyatları zamanında gerçekleştirilememekteydi. Ruslar ise Avrupa ordularını 120 bin asker, Anadolu ordularını ise 60 bin kişilik hale getirmiştir. Anadolu cephesinde 20 Nisanda Doğu Beyazıt'ın işgaliyle başlayan savaşın Osmanlı için pek de iç açıcı olduğu söylenemezdi.⁸

⁶ Nikolae JORGA, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. II, İstanbul 2009, s. 305

⁷ Enver Ziya KARAL, *Büyük Osmanlı Tarihi IV*, s. 40–41

⁸ JORGA, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. V, s. 476

Anadolu Orduları Başkomutanlığına getirilen Bursalı Mareşal Ahmet Muhtar Paşa bölge halkıyla birlikte Rus ordularına karşı mukavemete başlamıştır. Yaklaşık olarak 8 ay süren çarpışmalar sonucunda güçlü bir direniş sergilenmiştir. Büyük başarılarla imza atan Muhtar Paşaya 25–28 Haziran günlerinde gerçekleşen Haliyazı ve Zivin çarpışmaları sonucunda Gazilik unvanı verilmiştir. Ayrıca bu başarıların yanı sıra 26 Ağustos Başgedikler ve 2–5 Ekim Yahnlı savaşları da kazanılmasına rağmen bir türlü Osmanlı Ordusu ikmal edilememektedir. Bu sırada Avrupa cephesinde süren savaşın da giderek kötüleşmesi ve Plevne kalesinin düşmesi moralleri iyice bozmuştur. 15 Ekim 1877 günü gerçekleşen Alacadağ çarpışmasında Anadolu Ordumuzun da ağır bir darbe alması sonucu Ahmet Muhtar Paşa Erzurum'a çekilerek savunma hattı oluşturmaya karar vermiştir. 18 Ekim günü Rus Çarının kardeşi Mikhail Nikolayeviç komutasındaki ordular Kars şehrini resmen işgal etmiştir. Kars'ı kurtarmak için birkaç saldırı düzenlenmesine rağmen ordunun bir türlü ihtiyaçlarının karşılanmaması sonucu 17–18 Kasım 1877 günü Kars tabyaları Rus Ordusunun eline geçmiştir. Şehri işgal sonucu ele geçiren Ruslar üç gün boyunca şehirde katliam ve yağma yapmıştır. Esir askerlerimizi dahi katleden Ruslarla barış antlaşması yapılmak zorunda kalmıştır. 3 Mart 1878 yılında yapılan Ayastefanos antlaşması gereğince yenildiğini kabul eden Osmanlı Devleti, Rusların işgal ettikleri bölgelerden çekilmelerini zor da olsa kabul ettirebilmiştir. Ancak daha sonra imzalan 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşmasınının 58. maddesi gereğince Rusya'ya 245 milyon altın lira vermeyi kabul etmesine rağmen derin bir dar boğaz yaşayan ülke ekonomisi nedeniyle bu tazminat verilememiştir. Tazminat olarak ise Batum, Kars ve Ardahan şehirleri verilmek zorunda kalmıştır. Bu kararın 7. maddesine göre bu şehirlerde yaşayan halkın üç yıl boyunca göç etmesine imkân sağlanmıştır.⁹ Böylece bu üç şehrin 40 yıllık esareti başlamıştır.

Bu savaşın sonucu Osmanlı devleti için yıkımın sadece başlangıcı olmuştur. Zira 1914 yılında hem dünyayı hem de Osmanlı devletini daha büyük bir yıkımın başlamasıyla birlikte Osmanlı Devleti fiilen yok olma sürecini tamamlamıştır.

4. 1914–1918 I. Dünya Savaşı Yıllarında Kars

19 yüzyılın başlarından itibaren dünya devletleri zenginleşme ve daha çok alana hâkim olabilmek için birbirleriyle yarışır hale gelmiştir. Özellikle Almanya ve İtalya'nın bu yarışta geri kalmaları nedeniyle aradaki farkı kapatmak için saldırgan bir hale gelmeleri ülkelerin kutuplaşmasına neden olmuştur. Almanya ırk olarak kendisine yakın olan Avusturya-

⁹ KIRZIOĞLU, *Kars Tarihi I*, s. 552–553

Macaristan İmparatorluğunu ve İtalya'yı alarak güç dengesini kendi taraflarına çekmiştir. Diğer tarafta ise İngiltere'nin başını çektiği devletler özellikle Fransa, Almanya'nın bu güçlenmesinden çekindiği için, Rusya ise balkanlarda güç çatışması yaşadığı Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun karşısında yer alması zorunlu bir İtilaf devletleri bloğu oluşmasına neden olmuştur. Tüm bu çekişmelerin yaşandığı bir sırada Avusturya veliahdının Sırbistan gezisi sırasında bir Sırp tarafından öldürülmesi sonucu Avusturya, Sırbistan'a savaş ilan etmiş ve savaşın fitili ateşlenmiştir. Ruslar ırkdaşı olduğu Slavların yanında yer alırken almanlar ise kendi ırkdaşı Avusturya- Macaristan İmparatorluğunun yanında yer almıştır. Almanya aynı zamanda Rusların müttefiki Fransa'ya 4 Ağustos'ta, İngiltere'ye ise 5 Ağustos'ta savaş ilan ederek birinci dünya savaşını fiilen başlatmıştır. Osmanlı devleti ise savaşa kayıtsız kalıp taraf seçmemesine rağmen devlet yönetiminde etkili halde olan İttihat ve Terakki Partisi savaşa Almanya tarafında girilmesi taraftarıdır. Osmanlı Devleti adına Sait Halim Paşa, Talat Paşa, Enver Paşa ve Mebusan Meclis başkanı olan Menteşeli Halil Beyden oluşan bir heyetle Alman ordusu heyetiyle 2 Ağustos günü gizli bir antlaşama imzalanarak savaşa girilmesi halinde Almanların yanında yer alınacağı karara bağlamıştır.¹⁰ Savaşın iyice kızıştığı bir dönemde İngiliz savaş gemilerinden kaçan iki adet alman zırhlısı Göben ve Breslav henüz tarafsız olan ve askeri tatbikatlar yapan Osmanlı Devletinin Çanakkale limanına sığındığı haberi tüm ülkede derin bir etki yapmıştır. Daha sonra Osmanlı devleti tarafından satın alınan bu gemilere Yavuz ve Midilli isimleri verilerek Türk bayrağı çekilmiştir. Artık Türk gemisi olmalarına rağmen mürettebatı hala Alman olan bu gemiler Karadeniz'e açılmış ve savaşta Almanya karşısında yer alan Rusya'nın Karadeniz liman şehirlerini bombalaması sonucu Osmanlı Devleti fiilen savaşa girmiştir.¹¹

Savaşın Osmanlı devleti açısından pek de güzel geçtiği söylenemez. Birçok cephede ağır yenilgiler almasına rağmen savaşın dönüm noktası Çanakkale ve Sarıkamış cepheleri olmuştur. Birinde sayıca fazla kayıplar vermemize rağmen kazanmak, diğerinde ise mükemmel bir projeye rağmen ağır kayıplarla yenilgi alınmıştır.

Sarıkamış harekâtına kalkışılmasında üç ana neden bulunmaktadır. Bunların başında 1878 yılında kaybedilen Kars, Ardahan ve Batum şehirlerini geri alabilmek gelmektedir. Diğer bir neden ise Rusya devleti sınırları dâhilindeki Müslüman halka özgürlüğünü verebilmek ve son neden ise Hazar denizini aşarak Orta Asya Türk halkına ulaşmak Rusları

¹⁰ Sina AKŞİN, *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908–1980*, İstanbul 2008, s. 53–54

¹¹ Taylan SORGUN, *İmparatorluk, İttihat ve Terakki, Cumhuriyet; İmparatorluktan Cumhuriyete*, İstanbul 1998, s. 80

savunmasız olan yerden vurmaktır. Bu son nedenin Pantürkizm idealinden gelmekte olduğu da söylenebilir.¹²

Savaşta ağır kayıplar almakta olan Osmanlı Devletinin bu dar boğazda ferah bir nefes almasını sağlayan olay ise Çarlık Rusya'da Bolşevik harekâtı sonucu ihtilal olması ve Rusya'nın 3 Mart 1918 yılında Brest-Litovsk Antlaşması ile savaştan çekilmesi olmuştur. İttifak bloğu açısından savaşın ağır yükünü çekmekte olana Almanya bu olayla birlikte doğu cephesini sağlama alarak nihai sonuca batı cephesinde Fransızları yenerek ulaşmaya çalışmaktadır. Bu amaçla Alman orduları 27 Mart 1918'de genel bir taarruzla Fransa'ya saldırmış ancak herhangi bir sonuç alamamıştır. Bu başarısız saldırı sonucunda İtilaf devletleri Almanya'nın gücünü ölçmüş ve 26 Eylül 1918 tarihinde Almanya üzerine taarruza geçerek savaşın bitmesi için Almanya'yı savaşın dışına itmiştir. Bu netice doğrultusunda Almanya 11 Kasım 1918 tarihinde savaştan çekildiği antlaşmayı imzalamıştır. Savaşın aslında Osmanlı Devleti açısından bittiği tarih ise alman yenilgisinden önce Almanya-Osmanlı arasında köprü vazifesinde bulunan Bulgaristan'ın 30 Eylül 1918 tarihinde savaştan çekilerek İttifak bloğu köprüsünün yıkılmasıyla olmuştur.¹³ Osmanlı Devleti bu aşamadan sonra savaşa devam edebilmesi imkânsız görünmektedir ki zira devletin başkenti artık tehdit altına girmiştir. Almanlarında genel taarruzunun başarısız olması ve İtilaf devletlerinin baskısını artırması zorunlu bir ateşkes ve barış antlaşmasının kabul edilmesine neden olmuştur.

Artık savaşın bitirilmesi için ilk olarak İttihat ve Terakki Partisinin yöneticileri başta sadrazam Talat Paşa olmak üzere istifa etmiş ve Sadrazamlığa, Başkumandanlık Erkânı Harbiye Riyaseti ve Harbiye Nezareti görevlerini bünyesinde toplayan Ahmet İzzet Paşa getirilmiştir. Bu sırada Heybeli Ada'da tutuklu bulunan İngiliz General Towshend ile birlikte bahriye Nazırı olan Rauf Bey İtilaf devletlerine, Amerikan Başkanı Wilson'un yayınladığı prensipler çerçevesinde barış yapmak isteklerini bildirmişlerdir.¹⁴

Bu müracaatın olumlu karşılanması artık silahların susmasına neden olmuştur. Yavaş yavaş mütareke dönemine giren Büyük savaşın başlamasında şüphesiz Osmanlı Devleti'nin hiçbir parmağı olmamasına rağmen savaştan en büyük yarayı alacak olan nedense Osmanlı Devleti'nden başkası olmamıştır. Bunun en belirgin göstergesi ise diğer yenilmiş devletlerle imzalanan antlaşmaların ateşkes atlaşmasından hemen sonra imzalanması, Osmanlı Devleti'nin ise ateşkes atlaşmasıyla barış antlaşması arasında bir yıldan fazla zaman olması

¹² KARAL, Büyük Osmanlı Tarihi V, s. 414

¹³ Selçuk URAL, Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri, İstanbul 2008, s. 15–16

¹⁴ Ali TÜRKGELDİ, Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi, Ankara 1948, s. 27–28

gösterilebilir. Bunun yanı sıra imzalan Mondros Mütarekesi adının bir ateşkes antlaşması olmasına rağmen adeta yapılacak olan işgallerin temelini oluşturması kazanan ve kaybeden arasında adaleti sağlamak için ilan edilen Wilson Prensiplerinin uygulanmadığı ve adaleti gözetilmediği de bir gerçektir. Ateşkes atlaşmasının daha tabiri caiz ise mürekkebi kurumadan işgallerin başlaması adaletin haklıdan yana değil de güçlüden yana olduğunu göstermektedir.

5. Milli Mücadelede Yıllarında Kars

Osmanlı Devleti'ni Bahriye Nazırı Rauf (Orbay) Bey'in başkanlığında Reşat Hikmet Bey, Sadullah Bey ve kâtip Ali Türkgeldi'nin temsil ettiği Mondros Mütarekesi görüşmeleri Midilli Adasının Mondros limanında demirli bulunan İngiliz zırhlısı Agemonnon gemisinde başlamıştır. İtilaf Devletlerini ise İngiliz Amiral Calthorpe başkanlığında Albay Byons, Binbaşı Divkens ve Teğmen Cormrod temsil etmektedir. Mütarek boyunca görüşülecek konuların temelini İngilizlerin hazırlamış olduğu talak metin üzerinden yapılmıştır. İngiliz tarafının sunduğu bu 25 maddelik metnin dört maddesi haricindeki maddelerde değişiklik yapılmasına rağmen bu değişiklikler antlaşmanın genelinde bir değişiklik yaratmamış sadece kelime oyunları ile Türk heyeti oylanmıştır.¹⁵ Maddeleri açısından hayati bir önem taşıyan bu antlaşma 30 Ekim 1918 tarihinde taraflarca imzalanmış ve uygulamaya geçirilmiştir.

Bu antlaşmanın şüphesiz her maddesi Osmanlı Devleti'ni yok etme amacı gütmektedir. Ancak bu antlaşmanın iki maddesi vardır ki onlar ülkeyi tamamen yabancı işgaline açık hale getirmektedir. Antlaşmanın 7. ve 24. maddeleri olan bu iki can alıcı nokta zamanla itilaf Devletlerinin, Osmanlı Devletini işgal gerekçesi halinde gelecektir.

“... ”

Madde 7 – Müttefikler emniyetlerini tehdit edecek vaziyet zuhurunda herhangi sevkülceyiş noktasını işgal hakkını haiz olacaktır.

...

Madde 24 – Vilayeti sitte iğtişaş zuhurunda mezkûr vilayetlerin herhangi bir kısmını işgal hakkını itilaf devletleri muhafaza ederler.”¹⁶ İşte bu iki madde Osmanlı Devletinin parça parça işgaline zemin hazırlamıştır. Özellikle 24. madde muhteva olarak Doğu Anadolu bölgesini ve Kars'ı ilgilendirmektedir.

¹⁵ URAL, Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri, s. 31–32

¹⁶ TÜRKGELEDİ, Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi, s. 70/73

Rusya’da yaşanan ihtilalın ardından Kars bölgesinden çekilen Rus ordularının yerini Türk orduları almış ise de Osmanlı Devleti’nin 30 Ekim 1918 tarihinde imzaladığı Mondros Mütarekesi gereğince buralardan tekrar çekilmek zorunda kalmıştır. Böyle bir durumu kabul etmeyen Kars halkı derhal harekete geçerek ilk Müdafaa-i Hukuk cemiyetini 5 Kasım 1918 tarihinde Kars İslam Şurası adı altında kurmuştur. Zamanla Kars’a sınır olan Batum ve Nahçıvan’ı da içerisine alan ve güçlenen Şura bölgedeki Ermeni çetelerinden halkı koruyabilmek için silah dağıtmaya ve örgütlenmeye başlamıştır. Yapılan kongrelerle bölgeden çekilmesi süren Türk ordusundan doğacak olan güç boşluğunu ne İngilizlere ne de Ermenilere kaptırmamak isteyen Kars ve bölge şehirleri Türklerini korumayı amaç edinmiştir. Kars iliyle birlikte Ahıska, Artvin ve Batum’un halkını da kongrelere davet etmişlerdir. 30 Kasım 1918 tarihinde yapılan Kars Milli Şura kongresine sadece Kars delegeleri değil, Ordubad, Nahçıvan, Kemerli, Sürmeli, Serdarabad, Doğu Şuregel, Ahılkelek, Ahıska ve Evliye-i Selase delegeleri de katılmıştır. Bu kongrede Batum’dan Ordubad’a Ağrı’dan Azgur’a kadar olan bölgelerde Müslüman Türk halkın haklarını korumak, 12 kişilik bir Merkez temsilciler Heyeti kurulması, Şuranın askeri bir gücünün oluşturulması ve bölgenin Türk yasalarınca idaresi amaçlanmıştır. Ayrıca Şuranın, 8000 bin kişiden oluşan bir de ordusu bulunmaktadır. 17–18 Ocak 1919 tarihinde 131 kişinin katıldığı büyük kongresinde ise, merkezi Kars olan Cenüb-i Garbi Kafkas Hükümet-i Muvakkata-i Milliyesi adında bir hükümetin kurulduğunu tüm dünyaya duyurmuştur. Yapılan oylamayla başkanlığına Cihangiroğlu İbrahim Aydın Bey getirilmiştir. Kurulmasından bu yana üç kez isim değiştiren Milli Şura vermiş olduğu son ismi Türk gelenekleriyle tescillemek için bir gümüş Milli Şura Madalya bastırmıştır. Ön yüzüne “*Millet ve Vatan 1919*” arka yüzüne ise “*Cenubigarbi Kafkas Hükümeti Sene 1335*” yazdırılmıştır.¹⁷ Bu durum ülkenin bir karış toprağının dahi teslim edilmeyeceğinin en güzel kanıtıdır. Türk halkı vatanının bölünmezliği için elinden geleni yapmaya çalıştığını tüm dünyaya göstermiştir.

Hükümetin kurulması ve her zaman Türk halkının haklılığını savunması İngilizlerin hoşuna gitmemiştir. Zira İngilizler bu bölgede bir Ermeni Devleti kurma gayesi gütmektedir. Bunun için bu hükümetin ortadan kaldırılması gerekmektedir. İngiliz Generaller Milne ve Thompson Batum’da bir araya gelerek yaptıkları plan neticesinde 6 Nisan 1919 tarihinde 2000 İngiliz askeri ve 2500 adet İngiliz üniformalı Ermeni’yi Kars’a göndermiştir. Şehir askeri açıdan İngiliz denetimine girmiştir; fakat Hükümetin varlığı hala bir sorundur. Bu

¹⁷ KIRZIOĞLU, Kars Tarihi I, s. 556–557; Şureddin MEMMEDLİ- Mustafa TANRIVERDİ, “Kars İslam Şura’sının İlk Reisi Borçalılı Kepenekçi Emin Ağa” Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi II, s. 165–180

durumun çözümü ise yapılan bir aldatmacayla çözülecektir. İngiliz Askeri Temsilcisi Preston 12 Nisan'da hükümeti ziyaret edeceğini ve Hükümet temsilcilerinin hazır bulunmasını istemiştir. 13 Nisan'da saat 16.00'da hükümet merkezine gelen Preston ve yanındaki askerler Hükümet binasını işgal ederek hükümetin 12 üyesini tutukladığını halka duyurmuştur. Yönetimi ele geçiren Preston 30 Nisan'da şehre gelen Generaller Osebyan ve Karganov'a şehri teslim etmiştir.¹⁸ Böylelikle bölge halkının haklarını korumak amacıyla diplomatik yolları benimseyen bir teşebbüs yine güçlünün hükmüne kurban gitmiştir.

Tekrar işgal altında kalan Kars şehri bu dönemde başlayan İstiklal Savaşı nedeniyle kendi savunmasını kendisinin yapmasına bırakılmıştır. Doğu cephesi kumandanı Kazım Karabekir paşa bölgede iyice azan Ermeni çetecilere karşı mücadele etmektedir. Ancak daha fazla dayanma ihtimali kalmayan halkın kurtarılması için Kazım Paşa idaresindeki ordu 28 Ekim 1920 tarihinde Kars üzerine harekete geçmiştir. Düşman askerinin direnememesi sonucunda 30 Ekim tarihinde Kars yıllar süren esareti son bulmuştur. 7 Kasım 1920 tarihine kadar devam eden ileri harekâtı neticesinde Ermeniler, Arpaçay-Gümrü hattına kadar sürülmüştür. 6 Kasım tarihinde Ermeniler ateşkes ve barış teklifinde bulunmuştur. Kazım Karabekir Paşa tarafından 3 Aralık 1920 tarihinde imzalanan Gümrü Antlaşmasıyla Doğu sınırlarımız belirlenmiştir. Bu antlaşma İstiklal Savaşını idare eden TBMM'nin ilk siyasi başarısı olarak görünmektedir. Ayrıca 1877-78 tarihlerinden bu yana yabancı elindeki Türk yurdu artık kesin bir şekilde anavata katılmıştır. Gümrü Antlaşmasını daha sonra yapılacak olan 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması ve ilk kez büyük bir devlet tarafından tanındığının en büyük göstergesi olan Kars, Ardahan, Artvin ve Iğdır'ın Türk toprağı olduğu Sovyetler ve Kafkas devletleri tarafından kabul edilmiş olduğu 13 Kasım 1921 Kars Antlaşması izleyerek Doğu sınırlarımızda kesinlik getirecektir. Ayrıca Batum ve Nahçıvan'ın özerkliği de tüm ülkeler tarafından kabul edilmiştir.¹⁹

İşte bu gelişim sürecinden yoğun, yorgun ve Gazi şehir Kars birçok sıkıntılara göğüs germiştir. Bazen halkın tek başına bazen de top yekûn devlet eliyle savunulan, imar edilen bu şehrin tarihi sayfalara sığmayacak cinstendir. Acıların en büyüğünün yanı sıra fedakârlığında en büyüğünü gösteren şehir, ülkesinin bölünmezliğini koruyabilmek için tazminat olarak verilmeyi dahi kabullenmiştir. Tarih boyunca birçok milletin hükmüne giren şehrin en uzun süreli hâkimleri Türkler olmuştur. Bunun ise en büyük nedeni şehrin tamamına yakını Türk-

¹⁸ URAL, *Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri*, s. 192-193

¹⁹ Mustafa Kemal ATATÜRK, *Nutuk*, İstanbul 2005, s. 350-351; Selçuk URAL, *Moskova Antlaşmasından Kars Antlaşmasına Türkiye'nin Kafkasya Politikası*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi IV, s.175-214

Müslüman olmasıdır. Bu şehrin Selçuklular tarafından alınmasından bu yana Türk nüfusu hiçbir zaman azınlık konumuna düşmemiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KARS BASIN TARİHİ

1. Basın Ortaya Çıkışı

Basın tekniklerinin kökeninde Çin’de kullanılan basım teşkilatlanması vardır. Çin İmparatorluğunda T’ang hanedanı döneminde devlet çalışanlarının, devlet talimatlarını öğrenmeleri için kullanılan teknik zamanla tüm dünyaya yayılmıştır. Gelişimin bir diğer ihtiyacı olan özellik ise, kâğıt üretimi olmuştur. Yine Çin’den dünyaya yayılan bu gelişimin özünde halkı bilinçlendirmek ve bilgilendirmek yoktu. Zira ana hedef yönetici zümre ve devlet çalışanları bulunmaktadır. 618 yılında başlayan Çin’deki bu gelişmeler akabinde modern anlamda basın ve basın dünyasının oluşması 1450 yıllarında Avrupa’da başlamıştır. Haber Yaprakları şeklinde oluşan basın ana özelliği süreli yani belirli zaman aralıklarında çıkması süreklilik arz etmesidir. Avrupa’da başlayan bu kıvılcımın bazı safhaları ülkemizde yaşanmadan 1820 yılında biraz damdan düşercesine gerçekleşmiştir. Yaklaşık olarak 400 yıl sonra ülkemize giriş yapan matbaa ve basın öncesinden haberleşmenin ana kaynağı el yazmalarıdır. İhtiyaçların zamanla artması neticesinde aşırı pahalı olan el yazması bilgilerin aktarılmasında yetersiz hale gelmiştir. Kopya üretiminin daha ucuz ve hızlı olması çağın gereği olan basım makinelerinin ülkeye gelmesini kaçınılmaz hale getirmiştir.²⁰

Basın dünyasının Avrupa’da hızla yayıldığı yıllarda Peçevi’nin ederinde kitap basma sanatını övdüğü ve kullanımını gayet kolaylaştırdığı belirtilmektedir. Daha sonraki dönemlerde çağdaşlaşmaya önem veren Osmanlı Devleti Lale Devri padişahı III. Ahmet döneminde, Paris elçisi babasının yanında yetişen Yirmisekiz Çelebi Zade Sait efendi ve İbrahim Müteferrika Basım evlerinin ülkeye getirilmesi hakkında Şeyhülislam Abdullah Efendiye dinen caiz olup olmadığını sormuşlardır. 7 Temmuz 1727 tarihli bu başvurunun sorusu şöyledir: *“Basma sanatında ustalık iddia eden kişi; dil, mantık, felsefe, gökbilimi ve bunlara benzer yüce bilimlerde yazılan kitapları harf ve sözcüklerinin kopyalarını bir kalıba çizip kâğıt üzerine benzerlerini çıkarırım dese, kişinin bu suretle yazı yazma yöntemine (Kitabete) girişmesini din kurallarınca (şer’an) izin var mıdır, yanıtlayınız. Elcevap: Allah bilir ki basma sanatında ustalığı olan kimse bir düzeltilmiş kitabın harflerini ve sözcüklerini bir kalıba yanlışsız olarak çizip kâğıda basmakla, kısa sürede güçlük çekmeden çok sayıda nüsha elde eder ve kitapların çokluğu ucuz fiyatla satışlarını sağlar. Bu suretle büyük fayda sağlayacağından o kişiye izin verilip, birkaç bilgin kişi de örneği çizilecek kitabı*

²⁰ Orhan KOLOĞLU, Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi, İstanbul 2006, s. 11–12

düzeltilmekle görevlendirilse son derece iyi ve geçerli işlerden olur” cevabıyla birlikte din haricinde basılacak olan kitapların basımında tam bir yetki çıkmış ve böylece basın evleri ülkemize giriş yapmasının önündeki engel tamamen kalkmıştır. Güzel bir teşebbüs sayesinde tanışılan basın evleri 1729 yılında hayatımıza hızlı bir giriş yapmasına rağmen ertesi yıl çıkan Patrona Halil isyanıyla birlikte yasaklanmış ve bu teşebbüsünde devamlılığı sağlanamamıştır.²¹

Erkler, yani yasama, yürütme ve yargı sıralaması şeklinde olan bu güçlere ek olarak basın da gösterilebilir. Bu erklerin arasında yer almamasına rağmen bu üç erk kadar önemli ve değerli hale gelen basın kimi yazarlar ve düşünürler tarafından dördüncü büyük erk olarak nitelendirilmektedir.²² Artık dünya için yeni bir güç daha ortaya çıkmıştır ki bunun adı “BASIN” olmuş; kimi zaman devrimleri, ihtilalleri ortaya çıkarabilecek kadar güçlenirken, kimi zaman ise güçlendirdiği yönetimlerin tekelinde ve baskısında kalarak hayatına devam edecektir.

2. Kars'ta Yerel Basın

Basının oluşum, gelişim ve güçlenmesi evrelerinin ardından artık sırada dallanmak çeşitlenmek dönemi de başlamıştır. Bu dallanmaların başında ise “YEREL BASIN” gelmektedir. Yerel basın, ulusal basın kadar kapsama sahip olmayan genel olarak yayımlandığı bölgenin dert ve sıkıntılarını ortaya koymak ve çözümler üretmeye çalışan bir basın türüdür.²³

Kars Şehri için yerel basının ortaya çıkması 4 Ocak 1883 yılına tekabül etmektedir. Zira bu tarihte Kars Valiliği tarafından resmi olarak çıkarılan ancak Rusça yayın yapan Kars adında bir gazete ile yerel basın tarihi başlamış sayılabilir. Gazete 1917 yani Bolşevik İhtilalına kadar düzenli olarak çıkmakta ve sadece bölgede yaşayan azınlıkların problemlerine değinmektedir. Ancak bu gazeteden daha önemli olan bir başka gazete vardır ki oda Kazım Karabekir Paşanın Kars'ı almasının ardından Ruslardan kalama matbaa makinesini Sarıkamış'a naklettirerek burada kurmuş olduğu Varlık evinde yeni yerel basın merkezi olacaktır. Gerekli çalışmaların bitirilmesinin ardından 25 Ağustos 1921 yılında bölge için, ilk Türk yerel basının örneği çıkarılmaya başlanan “VARLIK” gazetesi olmuştur. Varlık gazetesi ilk başlarda bölgenin tamamı hakkında bilgiler verilmesine rağmen 1929 yılında Sarıkamış'taki kolordunun merkezinin Erzurum'a kaydırılması nedeniyle basın evi de

²¹ KOLOĞLU, Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi, s. 14–15

²² Nurettin GÜLMEZ, Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün, Ankara 1999, s I

²³ Selçuk URAL, Atatürk Dönemi Adana'da Yerel Basın (1923–1938), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi X, s 165–204

taşınmış ve 850. sayısından itibaren genel olarak Erzurum yerel gazetesi haline gelmiştir. Bu tarihten itibaren gazetesiz kalan Kars Vilayetinde dönemin valisi olan B. Salim emriyle Cumhuriyet Bayramı şerefine 4 sayfalık Vilayet gazetesi olan Kars Gazetesi çıkarılmaya başlanmıştır.²⁴ Ancak gazetenin 1929 yılından 1937 yılına kadar olan nüshaları arşivlenmemiş olmasından dolayı 8 yıllık döneme dair geniş bir bilgi mevcut değildir.

3. Kars Gazetesi

1929 yılında çıkmasıyla birlikte gazetenin ilk nüshası olan 29 Ekim tarihli nüshasına sayı verilmemi ancak 19 Aralık 1929 tarihli nüshasından itibaren *Yılı:1 Sayı:1* sıra numarası verilmeye başlamış olan gazetede “*Resmi Vilayet Gazetesi*” ve “*Haftada bir çıkar, ilmi, siyasi, içtimai Türk gazetesidir*” ibareleri yer almaktadır. Ayrıca 4 sayfadan oluşan gazetenin ebatları 34cmX 55cm şeklindedir. 1929 yılının 19 Aralık tarihinden itibaren düzenli olarak haftalık çıkmaya başlayan gazetenin ilk baş muhabirliğini Abdurrahman Şeref Gönöğdu yapmıştır. 1930 yılına kadar sürdürdüğü görevini bırakmasının ardından Şeref Beyin yerine 6 Şubat 1930 tarihinde Selahattin Rıfat Bey geçmiştir. Selahattin Beyin müdürlüğü fazla sürmemiş ve yerine aynı yıl içerisinde tekrar Şeref Bey getirilmiştir. Ancak gazetenin müdürlük konusunda bir süreklilik sağlanamamış ve son olarak aynı yıl içerisinde Turgut Şevket Bey müdürlüğe getirilmiştir.²⁵ 1932 yılından itibaren müdürlüğü üstlenen Kemalettin Bey idaresinde gazetede yeni bir dönem başlamış ve artık gazete haftada iki kez yani Pazartesi ve Perşembe günleri çıkmaya başlamıştır. 1933 yılında ise haftalık tatillerin Cuma ve Pazar günlerine çekilmesinin ardından Fuad Araslı idaresindeki Kars Gazetesi artık Çarşamba ve Cumartesi günleri çıkarılmaya başlanmıştır. 1935 yılından itibaren ise gazetenin müdürleri şu şekilde sıralanabilir:

Refik Fikret Sağnak 1935–1937 yılları arası, Lise Tarih Öğretmeni Tarhan Toker 1937–1940 yılları arası, Fuat Araslı 1940–1944 yılları arası, Edebiyat Öğretmeni Kemal Yener 1944–1945 yılları arası, Ali Yeneraras 1945–1946 yılları arası, Fazıl Nalbandoğlu 1946 yılında, Rıfkiye Kağan 1948 yılında gazetenin müdürlük görevinde bulunmuşlardır.²⁶

Başyazarlarının ve müdürlerinin yanı sıra Kars gazetesinde birçok kişisel makaleler ve röportajlar yayınlanmıştır. Bunların başında Yakup, Veli, Nusret, Feridun (Alaydın), Akbuğa, Ahmet Seyrani, Dr.Esat Oktay, Dr. Süleyman Kuntalp, Baytar Kemal (lokman dayı), Melahat

²⁴ Sevilay KALAYCIOĞLU, *Kars Gazetesi 1938–1950, (Yüksek Lisans Tezi), Kars 2009, s 13–14*

²⁵ KALAYCIOĞLU, *Kars Gazetesi 1938–1950, (Yüksek Lisans Tezi), s 19*

²⁶ *Kars Gazetesi, 3 Kasım 1948, sayı 1673*

Saim Eroğlu, M. Fahrettin elik (Kırzioğlu), İbrahim zakın, Haydar Grus, Halide Nusret Zorlutuna, Veteriner Ahmet Karakuş, A.Şevket Baha gibi Kars'ın ileri gelen şahsiyetleri yer almaktadır.²⁷

Gazetenin ilk nüshaları tamamen renksiz olup ilk sayfalarında bazen fotoğraf bulunmaktadır. Bazı özel günlerde rneğin Cumhuriyet bayramı, 10 Kasım gibi günlerde siyah beyaz fotoğraflar yayınlanmaktadır. Kars Gazetesinin ilk sayfasında ülke haberlerine yer verilirken; ikinci sayfadan itibaren memleket haberleri olarak Kars'ta meydana gelen olayları okurlarına duyurmaktadır. Gazetede bazı tarihi olaylar yazı dizisi olarak halka sunulur; ayrıca bazı edebi eserler de gazete sayfalarında yer almaktadır. 1939 tarihinden itibaren başlayan II. Dünya Savaşı boyunca zor günler geçiren ülke ekonomisi nedeniyle gazete de zor günlere girmiştir. Zira sınırlı sayıda edinilen kâğıt hamurları ve tüm ülkenin girmiş olduğu tasarruf dönemi nedeniyle bazen gazete çıkması için olağan üstü gayretler sarf edilmiştir. II. Dünya Savaşının bir başka etkisi de savaşla ilgili verilen haberlerin gazete geneline yayılması ve gazetede verilecek olan memleket haberlerine ayrılan kısımların azalması olmuştur. Bu savaşta ilk defa kullanılan kimyasal silahlar ve gazlar nedeniyle halkı bilinçlendirmek maksadıyla yazılar yazılmıştır. Özellikle Sovyetlerin tehdidi altında kalan bölgenin savaş çıkması halinde ne gibi önlemler alınması gerektiğini halka öğretmeye çalışmıştır. II. Dünya Savaşının son yıllarında ise kültür olaylarına önem verilmeye başlamış olup; şehirde yaşamış ya da şehir için bazı çalışmaları olmuş yöneticiler, askerler ve siyaset adamlarının hayatları hakkında bilgiler verilmiştir.

Bu süreçlerden geçen Kars Gazetesi kimi zaman yönetimin icraatlarını halka anlatan; kimi zaman ise, halkın ihtiyaçlarını yönetime duyuran bir aracı kurum özelliğinde çalışmıştır. Her yönden şehirde yaşayan halkın gelişimi için çalışan gazete, tarihi bilgilerle halkın geçmişte neler yapabildiğini ve bu yapabildiklerinin Türk halkının aslında içinde ne gibi cevherlerin olduğunu, istemesi durumunda tüm zorlukların içinden çıkabileceğini göstermek amacıyla halk psikolojik durumunu yükseltmeye uğraşan bir kurum görevi yerine getirmektedir.

²⁷ KALAYCIOğLU, Kars Gazetesi 1938–1950, (Yüksek Lisans Tezi), s 19

İKİNCİ BÖLÜM

KARS VALİLİĞİ

Bu bölümde inceleyecek olduğumuz valilik çalışmaları, bir şehrin gelişimine nasıl yardımcı olunacağı, halk için yapılan çalışmaların halk tarafından nasıl sahiplenilip korunduğunu gözler önüne sermektedir. Valilik, elindeki bütün imkânları seferber ederek, aynı zamanda her bölgeye eşit olarak hizmet götürülmesi için yapılan çalışmaların bazen maddi sıkıntılar, bazen de bölgenin coğrafi zorluklarına rağmen eğer istenildiği zaman nasıl yapılabileceğini anlatmaktadır.

1. Köy İşleri

Köy bir toplum şemasının tabanını oluşturmaktadır. Yani yapabileceğiniz bir değişimin bu tabakaya benimsetilmesi genele yayılması daha basit olup, daha kesin sonuç verdiği muhakkaktır. Bunun farkına varan yeni Türkiye Cumhuriyeti, adımlarını bu düsturla atmakta ve halka inmenin yolunun köylerden geçtiği kanaatinde hareket etmektedir. Cumhuriyetin şehirlerdeki yetkili, makamı olan valiliklere havale edilen bu düsturla eğitim, kültür, zirai üretim ve yapısal değişiklikler konularında sıkı bir çalışma yapılmaktadır.

Bu amaçlarla Kars ilinde toplu bir kalkınma hedefleyen vilayet makamı, parçadan bütüne gidebilmek için işe köylerden başlamıştır. Dönemin valisi (İlbay) olan Akif Eyidoğan tüm ilçe kaymakamlarıyla (İlçebay) bir toplantı yaparak ne gibi çalışmalara ihtiyaç olduğunu belirlemeye çalışmaktadır. Bu ihtiyaçların başında Kars merkez köylerinden birinde örnek bir köy kurulması ve ilçelere bağlı diğer köylerin bu örnek köye benzetilerek kalkınmanın en alttan başlatılmasına karar verilmiştir. Bu örnek köyün kurulmasını takiben beş yıl içerisinde tüm köyler yayılması hedeflenmiştir. Bu örnek köylerde çalışmaların köy halkı tarafından takip edilmesi için her köye bir hükümet temsilcisi olan çalışmaların hedeflerinin köylülere bildirilmesi ve ayrıca köylerin sıkıntılarının yetkilere ulaşması için birer köy odası kurulacaktır. Bu örnek köylerde sadece zirai işleri değil aynı zamanda eğitim faaliyetlerinin de gelişmesi amacıyla her örnek köye bir ilkokul kurulması suretiyle eğitim faaliyetleri de tabana indirilmiş olacaktır. Ayrıca köylünün kültür ve eğlencesini de düşünen yetkililer kurulacak olan köy odalarında yapılacak olan düğün, sünnet gibi törenler için de düzenlenmesini istemiştir. Köylerdeki tüm faaliyetleri kayıt altında tutmak isteyen devlet köylerde yapılacak harcamaların defterlere kayıt ettirilmesini ve hatta yapılan nikâhların da defterlere not edilerek bir nevi nüfus hareketlerini de takip etmektedir. Ayrıca vali Akif

Eyidoğan*’ın nüfus işlerini çabucak bildirmeyen muhtarlar ve aileler para cezasının verileceğini bildirmiştir. Gazetemizin 12 Ocak 1938 tarihli nüshasında bu cezanın bizzat Çatak ve Küçük Yusuf köyleri muhtarlarına uygulandığı görölmektedir. Köy odaların asli görevleri ise köye bağlı olan suyolları ve nehirlerin ıslahı ve kayıt altına alınması ve bu suyolları üzerindeki değirmenlerin tadilatı, yine aynı şekilde hayvan sulamaları için yerlerin hazırlanmasıdır.²⁸ Bu amaçla köylünün dağdaki koyunundan dahi haberi olacak olan hükümet vatandaşının istek ve beklentilerine bilinçli cevaplar üretmeye başlayacaktır. Vatandaş yüzyıllardır varlığını pek hissedemediği devletini bizzat köyünde görmesi halkın devlete olan güveninde artırmıştır.

2. Borluk Suyu

Kars şehrinin bu dönemdeki en büyük problemlerinden birisi su meselesidir. Bu problemin farkına varan Valilik, Kars’ın yaklaşık 25 kilometre uzağında bulunan Borluk köyündeki kaynak suyunun şehre getirilmesi çalışmasına başlamıştır. Uzun ve zahmetli bir çalışma olan Borluk Suyu projesi sayesinde şehirde su sıkıntısını tarihe gömmeye çalışılmıştır.

Dönemin önemli siyasetçilerinden birisi olan Fuad Araslı*’nın C.H.P Kars üyesi olarak Büyük Kurultay katılmak için gitmiş olduğu Ankara’da Kars hakkında bazı malumatları vermek için Ankara Radyosuna demeçler vermiştir. Bu demecinde, Kars’ın en çok sıkıntısını çekmiş olduğu Borluk Suyu gelmekte ve bu çalışmanın ne denli zorluklar altında yürütüldüğüne değinmektedir. Kars halkının temiz su içebilmesi için başlatılan bu projeyi daha önceki zamanlarda Kars Rus esareti altındayken de gündeme gelmiş fakat Ruslar bu projeyi göze alıp yapamamıştır. Bu gün ise halkın rahat, huzur ve muhasır medeniyetler seviyesine ulaşmasını hedeflemekte olan yeni Türk Devleti Kars halkının bu gereksinimine tüm gücünü amade etmiştir. 1938 yılı içerisinde Karakulak bölgesinden getirilmeye başlayan Borluk Suyu tamamen Türk mühendis ve işçisinin ürünüdür. Arazinin 1700 ile 2100 metrelerdeki zorlu rakımı ve 26 kilometrelik uzun mesafeye birde borulardan geçen suyun donma riskini eklediğimizde belki genel için küçük bir çalışma gibi de görünse Kars için gayet büyük bir proje olduğu kesindir. Üstelik bu berrak ve temiz su sadece içme amaçlı değil aynı zamanda hamamlardan akıtılan su olarak da temizlik ve sıhhat anlamına gelmektedir. Kars merkezle birlikte ilçelerinin de yaşamakta olduğu su sıkıntısını en erken zamanda

* Ali Akif EYİDOĞAN, 1935–1939 Yılları Arası Kars Valisi

²⁸ Kars Gazetesi, 01 Ocak 1938 sayı 610; 12 Ocak 1938 sayı 613

* Fuad ARASLI, Kars Gazetesi Başyazarı, Siyasetçi

gündeme alarak halletmeyi çalışan valilik ayrıca gayet verimli topraklara sahip olan Iğdır ovasının sulama kanallarını da yaptırmakta ve toprağın değerini katlamaktadır.²⁹ Ayrıca Iğdır halkına da içme suyu götürmeye çalışan valilik bu hizmetle yıllardır Aras nehrinden içme suyu tedarik eden Iğdır halkına yapılan bu çalışmalarla hem su hem de sıhhat götürecektir. Özellikle kış aylarında soğuktan dolayı donmakta olan Aras nehrinin Iğdır'ı sulayan kolları da donmasıyla vatandaşların su sıkıntısı katlanmakta ve tenekelerle getirilen suların satılması halka maddi bir külfette yüklemektedir. 17 kilometrelik mesafeden getirilecek olan bu suyun alt yapı çalışmaları ve ihaleleri yapılmış yakın zamanda yapımına başlanarak ihtiyaç olunan yüz bin liralık bütçe belediyeler bankasından tahsis edilmiştir.³⁰

Yapına başlanan Borluk Suyu ile ilgili rakamsal bilgiler gazetede şöyle açıklanmaktadır. **“Şehrimize getirilmekte olan Borluk suyunun isale borularının tamamen döşenmiş olduğunu yazmıştır**

Nafia vekâletine yasdiki edilen 87000 lira keşifli şehir şebeke tevziatı projesinin 24500 liralık kısmı terfile edilerek %20 nisbeti dâhilinde isale mütahitine ihale edilerek yapılacaktır.

Hangi caddelere su verilecek?

Projede yaptırılmak üzere ayrılan kısımlar orta, gazi muhtar paşa, kazım paşa istiklali milli fiak bey ve caddelerini ihtiva etmektedir. Bu suretle doğum evi hastanesi, pansiyon, lise, ismet paşa, Fevzi paşa ve gazi mektepleri hükümet ve belediye daireleri, ordu ve halkevleri hülusa bu caddeler üzerinde bil’umum evlerle istasyon müessesatı su alabileceklerdir.

Diğer kısımlar ne olacak?

Şebekenin tabik edilmeyen kısımlarında mevcut eski çeşmelerden yine eskiden döşenmiş olan borularla ana hazimeden borluk suyu akıtılacaktır. Bu bölgedeki halkın sudan bol bol faydalanabilmeleri için ayrıca yeniden 6 çeşme daha yaptırılacaktır.”³¹

Borluk Suyunun şehir merkezine getirilmesi bir hayli zor olmuştur. Zira bölgenin coğrafi ve iklimsel özellikleri sürekli bir inşa zamanı yaratmaya engel durumdadır. Bu da çalışmanın beklenen zaman aralığında gerçekleşmemesine ve gecikmesine neden olmaktadır. Bu durum halkın ve bazı kesimlerin bu durumdan hoşnut olmayıp eleştirel bir

²⁹ Kars Gazetesi, 7 Mart 1939 sayı 724

³⁰ Kars Gazetesi, 1 Eylül 1939 sayı 774; 2 Şubat 1940 sayı 814

³¹ Kars Gazetesi, 29 Ocak 1938 sayı 618

tavır sergilemesine neden olmaktadır. İşte bu eleştirilere cevap vermek amacıyla bazı köşe yazarları gazetenin sayfalarında durum değerlendirmesi yapması ve halkı aydınlatması için yazılar yazmaktadır.

Gazetenin çeşitli sayılarında Kars'ta yaşanmakta olan su sıkıntısı dile getirilmiş ve bu dile getirmeler zaman zaman neredeyse eski görevlilere hakaret boyutunu almıştır. İşte bunun farkına varan Fahrettin Çelik gazetede bir makale yayınlarak Kars su meselesinin tarihini gözler önüne sermeye çalışmış ve gereksiz bu yazısal linçe son vermek istemiştir. Yazısında tarihi bilgilere yer veren Fahrettin Çelik, Evliya Çelebinin 1647 yılında seyahatnamesinde “Abi hayat gibi de suyu vardır” demesini örnek göstermiştir. Osmanlı döneminde yine bir sınır şehri olan Kars Osmanlı Devletiyle İran Şahlığının güç mücadelesi verdiği bir kale konumundadır. Dönemin Şahı olan Nadir Şah Kars'ı 1744 yılında şehri muhasara altına aldığı Kars çayının önü kesilmeden şehrin kalesinin alınamayacağını anlamış iki ay müddetle bunu başarmış olsa da şehir muhasaraya önceden açılan kuyu ve çukurlar Şahın planını boşa çıkarmışlardır. Yine 1828–1829 Osmanlı-Rus harbinden sonra elden çıkan Kars'ın 1843'te bitirilen Evkaf Defterinde Ferik Ahmet Tefik tarafından yaptırılan çeşmelere değinilmiştir. Şehrin birçok yerinde halkın su ihtiyacını karşılamak amacıyla çeşmelerin bulunduğunu Kars'ın ağır su sıkıntıları çekmediğini beyan etmektedir.³² İçme sularının gelişimi hakkında söylenebilecek şeylerin çok olması yanı sıra Kars Şehrinin kullanma suyu da gayet çoktur. Zira şehri ikiye bölmekte olan Kars Çayının üzerinde birçok hamam ve değirmen bulunmaktadır. Ayrıca şehrin muhtelif yerlerinde yapılan su kuleleri sayesinde şehir halkı susuzluk çekmemesine çalışılmıştır. Hamam konusunda gayet zengin olan Kars yine Seyahatnamede “*Ortakapusunun iç yüzünde (Eski Hamam)gayet hubdur*” diyerek hamam teşkilatına değinmiştir. Eski hamam olarak geçen bu hamam şehirde Osmanlı egemenliğinin öncesine dayanmaktadır. Ayrıca bu eski hamam gibi diğer hamamların suları da Kars Çayında değil de İçme suyundan elde edilmektedir. İşte bu suyun kesilmesinden sonra hamamların kuruması suyun gerçektende Kars Çayından alınmadığını göstermektedir. Şehre getirilen bu suyun kanalları ve boruları özellikle Kale İçi mahallesinde ve çevresinde yapılan kazılarda rastlanmaktadır.³³ Kars şehrinin su sıkıntısının tarihçesine değinen Fahrettin Çelik*, aslında zannedildiği gibi bir su sıkıntısının tarihte yaşanmadığını ancak bazı yanlış çalışmaların bu sıkıntıyı doğurduğunu ortaya koymuştur.

³² Kars Gazetesi, 13 Eylül 1938 sayı 676

³³ Kars Gazetesi, 20 Eylül 1938 sayı 678

* Fahrettin ÇELİK, Kars Lisesi Tarih Öğretmeni

Kars Valisi Akif Eyidoğan'ın göreve geldiği günden bu yana en çok önem vermekte olduğu konunun başında gelen Borluk suyu nihayet 1939 yılının ilk günlerinde şehir merkezine getirilmiştir. Kars halkının çekmekte olduğu temiz su sıkıntısının sonu demek olan bu özverili çalışmanın tüm vatandaşlar tarafından kullanılabilmesi için başlatılan abonmanlık çalışmasının ardından artık herkesin evinden temiz ve içilmeye hazır bir su akıtılacaktır.³⁴ Halkının ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışan yeni Türk Devletinin her türlü ayrımı bir kenara bırakarak halkın tüm ihtiyaçlarına çalışmalarını ve enerjisini vakfeden bu yöneticiler sayesinde genelde ülke; özelde ise şehirler modern bir yaşam tarzını ortaya koymuştur.

Uzun alışmalar ve fedakrlıklardan sonra şehre gerilebilen Borluk suyunun evlere verilmeye başlamasıyla birlikte yeni bir sorun daha ortaya çıkmıştır. Bu sorun adı su kesintileridir. Belediyenin abonelik yapma işlemleri sırasında, yeni bir eve çekilen su tesisatı nedeniyle bir mahallenin tamamının suyu kesilmektedir. Gazete, halkın sesini duyurabilmek için yaptığı bir haberle bu işlemin geceleri halkın su ihtiyacının azaldığı esnada yapılması ve önceden haber verilmesini istemektedir. Gazete, yazarları halkın rahatı için bu sorunun çözümünü ayın birkaç günü seçilerek belli bir saat aralığında suyun kesilmesi suretiyle abonmanlık yapılmasını istemektedir.³⁵ Modernizeme cevap veren Kars halkı artık sorunların çözümünde eski kara düzenleri değil daha akıl ve mantığa yatkın sonuçlar istemektedir.

Ve Kars halkının su saatiyle tanışması! şehre zorluklar neticesinde getirilen Borluk Suyunun lüzumsuz akıtılması ve Kars'ta kanalizasyon bakımından güçlü bir alt yapının bulunmamasından dolayı şehrin sokaklarını su basmaktadır. Borluk suyunu kullanan abonelerin gereksiz tüketime son vermek amacıyla sulara saat takılması kararı verilmiştir. Su saatlerinin takılmasıyla birlikte su cretlendirmesi de yapılmıştır. 10 metreküpe kadar 150 kuruş, 10 metrekpn aşıldığı her metre küpte ise aboneden 15 kuruş alınması kararlaştırılmıştır. Ana hattın yapımını stlen özel idare ana hattan evlere çekilen borulardan aboneleri sorumlu tutmuştur. Bu tedbirleri alan özel idare su saati almayan abonelerin suyunu keserek su verilmeyeceğini duyurmuştur.³⁶

Su saatlerinin takılmasıyla birlikte Kars halkı su harcamaları için aylık on tonluk miktarın hiç aşılmadığını anacak bazı hayvan bakıcılarının hayvanlarının sulamak için bu miktarın üstüne çıkmakta olduğu grlmektedir. Hayvan sulamak maksadıyla on ton su sarfiyatının üstüne çıkanların ise ayda 150 ila 200 kuruş su gideri olmaktadır. Gazetede Fuat

³⁴ Kars Gazetesi, 17 Ocak 1939 sayı 711

³⁵ Kars Gazetesi, 28 Temmuz 1939 sayı 764

³⁶ Kars Gazetesi, 18 Ağustos 1939 sayı 770

Araslı'nın kaleme aldığı bu yazıda idareye karşı bazı sitemlerde bulunmaktadır. Örneğin; su saati almayan aboneler olduğunu ve bunların her hangi bir ücrete tabi olmadıkları veya saat fiyatlarının vatandaş tarafından ödenmesi ve bu işlemin fiyatının sabit olmaması, bir de bu şikâyetlere Kars'ta yaşanan sert kış aylarında patlayan saatleri de eklersek vatandaşın sulara saat takılmasından pekte mutlu olmadığı anlaşılmaktadır. Yine aynı yazıda bir çıkarıma varan Fuad Araslı belediyenin bu çalışmasından ancak bir miktar su tasarrufunun yapılabildiğini düşünmektedir. Bu çıkarıma ek olarak yapımı sırasında yirmi beş bin nüfus üzerinden hesaplanarak bir haneye 120 litre suyun verilebileceğini düşünerek yapılan borluk suyunda neden tasarruf amaçlı önlem alındığı tartışılmaktadır.³⁷

Kars'taki bu modern çalışma bazen iklim şartları nedeniyle kesintiye uğramaktadır. Borluk suyu 1940 yılı bahar aylarına kadar yaşanan olağan üstü kış mevsimi nedeniyle donma tehlikesi geçirmiş ve bu da vatandaşların bazen susuz kalmasına neden olmuştur. Ancak baharın gelmesiyle birlikte donma tehlikesini atlatan su kanalları bu seferde kış boyunca yağın karın hızlı bir şekilde erimeye başlaması ve sel felaketlerinden dolayı tehlike altındadır. Üstelik sel felaketinin yanı sıra bir de son zamanlarda orta Anadolu ve Kars'ın çevre illerinde yaşanan depremlerle suyun ana yatağında bazı bozulmalar meydana getirmiş bu da suya farklı suların karışarak tadı ve renginin bozulmasına neden olmuştur.³⁸

Sadece Borluk Suyunun, Kars'ın susuzluk problemine çözüm olmadığını, kâfi gelmediğini gören yöneticiler şehir için yeni bir proje daha gerektiğini fark etmişlerdir. Borluk Suyunun yanı sıra şehirdeki susuzluğu tarihe gömmek isteyen Valilik bu seferde Çukur Çam suyunu şehre getirerek yeni bir irade daha ortaya koymuşlardır. Bu suyun korunması ve dağıtılması maksadıyla belediye başkanlığı tarafından 20 tonluk bir demir depo yaptırılmıştır. Askeri kışlanın yakınında olan bu depo sayesinde Kars'a gelen askerlerin temiz sudan faydalanması sağlanmıştır. Üstelik bu su hayvanların sulanmasında da kullanılarak önemli bir geçim kaynağı olan hayvancılığa da bir destek haline gelmiş hayvanlar pis dere sularından sulanmasına son verilmiştir.³⁹

3. Kars'ta Tek Partili Hayat

Dönemin hala tek partisi konumundaki Cumhuriyet Halk Partisi ülkenin idaresine tamamen hâkim durumdadır. Zaten dönemin yönetici zümresi partinin çeşitli organlarından

³⁷ Kars Gazetesi, 6 Şubat 1940 sayı 815

³⁸ Kars Gazetesi, 23 Nisan 1940 sayı 836; 10 Mayıs 1940 sayı 841

³⁹ Kars Gazetesi, 14 Şubat 1939 sayı 718

gelmektedir. Bu nedenle bir şehirdeki valilik makamı aynı zamanda bir nevi o şehrin parti sorumluluğunu da üstlenmektedir. Yılın belli dönemlerinde yapılmakta olan toplantılarda valilik makamı çalışmalarını belirleme ve denetleme amacıyla yapmış olduğu bu parti toplantısında yapılan faaliyetler gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Toplantıda yıl içerisinde yapılmış olan faaliyetleri maddeler halinde sunan gazetemizden bazı maddeleri alarak, bir partinin bir ülke ve tüm halkla nasıl bütün haline geldiği görülmektedir.

Kars üzerinde yapmış olduğu çalışmalarını mülki olarak şöyle sıralanabilir: Sarıkamış ilçesinde bir polis teşkilatı kurularak asayiş sağlanmaya çalışılmıştır. Kars merkezde ise mevcut işlenen toprak Tapu ve Kadastro müdürlüğü bünyesinde araziler kayda geçirilmiş ve bu dönemde zirai faaliyetlere bir nevi destekçi olarak kurulmuş olan Ziraat Bankası Müdürlüğüne durum bildirilmiştir. Bu sayede kayıt altına alınmayan arazi kalmamakla birlikte artık tek elde toplanmış olan tapu bilgileriyle vatandaşın güvencesi haline gelmiş ayrıca Sarıkamış haricindeki tüm Kars toprakları sahiplerine belge karşılığı teslim edilmiştir. Üstelik Kars halkına yeni Orman Kanunu çerçevesinde elde edilen keresteler verilerek ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır. Toplantıda önemle üzerinde durulan bir diğer husus ise 1938 yılı içerisinde asayiş açısında Kars ilinin ülke genelinde olayın en çok olduğu 62. il olarak ne kadar huzurlu bir olduğunu ispatlamıştır. Ülkenin genelinde başlatılan imar çalışmalarından Kars şehri de nasibini alarak şehrin tamamında modern ve çağının gereklerini karşılayan binaları vatandaşlarının hizmetine sunmaktadır. Yine bu toplantılarda şehrin imar faaliyetlerine de değinilerek şehrin gelişimi ortaya konulmuştur. İmar çalışmaları sadece şehir binalarıyla sınırlanmadığı projelerde zirai faaliyetlere de gereken önem verilmiş, konum itibarıyla bir Doğu Anadolu kasabası olan ancak adeta bir Akdeniz iklimi yaşayan Iğdır'daki ovada sulama kanalları açılarak şehrin geliri de yükseltildiği bir iş kolu haline getirilmeye çalışılmıştır. Sadece Iğdır ovasını sulamakla yetinmeyen Vilayet makamı Kars merkezde ve Digor ilçesinde 15–20 kilometrelik sulama kanalları ve su baskınlarını önleyecek tahliye boruları döşeyerek çiftçiye yardımcı olmuştur. Bunların yanı sıra bir serhat şehri olan Kars'ın komşusu olan kardeş ülke Azerbaycan'ın Nahçıvan reyonuna da su gönderilmesi için çalışmalar yapılmış bu çalışma iki sınır kasabasının gönüllü çalışmalarıyla kanalların açılmasıyla bir şehrin aynı zamanda dış ilişkilerde etkisini göstermektedir. Belediye ve valilik işlerinin iç içe hal aldığı bu dönemde Kars ve Kağızman içme sularının işler hale getirildiği ayrıca yine Kars merkez Sarıkamış ve Iğdır'da bulunan elektrik sorununun ihale edilerek inşaatına başlanmış olması sorunların üzerine kararlılıkla gidilerek çözülmeye çalışıldığı görülmektedir. Kars ilinin ve tüm ilçelerinin resmi binaları esaslı bir tadilata girdiği gibi yeni

yapılmakta olan binaların inşasına hız verilmiştir. Bu inşaatlardan önemli bir payı ise eğitim kurumları almıştır. Birçok yeni okul binası yapılarak hizmete sunulmuştur. Üstelik bu imar faaliyetlerine de vatandaşın bizzat gönüllü surette yardım ederek şehrine vermiş olduğu önemi gözler önüne sermektedir.⁴⁰

Yine bu toplantıda o dönemin hem bir okulu hem de bir teknik çalışma yöntemlerinin halka öğretildiği bir yer olan Halkevlerinin bütçesi on dokuz bin lira olarak belirlenmiştir. Üstelik ülkede yapılacak olan 1938 yılı seçimlerinde, Kars ili meclisi seçimlerinin ve Kars belediye seçimlerini 19 Eylül günü yapılacak olduğu tüm ilçelere bildirilmesi ve ilçelerde yapılacak olan seçimlerin 15 Eylül'den sonraki bir günün İlçe yön kurulları tarafından belirlenip vilayete bildirilmesi kararlaştırılmıştır. Yapılacak olan miting ve törenlerin tertiplerinin gereğini Halkevleri tarafından planlamasını istemiştir. Ayrıca toplantıda Halkevleri için inşaatındaki harcamaların karşılanabilmesi için parti gayrimenkullerinden hangilerin satılacağı İlçe baylıklar tarafından belirlenmek suretiyle parti il teşkilatına bildirilmesini ilçelere toplantı raporu olarak gönderilmiştir.⁴¹

4. Kars ve İlçeleri

4.1. Iğdır

İmar faaliyetlerine hızla devam eden Kars vilayeti Türkiye Cumhuriyetinin etkisini her yerde eşit olarak hissettirmek istemektedir. Bu amaçla Kars'a bağlı olan ilçelerde hükümetin temsil edildiği binaların yapımı suratla devam etmektedir. Buna verilebilecek en güzel örnek ise Iğdır merkezinde yapılmakta olan hükümet konağıdır. Mevsim şartlarının sert geçmesi nedeniyle yapımı yavaşlayan hükümet konağında artık sona gelmek üzere olup 1938 yılı yaz aylarında aktif olarak faaliyete geçeceği bildirilmiştir. Ayrıca bu dönemde Iğdır'a, Bulgaristan'ın Varna kentinden getirilen Türk göçmenler için özel bir yerleşke yapan Valilik böylece sadece halkını değil Türk olan herkese kucak açtığını göstermiştir. Memleketini bırakıp buralara yerleştirilen göçmen vatandaşlarımız ise bölgenin iklimi dolayısıyla ilk önce yerlerini yadırgamalarına rağmen zamanla alışmışlar ve yaşadıkları geliştirmeye başlamış evlerinin çevrelerini ağaçlandırmışlar ve bir kültür kaynaşması meydana gelmiştir. Türk Hükümeti ise bölgeye gelen göçmenlere, hayvan tahsis etmiş ayrıca bazı vergilerden muaf ederek destek olmaya çalışmıştır. Iğdır'daki bu çalışmaların yanı sıra Taşburun nahiyesi ve Başköy hükümet konaklarında da esaslı bir tamirat yapılmıştır. Ayrıca Aras nehrinin yılın

⁴⁰Kars Gazetesi, 27 Aralık 1938 sayı 705

⁴¹ Kars Gazetesi, 16 Ağustos 1938 sayı 669

belli zamanlarında taşmasından dolayı arazi ve evleri her yıl tehdit altında olan Başköy nahiyesi halkının bazıları başka yerlere nakledilerek ev ve arazi tahsis edilmiştir. Bu arazi evlerin tapuları vatandaşlara teslim edilmesi sosyal devlet yapısının ülke topraklarının tamamında etkili olduğunu göstermektedir.⁴²

4.2. Arpaçay

Kars ili hakkında genel bilgiler veren gazetemiz zaman zaman merkezdeki gelişmeler ve çalışmaların ilçelerdeki yansımalarını okuyucularına vermek için ilçeleri muayyen zamanlarda ziyaret ederek değişimlerin farkına varmaya çalışmaktadır. Bu amaçla Arpaçay ilçesine giderek değişimleri yerinde görmüştür.

Coğrafi özellikleri bakımında tepelerle çevrili bir ova olan Arpaçay ismini de içinden geçmekte olan nehirden almaktadır. Dönemin İlçebayı* olan Bekir Aktan'ın çalışkan ve enerji dolu olması ilçe için bir şans olmuştur. İlçebayın çalışkanlığı ilçenin inşaat ve imar faaliyetlerinin çokluğundan göze çarpmaktadır. Ayrıca çalışkan bir yönetimin yanı sıra fedakâr bir halka sahip olan Arpaçay gelişimi bizzat topyekûn çalışarak sağlamaktadır. İlçe genelinde memurlar için evler, subay lojmanları, karakollar yapılmış halk evi inşaatına hızla devam edilmekte ve ayrıca dönemin Kars hükümet konağında daha modern bir şekle sahip bir hükümet konağı Arpaçay'ın tacının en güzel incisi misali şehir merkezini süslemektedir. Eğitim konusunda durdurulamaz ve zamanının en hızlı ilçesi olan Arpaçay yıl içerisinde 5 ilköğretim ve 10 adet eğitimci okulunun temellerini atmış ve inşası sürmekte olan okullarla birlikte yılsonuna kadar 20 okulun açılışı yapılarak eğitime verilen önemi ortaya koymaya çalışılmaktadır. Ayrıca Arpaçay'ı nahiyelerine bağlamakta olan telefon santral ağı genişletilerek 200 kilometrelik alana yayılmıştır. Daha önce 9 köyle telefon iletişimi kurabilen ilçe merkezi bu köylere 15 adet daha eklemeyi düşünmektedir. Eğitim konusunda zamanını ve enerjisini Arpaçay'a vakfeden İlçebay ayrıca bir şehrin gelişiminin eğitimin yanı sıra ulaşım olmadan olmayacağını düşünerek ilçenin adını aldığı ırmağın ilçe önünde bir engel olmasını önlemek amacıyla yapılacak köprüler ilçenin çevre ilçeler ve il merkeziyle arasındaki setlerin kalka bileceğinin farkına varmıştır.⁴³

⁴² Kars Gazetesi, 13 Nisan 1938 sayı 636

* İlçebay, Dönemin Kaymakamı

⁴³ Kars Gazetesi, 19 Ağustos 1938 sayı 670

4.3. Diğer İlçeler

Kars'ın modern bir şekil alabilmesi için son derece hummalı bir şekilde devam eden imar faaliyetleri şehrin sadece merkezinde değil ilçelerinde ve hatta nahiyelerinde hızla ve özveriyle devam etmektedir. Daha önceleri kaymakamların oturmakta olduğu hükümet konakları tamamen yenilenmiş ve hatta köylerde dahi muhtarlar ve ihtiyar heyetleri için gayet güzel ofisler tahsis etmiştir.⁴⁴ Şehir merkezi kadar ilçelerine de önem verildiği imar faaliyetleri devletin gücünü ve şefkatini tüm vatandaşlara hissettirilmesi hasebiyle önemli bir yeri olan hükümet konakları birçok ilçede yenilenmiştir. Bu yenileme çalışmalarının son ayağı olarak da Ardahan, Kağızman, Sarıkamış ve Çıldır hükümet konakları vardır. Bu dört ilçenin hükümet konaklarının yapımı için yapılacak olan ihale tamamı iki yüz bin lira tutarında keşif bedeli bulunmaktadır.⁴⁵ Ayrıca şehrin tüm ilçelerine hizmetlerin gidebilmesini sağlayan en önemli iş yol meselesidir. Bunun farkına varan vilayet hizmetleri daha hızlı götürebilmek için yollara önem vermiştir. Bu amaçla Kars-Iğdır yolu üzerine üç adet beton köprü yapılmasını nafia vekâletine bildirmiştir. Ardahan-Kars yolu üzerine de birkaç tane küçük köprünün yapılması ihale edilmiştir. Ardahan Posof arasındaki yolun da yapımının sürmekte olması vilayetin bu konuya verdiği önemi gözler önüne koymaktadır.⁴⁶ Vilayetin yoğun çalışmalarından birisi de il merkeziyle ilçeler arasındaki iletişimi hız hale getirmektir. Bu amaç doğrultusunda son olarak Posof ilçesiyle şehir merkezi telefon irtibatı kurulmuştur.⁴⁷

5. Kars'ın Elektriği

Her medeni memleketin temel ihtiyaçlarının başında elektrik gelmektedir. Bu medeni isteğe cevap vermek isteyen hükümet yetkilileri Kars'ın elektrik sıkıntısını halledebilmek için yoğun bir uğraş içerisindeyler.

Bu dönemde bol elektriğe kavuşmak isteyen Kars bu işi devredebilmek için birkaç kez eksiltme (*Bir işin kimin tarafından daha ucuz yapılacağıının anlaşılması için istekliler arasında açılan fiyat kırma işi, münakaşa, ihale*) açmasına rağmen ihtiyaç olunan miktarları verebilen bir şirketin çıkmaması işin gecikmesine neden olmaktadır. Kars, Sarıkamış ve Iğdır'ın ihaleleri için gerekte olan dört yüz atmış bir bin yüz dört lira otuz dört kuruşluk masrafın yüksek bulunması nedeniyle ihalelerde pazarlık dönemine gidilmiştir. Ayrıca valilik bu üç yerin ihalesini ayrı ayrı yapabileceği gibi üçünü bir de yapabileceğini ancak üçünün bir

⁴⁴ Kars Gazetesi, 7 Mart 1939 sayı 724

⁴⁵ Kars Gazetesi, 23 Haziran 1939 sayı 754

⁴⁶ Kars Gazetesi, 27 Haziran 1939 sayı 755

⁴⁷ Kars Gazetesi, 12 Ocak 1938 sayı 613

şirkete verilmesi halinde Tuzluca, Kağızman, Arpaçay, Susuz veya Selim ilçelerinden birinin de ihaleye dâhil edilmeksizin yapılmasını istemektedir. Bu pazarlıklar 25.04.1938 tarihinde belediyede yapılacağı tüm şirketlere duyurulmuştur.⁴⁸

Kars'ın yaşamakta olduğu elektrik sorunu karşısında durmaksızın çalışan Akif Eyidoğan Kars'ta bulunan Süt Fabrikası memleketin bir kısmına elektrik vermek üzere anlaşmaya varılmıştır. Ancak bu elektriğin vatandaşlara para mukabilinde veriliyor olması vatandaşın masraflarını katlamıştır. Üstelik akşam saat dokuzdan sonra elektriğin kesilmesinden dolayı halk yeteri kadar yararlanamamaktadır. Ayrıca bu işin sorumlularına dertler anlatıldığı zaman hatların eski olmasından dolayı elektriklerin kesilmekte olduğunu söyleyerek suçu kendi üzerlerinden atmaktadırlar. Bu sorunların köklü bir çözüme kavuşabilmesi için işin ehli bir mühendisin getirilerek işi ona bırakmak gerekmektedir. Gazetenin bu nüshasında iki çelişki veya iki karşı görüş kendini göstermektedir. Yukarıda problemlere değinen Tahir Ali Öztan'a cevap niteliğinde bir yazıda hemen yan sütunda görülmektedir. Şehrimizin Elektrik İşleri başlığıyla kaleme alınan yazıda şehrin tamamına ve hatta ücra sokaklara kadar demir direkler dikilerek sokaklar ve ikametler aydınlatılmaya çalışılmakta olduğu anlatılmaktadır. Ayrıca sadece Kars merkezin elektrik işleriyle kalmayarak Sarıkış'ın da yapılan çalışmalara değinilmiştir.⁴⁹

İkinci Dünya Savaşı'nın son bulmasının ardından normalleşme sürecine giren hükümetler savaş yıllarında yapmış olduğu tasarruflardan dolayı durma noktasına gelen şehir gelişimi 1949 yılına gelindiğinde yine eski seyrine dönmeye başlamıştır. Kars'ın yıllar içinde bulunduğu elektrik sıkıntısını gidermek amacıyla çok önceleri planlaması yapılan Hidro-Elektrik Santrali (Baraj) projesi tekrar gündeme gelmiştir. İller bankası tarafından finanse edilecek olan çalışmanın on iki ay içerisinde bitirilmesi hedeflenmektedir. İki dizel motorla 260 beygirlik bir güç üreterek elektrik ihtiyacını karşılaması düşünülmektedir. Kars şehrinin elektriksiz günlerine son verecek olan bu çalışma için iç işleri bakanlığından iki yüz otuz bin lira yardım yapılması uzun görüşmeler sonucunda karara bağlanmıştır.⁵⁰

6. Cumhuriyet İdaresindeki Yirmi Yılda Kars

10 Aralık 1939 yılı Kars için yeni bir anlam taşımaktadır. Yıllardır durmaksızın tüm enerjisini Kars'a hizmet için harcayan Vali Akif Eyidoğan'ın hizmet süresi bitmiş ve şehirden ayrılmıştır. Yıllardır Kars halkının refah düzeyini yükseltmek için çalışan bu adamın şehirden

⁴⁸ Kars Gazetesi, 06 Nisan 1938 sayı 634

⁴⁹ Kars Gazetesi, 11 Temmuz 1939 sayı 759

⁵⁰ Kars Gazetesi, 9 Mart 1949 sayı 1708

ayrılmasının gazeteden yansımaya göre halk için üzücü bir olay olduğu anlaşılmaktadır. Üstelik bu yılların 2. Dünya Savaşının patlak vermesinden dolayı şehir genelinde bazı maddelerin kıtlığı yaşanmaktadır. Bu neden den dolayı gazete daha çok savaş gidişatını ve yaşanan kıtlıkları anlatmakta, Kars için yapılan çalışmalara fazla yer vermemektedir.⁵¹

İkinci dünya savaşının kızışmaya başladığı yıllar olan 1940 senesinde sadece genç Türkiye değil tüm dünya hem savaşın acımasızlığının ve yoksulluğunun kendini göstermesinden dolayı hükümetler bazı tasarruf yolları arayarak dar boğazdan geçmekte olan dünya ekonomisinde bir nefeslik boşluk yaratmak istemişlerdir. Bu amaçlar doğrultusunda Kars valiliği de bazı tedbirle almak zorunda kalmıştır. Bu tedbirlerin başında elektrik tasarrufu gelmektedir. Resmi kurum ve kuruluşların akşam saat 19.00'dan itibaren elektrikleri kapatılması zorunlu hale getirilmiştir ayrıca sokak lambalarının da kapatılmasını kararlaştırıldığı için araçların geceleri 30 kilometre hızın üstüne çıkmamaları kararlaştırılmıştır.⁵²

1943 yılına gelindiğinde Cumhuriyet rejiminin kurulmasından 20 yıl geçtikten sonra Kars ilindeki değişimlerin gözler önüne serilmesi amacıyla gazete de bir köşede **“Yirmi Yılda Kars”** başlığında şehrin geçirmekte olduğu gelişim anlatılmıştır. Bu yazıyı aynen şunlar bulunmaktadır:

“Cumhuriyetin ilanı günü vilayetimizde 3 ilkokul vardı, bu gün 289 tane ilk ve eğitimli okul, 1 lise, 3 ortaokul, 1 köy enstitüsü ve 1 kız sanat okulu var. Bu okullarda 488 öğretmenin idaresinde 15476 kız ve erkek talebe okumaktadır. Cumhuriyet devrinde Kartsan 200'e yakın üniversite mezunu genç yetişmiştir.

Karsta bir memleket hastanesi modern bir doğum evi bütün kızlarımıza bir dispanser kurulmuştur. Bu sağlık müesseselerinde bu güne kadar 100.000'den fazla vatandaş muayene ve tedavi edilmişlerdir.

Göle'nin zümrüt çayırlarını süsleyen inekhane müesseseleri, Kars'ı tifodan kurtaran Borluk Suyu, 750.000 lira ile Iğdır'da açılan sulama kanalı, köy ve kasabalarımızda yapılan 300'den fazla mektep, hükümet konağı, binalar, sığınaklar ve karakollar yirmi yılın eserlerindedir.

⁵¹Kars Gazetesi, 12 Aralık 1939 sayı 801

⁵²Kars Gazetesi, 25 Ekim 1940 sayı 889

Kars Hayvan borsası satıcı müstahsili, zararlı tavasalitlerden kurtarmak suretiyle memleket ikdisadiyatına hizmet etmiştir. Borsanın geçen son yedi senelik satışlar yekûnu 19.880.759 liradır.

1340 senesinde 30.900 lira senelik tahsilâtla iş yapan Kars belediyesi 943 yılı bütçesi 189.173 liradır. Şehrimizin çeşitli ihtiyaçlarına cevap veren bu müessesemizin geçen sene asker ailelerine yaptığı yardım 63.812 liradır.

Kars, Iğdır, Sarıkamış, Kağızman ve Ardahan halkevleri ve müteaddit halk odaları milletimizin kültür seviyesini yükseltmek için durmadan çalışıyorlar.

Ziraat bankasının gerek doğrudan doğruya, gereken kredi kooperatifleri kanalları ile çiftçinin eteğine dökmekte olduğu milyonlarca lira, devletin gönderdiği çeşitli makine aleti ve edevat, ziraat teşkilatımızın hastalık ve üretimle candan ilgisi köylümüzün yüzünü güldürdü.”⁵³ Karsın gelişimini ortaya koyan bu makale yirmi yılın kısa bir yansıması olmuştur. Yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllardaki zıplamasının yirmi yılında da aynen devam ederek sürdüğü ancak patlak veren ikinci dünya savaşının bu gelişimi olumsuz etkilemesine rağmen fedakâr yöneticiler ve halk sayesinde bir şehrin güzelleştirilmesi için yetebileceğini göstermektedir.

Bu dönemde yoğun bir şekilde öğretmen sıkıntısı çeken Kars'a bu ihtiyacı karşılamak üzere bir öğretmen okulu açılması düşünülmektedir. Yer olarak Kars'ın Susuz ilçesi bu okulun inşa alanı olarak seçilmiştir.⁵⁴ Çalışmalarımızın sonraki safhalarından olan Kars kültürel faaliyetleri üzerinde sıkça duracak olduğumuz adının Cılavuz Öğretmen Okulu olacak olan bu eğitim ve nitelikli eleman yetiştirme kurumu Kars'ın eğitim ve öğretimi için önemli rol oynayacaktır.

Yukarıda bahsettiğimiz gelişim hamlesine güzel bir örnek vermek gerekirse 1944 yılı ortalarında yapılan bir çalışmayla 120 adet köy okulunun temellerinin atıldığını gazete gururla duyurmaktadır. Üstelik bu köy okullarının birçoğunun taş işçiliğinin bitmiş olması kararlığı ortaya koymaktadır. Ayrıca bu yapılan köy okullarında çalışacak olan öğretmenlerinde yine Kars Cılavuz'daki Öğretmen okulundan yetişmesi de ayrı bir gururdur. Zira Kars eğitim alanında kendi iç dinamikleri ile şehri idare eder duruma gelmiştir.⁵⁵

⁵³ Kars Gazetesi, 29 Ekim 1943 sayı 1184

⁵⁴ Kars Gazetesi, 27 Temmuz 1938 sayı 663

⁵⁵ Kars Gazetesi, 09 Ağustos 1944 sayı 1256

Gazete 1948 yılına gelindiğinde genel olarak çağını yakalamış olan Kars ve Karşılıkların artık kültürel olarak ilerlemesini sağlamak amacıyla bu yıl içerisindeki gazetelerde genelde tarihi bilgiler, bölge halkı için çalışmalar yapan devlet büyükleri ve bunların kültürel çalışmalarına sayfalarına yer vermektedir

7. Sınır Şehri Kars'ın Komşu Devletler Açısından Önemi

Uzun zaman önce savaşlarla karşı karşıya gelen iki ulusun harp meydanı olan Kars, 17 Mayıs 1877 yılında başlayan ve bölgenin kırk yıl boyunca Rus idaresinde kalmasına neden olan savaş başlamıştır. Ahmet Muhtar Paşanın yaptığı çetin savunma nedeniyle ve 1 Temmuz Kars'a girmesine rağmen Rus ordusunun sürekli takviyeler alması sonucu Osmanlı idaresinden çıkmıştır.⁵⁶

İki ülkeyi birbirine yaklaştıran bir diğer olay ise Birinci Dünya Savaşı sırasında savaştan çekilen Rusya'ya düşmanlık güden İngiltere ve müttefiklerin savaş sonrası Anadolu harekâtına da düşman konumda olmasıdır. Bu durumun Rusya açısından iki önemli çıkarımı vardır. İlki zayıf olan güney sınırını Türklere yaklaşarak İngiliz tehdidinden kurtarmak, ikincisi ise Rus ülkesinde yeni kurulan Sovyet rejimine Türkleri ortak etmektir.⁵⁷

Kırk yıllık Rus işgalinde kalan bu serhat bölgesi artık savaşların bitmesi ve Misak-ı Millinin tüm uluslarca tanınmasının ardından artık yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ve Sovyet Rusya'nın sadece işbirliği alanı olacaktır.

Bu işbirliğine bir örnek olarak da Kars Valisi Akif Eyidoğan, Kars'taki Sovyet konsolosuyla görüşerek Aras nehrinden Sovyet Rusya'nın Türkiye sınırındaki şehirlerine su vermek suretiyle karşılığında Kars'a elektrik getirecek olan eksiltmeye Rus şirketlerinin de katılmalarını istemiştir. Ayrıca şehir komisyonu bir ticaret antlaşması maddeleri üzerinde çalışmakta olduğu bildirilmiştir.⁵⁸

Şehir içerisinde yapılaşmaya giden valilik aynı zamanda mevcut binaları en iyi şekilde kullanmak suretiyle oluşacak olan fazla masrafsız azaltmaya da çalışmaktadır. Bu dönemde Sovyetlerin Kars Konsoloslukunu 1938 yılında şehirden ayrılmasıyla boşalan ve yasal izlek (prosedür) de Kars Valiliğine devredilen konsolosluk binası, valiliğin inisiyatifiyle adliye binası haline getirilmiştir. Adliyenin bu konsolosluk binasına taşınmasıyla boşalan eski adliye

⁵⁶ Enver Ziya KARAL, Osmanlı Tarihi c. IV, s. 54–55

⁵⁷ Nurettin GÜLMEZ, Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün, Ankara 1999, s. 12–13

⁵⁸ Kars Gazetesi, 08 Ocak 1938 sayı 612

binası ise Emniyet ve Seferberlik kurumlarına tahsil edilerek yeni bina yapımından doğacak gereksiz masrafın önüne geçilmiştir.⁵⁹

⁵⁹ Kars Gazetesi, 30 Mart 1938 sayı 632

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARS BELEDİYESİ

1. Kars'ın Görünümünü Düzenleme Çalışmaları

Kars, modern Türkiye'nin en kuzey doğusunda bir sınır şehridir. Yüz yıllara sahip bir yaşam alanı olan bu şehir, tarih boyunca tamamında olmasa da genelde sınır şehri olma özelliği bozulmamıştır. Tarihin işlevsel akışına tersten bakıldığında, Osmanlı Devleti zamanın yine doğuya açılan kapsı ve askeri olarak daha iç bölgelerin korunabilmesi için bir karakol şehridir. Selçuklu devletinin ilk Anadolu adımlarının şehri olan Kars, Türklük ve İslamiyet'in ilk bu coğrafyaya istekli ve bilinçli göçünün bir merdiven olduğunu farz edersek ilk basamağı konumundadır. Bu özellikleri Kars'a bir başka vasıf daha yüklemektedir ki o da birçok etnik kökenli insanların bir arada yaşama özelliğidir. Bundan dolayı bir kültür havuzu haline gelen şehrin bu gününe bakıldığında farklı dinlere mensup ibadethanelerin bulunduğu, farklı dil ve lehçelerin konuşulduğu ama öz Türk kimliğine sahip bir şehir ortaya çıkarmaktadır. 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı nam-ı değer 93 Harbi sonucu Rus esaretine giren bu İslam ve Türk şehri yaklaşık kırk yıl boyunca işgal altında kalarak anavatan özlemi çekmiştir.

Birinci Dünya Savaşının sırasında yine ağır darbeler alındığı Doğu Cephesi, Rusya'da ihtilal olmasının ardından imzalanan Brest-Litovsk antlaşmasıyla Osmanlı devletine bırakılmıştır. Ancak bu mutluluk fazla sürmemiştir. 30 Ekim 1918 yılında imzalanan Mondros Mütarekesi gereğince Osmanlı devletinin buraları terk etmesi kararı verilmiştir. Bu karar bölge yaşayanlarını üzmüş ve aynı zamanda faaliyete geçirmiştir. 5 Kasım 1918 tarihinde Kars İslam Şurası kurularak bölgede yaşayan tüm Müslümanları bir araya toplamaya çalışmıştır. Zamanla tüm bölgedeki Müslümanların desteğini alan Şura, Kars'ın bölge Müslümanlarının merkezi haline getirmiş ve bölgede bir hükümetin kurulması yoluna gidilmiştir. Çeşitli tarihlerde Kars ve çevre yerleşim birimlerinde yapılan kongrelerin ardından 17–18 Ocak 1919 tarihinde Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti kurulmuştur. Hükümet başkanlığına ise Cihangirzade İbrahim Aydın Bey getirilmiştir.⁶⁰ Ana hedefi ülkenin bölünmezliğini savunan bu yeni hükümet olur da Kars ve çevresi anavatandan ayrılır ise bölgedeki Müslüman halkın haklarını savunmak amacıyla kurulmuş ve Anadolu coğrafyasında Türklerin kurduğu cumhurun yönetime ortak olduğu ilk hükümettir.

⁶⁰ Selçuk URAL, *Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri*, İstanbul 2008, s. 179–180

İngilizlerin, Mondros Mütarekesine takibine Ermenileri Kars ve çevresinde kuracakları bir hükümet istemekte ve bu amaçla bölgede yaşayan az sayıdaki Ermeni'yi silahlandırarak Müslüman Türk halkın üzerine saldırmaktadır. Dönemin Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa bu katliama daha fazla sessiz kalmaz ve 28 Eylül 1920 tarihinde ileri harekâta başlayarak bölgede yaşayan Türkleri, Ermeni mezaliminden kurtarmaya çalışır. Sarıkamış ve Kars'ı işgalden kurtaran Kazım Paşa, Gümrü'ye geldiğinde beklediği desteği İngilizlerden alamayan Ermeniler Antlaşmaya yapmaya mecbur kalmıştır. Bu antlaşmayla birlikte Aras nehri ve Çıldır gölü hattı Türk-Ermeni sınırını oluşturacaktır.⁶¹ Artık savaşların bölge için bittiğinin bir işareti olan bu antlaşmayı daha sonra yine Kazım Paşanın çabalarıyla Moskova ve Kars Antlaşmaları izlemiş ve bu sınır şehri anavatanın sınırında da olsa her zaman kalbine yer almıştır.

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte savaşımlardan uzak duran ülkenin, imarı ve halkın gelişimi için uğraşan bir yönetim bilincinin ortaya çıkmasıyla her şehir gibi Kars da bu pastadan payını almaya başlamıştır. Ülkenin toplu olarak başlattığı bu gelişim hareketine kayıtsız kalmayan ve yüz yıllar boyunca Türk-Rus-Acem halkları arasında gidip gelen bu şehir artık kayıtsız bir Türk egemenliğinde, bazen devletin bizzat yaptığı bazen de halkın iç dinamiklerinin harekete geçirilerek yapılmasına çalışıldığı projelerle, halk ve yönetimin kenetlenmesine bakmak üzere Kars Gazetesindeki yansımaları değerlendireceğiz. Bu bağdamda Kars gazetesine yansıyan Belediyecilik faaliyetleri ana hedef olmakla birlikte, birbiri içerisindeymiş gibi hareket eden Belediye ve Valilik faaliyetleri her ne kadar birlikteymişçesine görünse de ayrı ayrı incelemek daha yerinde olacağından ilk konu başlığımız Kars Belediyesi olmuştur. Halkına daha iyi hizmetler ve yaşam standartları getirmek için çalışan Belediye bu günkü kadar resmi olmamakla birlikte halkın içerisine inebilmek halkın ihtiyaçlarını yerinde ve zamanında görüp çözebilmektedir.

Kars Belediyesi, Kars halkının daha güzel yaşayabilmesi amacıyla birçok projeyi ele almaktadır. Bu projelerden birisi olan otel ve sinema binaları yapımı şehrin görünümüne yeni bir hava katacağı aşikârdır. Ayrıca şehrin bir başka sorunu olan yağmur sularının birikintisinden kurtulmak amacıyla birikinti noktalarının belirlenip kanalizasyon giderleri yerleştirilmesiyle bu sorunun da üstesinden gelinebilmektedir. Belediyenin bir diğer önemli çalışması ise yol boylarına dikilmek üzere ağaçlar satın alıp yerlerini açtırması ağaçlandırma faaliyetine verilen önemi ortaya koymaktadır. Bir ülkenin akciğerleri olan ağaç maalesef

⁶¹ Ali TÜRKGELEDİ, Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi, Ankara 1948, s. 133

Kars'ta çok az sayıda olmasından dolayı belediyenin bu ağaç dikme faaliyetinin, Kars hem daha güzel görünmesine hem de daha sıhhatli olmasına neden olacaktır. Ancak yapılan bu çalışmanın aynı zamanda bir bakım ihtiyacını ortaya çıkarması vatandaşından bu faaliyetin altına elini sokarak ağaç bakımına yardımcı olması çalışmanın devamlılığını sağlayacaktır.⁶² Halkını ihtiyaçlarını ve şehrinin gereksinimlerini zamanın şartlarına göre çok iyi sentezleyen belediye bu problemleri zaman zaman kendisi bulup çözebildiği gibi bazen de halkın serzenişlerine yer veren gazeteden öğrenmektedir. Bu çalışması doğrultusunda Kars Gazetesi hem yapılan çalışmalarını halka duyurduğu gibi yeri geldiğinde de halkın sesini üst makamlara ileterek şehrin güzelleşmesi için kendisi de bir görev üstlenmektedir.

Belediyenin bir diğer çalışma alanı olan caddeler ve parklar ise Kars halkının ihtiyaçlarına cevap verebilecek mahiyete getirilebilmesi için sürekli bir çalışma içerisinde. Bu amaçla caddelerin kenarlarına fidanlar dikilmiş ve Karsın yegâne mesire yeri olan Kars parkı açılmıştır. Halk artık kapalı havasız mekânlarda oturmak yerine parkta oturarak daha sağlıklı ve eğlenceli günler geçirecektir. Parkın açılmasıyla park etrafında ki evlerin kaldırılmasına karar verilmiştir. Hiç bilmediği bir şehre gelen insanın ilk görüşte dikkatini yollar parklar ve bahçeler çeker. Dışarı çıktığında hoş zaman geçirebilmek için gidebileceği, gölgesinde serinleyebileceği, kafasını dinleyebileceği bir yer arar. Belediye işte bunları da düşünerek park, yol, cadde yapımına öncelik vermiştir. Bu çalışmalarıyla da Kars halkını mutlu etmiştir.⁶³ Güzel bir tesis haline getirilen Kars Parkının işletme hakları 80 bin liralık ihaleyle Kafkas lokantası sahibi Şah Murat'a tahsis edilmiştir. Özel teşebbüslerin artık ortaya çıkmaya başladığı bu yıllarda çalışkanlığı ve parkı temiz tutmasıyla Kars halkı Şah Murat'tan memnun kalmıştır.⁶⁴ Kars'ın görüntüsünün değişmesi açısından belediyenin 1938 yılı boyunca ağaç dikme faaliyetleri 1939 yılında da devam etmiş fakat bu yıl mevsim şartlarına uygun ağaçların dikimine başlanması ve dikilen ağaçların bakımının sıklıkla yapılması kararı alınmıştır. Ağaç dikme faaliyetlerinin başlamasıyla bahçıvan eksikliği daha gözler önüne çıkmıştır. Ağaçların gelişigüzel dikilmesi yerine bilen ellerde şehri süslemesi lazım gelmektedir. İşte bu sebepten ötürü daha önce Gülhane Parkında çalışan bir kişi Kars'a getirilmiş ağaçların bakım işleri o kişiye verilmiştir. Artık kara düzenin son bulduğu bu yıllarda işlerin ehline verilmesi bir anlayış haline gelmiş, getirilen kişi işini son derece titizlikle yapmıştır. Gülhane parkından getirilen bahçıvan Hüsnü Tuna sonbaharın başlarında gelmesine rağmen kısa zamanda parkı ağaçlandırmış, caddeler üzerine yaprağını dökmeyen

⁶² Kars Gazetesi, 4 Mayıs 1938, sayı 640

⁶³ Kars Gazetesi, 28 Mayıs 1938, sayı 646; 28 Nisan 1939, sayı 739; 9 Mayıs 1939, sayı 741

⁶⁴ Kars Gazetesi, 16 Mayıs 1939, sayı 743

ağaçlardan dikmiş, Göle ormanlarından çam getirilerek dikilmiş, hem şehre hem parka yabancı gülfidanları aşılmiş, parklara banklar yaptırmış Kars halkının yegâne yeri olan parkları yaşanacak hale getirerek caddeleri eski yüzünden uzaklaştırmıştır. Bu sayede modern bir şehir olma yolundaki Kars daha emin adımlarla istenilen sonuca ulaşacaktır. Kars gazetesi yazarı Tarhan Toker bir şehrin modernleşmesi için dış çehresinin değişmesi gerektiğine inanmakta bu da park ve ağaçlandırmayla olabileceğini savunmaktadır. Padişahlık devrinden bu günümüze kadar insanların ülkeyi yeşillendirmesi ve bu konuda çalışmalarının olduğunu vurgulamaktadır. Bu eksikliği gören belediye, yönetime geldiğinden beri bu konularla uğraşmakta olup bu uğraşlarını da yapmış olduğu faaliyetlerle ispatlamaktadır. Doğuda bir kenarda olmakta olan Kars'ı her yönden geliştirmeye ve güzelleştirmeye çalışan Kars belediyesine teşekkürlerini iletmektedir.⁶⁵ Yine belediye başkanı Mehmet Bahatır ve belediye encümeni tarafından gerçekleştirilen bir başka teşebbüs ise Kars'ı güzelleştirmek adına bir cemiyet kurulmuştur. Kars'ı Güzelleştirme Cemiyeti adı verilen bu kuruluş caddelerden yollara Kars'ın ağaçlandırmasına dair tüm eksikliklerin yapılması için maddi manevi her türlü desteği sağlayacak cemiyet Kars'ın güzelleşmesi adına atılan çok önemli bir adımdır. Cemiyet Şefik Dünder başkanlığında belediye toplantı odasında toplanarak faaliyetlerine başlamıştır.⁶⁶ Bir yerin güzelliğinin görüntüsüyle doğru orantıda olduğunu anlayan ve bilen belediye şehrin her yerini ayrı ayrı süs bahçeleri haline getirmeye çalışmıştır. Dışarıdan gelen bir misafirin ilk olarak şehrin görüntüsünden etkileneceği bilindiği için yapılacak işleri düzenlemek için bir koordinasyon merkezi kurulmuş ve işler profesyonel kişilerin eline bırakılmıştır.

Belediyenin uzun zamandır planlamakta olduğu kaldırım ve yol yapımı fikri hemen faaliyete geçecek kadar kolay bir hadise değildir. Kars iklim açısından oldukça sert olup kış ayı uzundur. Bu yüzden yapılacak olan parkeler mevsim şartlarına uygun dayanıklı malzemedен seçilmelidir ve bu malzeme insan gücüyle, kazmayla, kürekle, çekiçle halledilecek kadar basit olmamakla beraber Kars caddeleri oldukça geniş olduğundan yapımı bir hayli süre alacaktır. Bunun için elektrikli makinelere ve taş kesme aletine ihtiyaç bulunmaktadır. Bu makinelerde elektrikle çalışacağından elektrik santralinden destek alınması gereklidir. Tüm bu imkânların bir an önce sağlanıp belediyenin işlere başlaması halk tarafından arzu edilmektedir. Birçok ilde bulunmayan genişlikte ki caddeler yapıp çamurlu ve tozlu görüntüsünden uzaklaştığında Kars çok modern bir şehir havasına kavuşacaktır. Belediyenin uygun gördüğü dükkân mağaza ve evler boyanarak Kars daha temiz bir

⁶⁵ Kars Gazetesi, 28 Nisan 1939, sayı 739; 9 Mayıs 1939, sayı 741; 1 Ağustos 1939, sayı 765

⁶⁶ Kars Gazetesi, 10 Ekim 1941, sayı 985; 31 Mart 1942, sayı 1026

görüntüye kavuşacaktır. Cadde ve sokakların yapımına son derece titizlikle yaklaşan belediye caddeleri tamir etmeye devam etmiş kötü halde görünen Gazi Muhtar Paşa caddesinin yapımına başlamıştır.⁶⁷

Şehrin görünümünü etkileyecek bir diğer çalışmada imar faaliyetleridir. Belediyenin asli görevlerinin başında gelen caddelerin modern yapımları en az ağaçlandırma faaliyeti kadar önemli göze hitap eden bir çalışmadır. Belediyenin şehir imar faaliyeti Karşılıklı sevindirecek şekilde devam etmektedir. Yıllarca bozuk kaldırımları ve yollarıyla artık ciddi bir şekilde ele alınması gereken Kazım Paşa, Gazi Muhtar Paşa, Karadağ ve Cumhuriyet Caddelerinin baştanbaşa imarı yeniden bu plan içine dâhil edilmiştir. Bir ay içerisinde bu caddelerin parke döşenmesi yapılacak olup Kars daha güzel bir görünüme kavuşacaktır. Daha önce yapılmış fakat zamanla eskimeye başlayan büyük belediye parkı parmaklıkları yeniden yapılmış, ağaçlandırma tekrardan gözden geçirilmiştir. Parkların ve ağaçların korunması ağaçların çocuklar tarafından kırılmasını önlemek için parkların etrafı yüzlerce metre uzunluğunda tellerle çevrilmiştir.⁶⁸

Sadece elde olan imkânları kullanmayan belediye hayal gücünü de kullanarak yeni projeler geliştirmektedir. Bu projelerden birisi olan Kars'ın kuzey doğusunda bulunan bataklık, kurutularak park haline dönüşmesi için karar alınmıştır. Sağlık üzerindeki olumsuz etkileri halkı son derece rahatsız etmekte olup Kars'ın güzelleşmesinde en büyük engellerden biridir. Bataklık yaydığı metan gazıyla insan sağlığını bozan, sıtma hastalığının yaşadığı yegâne yer, ufak suların birleşerek kabarmasına neden olan yerlerdir. Vali Hüdayi Karataban göreve başladığından beri üzerinde durduğu konuların başında gelen bataklık artık kurutulmaya karar verilmiş, bu kararında halkın katılımıyla daha çabuk olacağı düşünülmektedir. Halkta bu konunun çözüme kavuşturulmasını istemekte olup kendi imkânlarıyla çalışmaya başlamışlardır. Belediye ve valiliğin beraber üstlendiği bu proje sayesinde Kars'a yeni bir görünüş katılacağı gibi halkın sağlığını tehdit eden bu mikrop yuvası temizlenecektir. Kurutulan bataklık üzerine ilerde güzel bir park yapma kararı alınmıştır. Kars'ı güzelleştirme adına başlatılan faaliyette bu bataklığın kurutulması etkin bir rol oynamaktadır. Dönemim kanunlarında bulunan **“su baskınlarından kurutulan arazinin belediye bünyesinde park yaptırılabilceğine dair”** bir maddenin bulunmasından dolayı bu arazi belediyeye tahsis edilecektir. Belediyeye verilen bu arazi belediye tarafından park

⁶⁷ Kars Gazetesi, 28 Nisan 1939, sayı 739; 30 Mayıs 1939, sayı 747; 29 Eylül 1939 sayı 782

⁶⁸ Kars Gazetesi, 20 Ağustos 1949, sayı 1754

yaptırılarak Kars'ın çehresini değiştirmede öncü olacaktır.⁶⁹ Belki bir boğaz köprüsü projesi değil ancak döneminin önemli bir çalışmasıdır. Zira yüzyıllardır el atılmayan ve hatta daha önce düşünülmemiş olan çalışmalara sahne olan Kars'ın artık emin ellerle yönetilmekte olduğunu söyleyebiliriz.

2. Kars'ın Gelişiminde Oluşan Eleştirilere Cevap

Kars Gazetesinde, yapılan bu güzel işlerin yanı sıra bazen yapılamayan işlere ya da başlanıp da bitirilemeyen bazı çalışmalara dair eleştirilere de yer verilmektedir. İşte bu eleştirilerden doğan cevap hakkına verilen açıklama da gazetede yer alarak gazetecilikte nesnelliliğin güzel bir örneğidir. Bunlarda bir olan “*Kars Belediyesinin Bu Günkü Durumu*” başlıklı yazıda belediye çalışmalarına karşı yapılan eleştirilerin cevapları verilmeye çalışılmıştır. Kars Belediyesinde çalışanların okuma yazma bilmediği hakkındaki eleştiri tamamen yersizdir ki çalışanların hepsi o dönemde okuryazardı. Belediye başkanı ise hem okuryazar hem de saygıdeğer sevilen biriydi. Yeni belediye başkanı ayrıca eski belediye başkanı zamanında ki borçları kapamış belediyenin gelirini iki katına çıkarmış o dönemdeki mağazaları, otelleri tiyatro ve sinemayı belediye bünyesine katmıştır. Belediye bünyesine katılan sinemanın tadilatına başlanmıştır. Tamir işi bitince sinema faaliyete geçecektir. Eskiden en ufak bir yangını söndüremeyen Kars belediyesi İtfaiye teşkilatı gelişen itfaiye sistemiyle ve alınan yeni araçlarla yangını kısa sürede söndürmekte ve ayrıca bu gelişmiş aletlerle park bahçe sulaması da düzenli bir şekilde yapılır olmuştur. Türkiye'nin en büyük hayvan yetiştiriciliği yapıldığı Kars'ta ulu orta kesilen hayvanlar ve çöp arabasıyla taşınan hayvan artıklarından dolayı pislikten görülmeyen mezbahaneler tamamen temizletilip, etlerde kapalı otobüslerle taşınmaya başlanmıştır. Kasaplardaki sinek pisliklerinden dolayı alınamaz durumundaki etler kasaplar temizlenip boyandıktan sonra daha sağlığa uygun hale gelmiştir. Fırınlardaki elenmemiş unlar ve sinekler yüzünden pis ekmek yemek zorunda kalan halk belediye tarafından temizlenen fırınlar sayesinde daha temiz ekmek yemeye başlamıştır. Pis olan lokantalar, tuvaletler temizletilmiş; harap halde olan hamam yaptırılarak daha modern bir hale getirilmiş, hayvan otağı şeklindeki mezarlıklara bir bekçi kulübesi yaptırılmış ve bir bekçi tayin edilerek daha temiz ve güvenli hale getirilmiştir. Dilenciliği sanat haline getiren kişilerin sayısı belediye tarafından en asgari sayıya düşürülmüştür. Belediye binası eski yıpranmış kimliğinden sıyrılarak yepyeni bir kimliğe kavuşmuştur. Eskiden kalma kazma kürekle yangın söndürmeye çalışan itfaiyeye dört bin lira verilerek yangın söndürme sulama

⁶⁹ Kars Gazetesi, 19 Haziran 1943, sayı 1148

aracı alınmıştır. Caddeler dikilen ağaçlarla süslenmiştir. Caddeler ve parklar tamir ettirilip temizletilerek halkın daha rahat yaşamasına olanak sağlanmıştır. Sosyal hayat sıkıntısı çeken Kars için bir tiyatro ve bir de sinema salonları yaptırılarak halkın boş zamanlarında eğlenceli vakit geçirebilmesi sağlanmıştır. Bülbül Mahallesinde bulunan köprüler yaptırılmıştır. Belediyenin ilk işe başladığında ki elli iki bin liralık bütçe yüz bir bine çıkarılmıştır. Pazar meydanları genişletilerek daha ferah bir ortam oluşturulmuştur. Lağımları temizlemek için İstanbul'dan lağım temizleme aracı satın alınmıştır. Halkın her türlü ihtiyaçlarına karşılık vermeye çalışan belediyeye karşı yapılan bu eleştirinin anlamsız olduğu ve belediyenin imkânlar dâhilinde çağına uygun her türlü gelişimi yakından takip ederek vatandaşa sunmaya çalıştığı ortadadır.⁷⁰

3. Kars'ta Belediye'ye Ait Binalar

Belediye, şehrin güzelleşmesi konusunda parkları, bahçeleri, caddeleri ve sokakları güzelleştirmenin yanı sıra şehirde belediyeye bağlı ve halka hizmet veren binaları da çağın gereksinimlerine uygun olarak restore ettirilmektedir. Bu binaların başında ise halkın temel ihtiyaçlarına cevap veren hamam ve halkın kültürel durumuna destek olacak sinema binası gelmektedir.

Belediye başka harap bitap halde olan hamamın yapımını son derece güzel bir şekilde devam ettirerek yakında halkın kullanımına açılacağını belirtmiştir. Hamamın içinde aileler için özel odalar, temiz küçük havuzlar, soyunma odaları, temizlenme odaları, tuvalet, bulaşıcı hastalık durumunda temizlik yapmak için özel büyük bir etüt bulunmaktadır. Hamam iç güzelliğinin yanı sıra dış güzelliği sayesinde halk arasında hayranlık uyandırmaktadır. Belediye mükemmeliyeti yakalamak için uzun zaman boyunca uğraştığı hamamın tamir işini bitirmiş ve 3 seneliğine ihale edilmiştir. Bu sayede halk daha sıhhatli bir şekilde temizliklerini karşılayabileceklerdir. Ancak tüm bunların yanı sıra bazı şeyler de yapılan bu güzel çalışmalara sekte vurmaktadır ki bunların en başında pahallılık gelmektedir. Kars belediyesinin çok zor şartlar altında yapmış olduğu, halkın kullanımına sunduğu hamam yüksek fiyatından dolayı çok rağbet görmüyor. Başlarda 30 kuruş olan hamam ücreti işleten tarafından 50 kuruşa çıkarılmış buda halkın bu hamamı kullanımını sınırlamıştır.⁷¹ Belediye hamam dışında görüntüsüyle hoş olmayan İsmet Paşa ve doğum evi arasındaki arsa üzerindeki enkazı kaldırmış ve yeni yapılacak sinema binasının tapu işlerini tamamlamıştır.

⁷⁰ Kars Gazetesi, 4 Mayıs 1938 sayı 640; 28 Mayıs 1938 sayı 646; 27 Eylül 1938 sayı 680

⁷¹ Kars Gazetesi, 12 Ocak 1940 sayı 809

Ve hemen o ay içerisinde tamirat işlerine başlamış tamir işi biter bitmez sinemanın faaliyete geçeceği bildirilmiştir.

Altı ay boyunca kar altında kalan bir şehir için sosyal hayatın sınırları daima belirlidir. Soğuk altında çok fazla gezilemeyeceği için insanlar kendine hep kapalı alan aramaktadır. Kapalı alanlardan kastım insanların boş boş oturup vakitlerini anlamsızca öldürmeleri değil tabi ki. Hem sağlıklarını sıkıntıya sokmayacak hem de kendilerine bir şeyler katacak bir yer. Aradığım kelimeyi en güzel karşılayan kelime sinemadır herhalde. Küçük dünyalarında ufuklar açabilen, düşündüren, modern hayata adım attıran, bilgilendiren, ruhunu dinlendiren bir araçtır. Kars bu eksikliği o dönemde çok fazla yaşıyor olsa gerek. Belediyenin sinemayı yaptırıp faaliyete sokması Kars halkı için çok önemli olup halkta bu yeniliği memnuniyetleri ile dile getirmiştir.⁷² Kars halkı için son derece önemli sosyal hayatın vazgeçilmezlerinden olan sinema artık filmler getirmeye başlamış çoğunluğu askerden oluşan Kars halkı için asker filmleri getirilmekte olup halkta bu işten çok memnun olup severek filmlerini izlemektedir.⁷³

4. Muhalefetsiz Şeffaflık

Uzun yıllar tek parti kontrolünde yaşayan yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde her yerde olduğu Kars şehrinde de aynı durum ortaya çıkmaktadır. Durumun adı kısaca **Muhalefetsiz Şeffaflıktır**. Zaman zaman yapılan toplantılarda yapılan icraatların anlatılmasıyla hem halkın hem de partinin ileri gelenlerinden onay alınması maiyetinde bir teftiş yapılmaktadır. Bu amaçla belediye başkanları yapılan bu toplantılarda yapmakta olduklarını ve yapacaklarını anlatarak bir nevi propaganda yapmaktadır. 01.04.1938 tarihinde yapılan bu toplantıların birinde belediye başkanı Mehmet Bahadır'ın izahatı gazete sayfalarında yer almaktadır.

Belediye başkanlığına seçilmeden önceki durumu göz önüne sermeye çalışan başkan kendisinden önce gelenlerin büyük projeler hazırladıklarını ancak bunları gerçekleştiremediğini, sadece birkaç ufak icraatı yapabildiğini bildirmektedir. Önceki üç dönemdeki belediye gelirlerinin sadece mevcut bulunan borçların verilebildiğini bunun yanında sadece belediye çalışanlarına maaşını verilebildiği görülmektedir. Kendisinin başkanlığa seçilmesiyle birlikte ilk olarak belediyenin ihtiyacı olan para konusunda çalışmalar yapmıştır. Mehmet Bağadır ilk olarak belediyenin kırk beş bin lira borcunun olduğunu memurların dahi maaşının ödenemediğini parasızlıktan dolayı arkadaşlarıyla planladığı yenilikleri borçlar bitirilene kadar gerçekleştirilemeyeceğini belirtmiştir. Bir şehre yeniliğin

⁷² Kars Gazetesi, 3 Kasım 1939 sayı 791

⁷³ Kars Gazetesi, 18 Temmuz 1939 sayı 761

getirilebilmesi için ilk olarak halkın bunu kabul ediyor olması lazım ki Kars halkı o dönemde yapılan tüm yenilikleri memnuniyetle karşılıyor ve bunu Kars Gazetesi aracılığı belirtiyordu. Halkın memnun olması dışındaki en önemli engellerden biride bütçe tabii ki belediye başkanı da 3 yıl süre zarfında 45 bin lira olan borcu 4 bin liraya düşürmüştür. Maliyeden aldığı bütçeyle de Kars İtfaiye teşkilatına yeni bir itfaiye arabası alınmış fırınlar ve kasaplar temizletilmiş daha önce öküz arabalarıyla taşınmakta olan etler için bir kamyon alınmış, şehir merkezinde çirkin görüntü teşkil eden kulübeler kaldırılmış meydan sahası genişletilmiş bozuk olan caddeler ve mahallelerin yolları tamir ettirilmiştir.⁷⁴

5. Kars'ta Elektrik ve Su Meselesi

Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte modern ülke yapısına kavuşmak için kaybetmiş olduğu yılların mesafesini hızla koşmaya başlayan yeni hükümet muhasır medeniyetlerin seviyesine ulaşabilmeye çalışmaktadır. Üstelik bu çalışmayı yaparken bir ev hanesi reisi gibi hiçbir evladını birbirinden ayırmadan hepsine eşit muamele yapmaktadır. İşte bu evlatlardan birisi olan Kars içinde tüm imkânları seferber hale getirmektedir. Bu çalışmaların başında kesinlikle elektrik ve su meselesi gelmektedir. Belediye ve Vilayetin ortak çalışmaları olan bu mesele, aslında çalışma alanı olarak belediyeye pekte alakadar etmeyen bu mevzu hakkında ilerleyen bölümlerde daha fazla bilgiler verilecektir.

Kars'ta mevcut bulunan su sıkıntısının yanı sıra kullanımda olan suyun sağlık problemleri içermesi Kars valiliğini harekete geçirmiştir. Kars ilinin merkez köylerinden olan ve temiz bir su kaynağı olan Borluk suyunu 15 kilometrelik mesafeden Kars merkeze getirilerek halkın çekmekte olduğu su sıkıntısına son verilmek üzere çalışmalara başlanılmıştır. Borluk suyunu Kars'a getirmek için çalışan valilik aynı zamanda şehirde içilen pek de temiz olmayan suların kullanımına son verecek ve bir anlamda şehre sağlıkta getirecektir.⁷⁵

Kars ilinde yaşanmakta olan elektrik ve su sıkıntılarını giderebilmek için vali ve tüm belediye yöneticileri ellerinden gelen tüm gücü sarf etmektedir. Daha önceden yapılmış olan birkaç elektrik ihalelerine hiçbir şirketin başvurmamış olması şehrin yöneticilerini ve yaşayanlarını zor durumu sokmuştur. Ancak 19 Mart 1938 tarihinde yapılmış olan kapalı zarf usulü eksiltme posta yoluyla katılan bir şirket olduğu şehirde bir sevinç yaratmıştır. Bu güzel haberin ardından daha önceden siparişleri verilmiş olan su tesisatı malzemelerinin Trabzon

⁷⁴ Kars Gazetesi, 6 Nisan 1938 sayı 634

⁷⁵ Kars Gazetesi, 25 Haziran 1938 sayı 654

üzerinde yola çıkmış olduğu haberinin alınması bu sevinci daha da katlamıştır. Bu çalışmaların tamamlanması halinde Kars'ın artık su ve elektrik sıkıntısı çekmeyeceği aşikârdır. Kars iline birçok yenilik getiren o dönemin belediye başkanı Kars'a modern bir otel, sinema ve gazinonun yapılacağını bildirmiştir. Bu haber Kars halkı arasında sevinçle karşılanmıştır. Kars uzun yıllarca beklediği sıkıntılar çektiği suyuna borluk suyuna nihayet kavuşuyor. Halkın evine su götürebilmek için giriştiği hazin mücadele gerçek anlamda acınacak haldeydi.⁷⁶ Şehrin içine kadar döşenen borular sayesinde en sonunda su Kars halkının ayağına kadar geliyor. Borluk suyunun sayesinde evlerinin musluklarından su içmeye başlayan halk bu olaydan son derece memnundur fakat 20 atmosfer tazyikindeki su sadece evlerde içmek için kullanılmakla kalmayıp büyük boruların döşenmesi sayesinde hem yangın söndürme hem de sulama amaçlıda kullanılmasıyla Kars'ın bir başka sorunu olan yangın meselesi de tarihe karışacaktır.⁷⁷ Mevsim şartlarından dolayı 25 km den getirilen borluk suyu çalışmaları mevsimin müsaade etmesi sonucunda şehrin diğer mahallelerine verilmesi için kanalizasyon çalışmalarına başlandığı ifade edilmiştir.

Kars halkının uzun yıllardır çekmiş olduğu su sıkıntısı Borlu suyunun şehir içine getirilmesiyle sona ermiştir. Borluk suyunu şehir içine taşıyabilmek için tüm borular yenilenmiştir ve birçok yer örneğin Doğumevi, hastane, pansiyon, lise, İsmet Paşa, Fevzi Paşa, gazi mektepleri, hükümet belediye daireleri, ordu, halkevleri ve bu caddeler üzerindeki evler bu sudan faydalanmaya başlamıştır. Kars'a borluk suyunun gelmesiyle halk bu suyu gelişigüzel kullanmakta suyu fazlaca harcamaktadır. Eğer suyun böyle boşu boşuna kullanılması devam ettiği sürece borluk suyu halkın ihtiyacını karşılamamaya başlayacaktır. İşte bu nedenle belediye bu suyu kullanan herkesin su saati alması gerektiğini 10 metre küp altında harcasa bile bu suyunda fiyata dâhil edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu kurala; kurumlar, oteller, fırınlar gazinolar, fırınlar, lokantalar ve mağazalar içinde gereklidir. Halk artık kullandığı suyun parasını ödeyerek suyun boşa gitmesi önlenecektir.⁷⁸

Şehrin su sıkıntısına derman bulmak için sürekli çalışan Belediye ve Valilik, sadece Borluk suyu ile yetinmemiş şehre getirilen tazyikli Çukur Çam Suyu sayesinde halkın pis sularından kurtulduğu; belediye başkanı ve liva komutanıyla birlikte yapmakta olduğu çalışmayla bu su askeriye kadar götürerek 20 tonluk depo yaptırılarak sudan

⁷⁶ Kars Gazetesi, 30 Mart 1938 sayı 632

⁷⁷ Kars Gazetesi, 14 Temmuz 1939 sayı 760

⁷⁸ Kars Gazetesi, 7 Nisan 1939 sayı 733; 18 Ağustos 1939 sayı 770

faidalanılmaya başlamıştır. Ayrıca bu su yarım saatlik uzaklıktaki köylere ulaştırılarak hayvanların bulanık su içmekten kurtulduğu belirtilmiştir⁷⁹

Şehrin bir başka problemi olan elektrik meselesini kısa vadede çözebilmek amacıyla şehirde bulunan kurumlardan faydalanılmaktadır. Yeni santral yapılıncaya kadar şehrin aydınlatmasının devamlılığı için Süt Fabrikasıyla yeni bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşma sayesinde Süt Fabrikası şehre 35 kilowattlık elektrik verecek, bu sayede Kars bol ışıklı günleri kavuşmuş olacaktır. Tüm bu güzellikler Kars'ı kötü görüntüsünden arındırıp şehrin yaşanılacak hale getirmektedir. Bu sayede birçok cadde ışığa kavuşmuş olmasına rağmen halen elektrik gitmeyen karanlık içinde kalan caddelerin varlığı birçok evin ise bu elektrikten yararlanamadığı ileriki günlerde de bu eksikliğin giderilmesi halk tarafından istenmektedir.⁸⁰

Elektrik meselesinde uzun uğraşlar sonucunda süt fabrikasından getirilen elektrik sık sık arıza vermeye başladığından yıllar sonra elektriğe kavuşan Kars halkı bu nedenle tekrar karanlıkla baş başa kalmaktadır. Bu arızanın düzeltilmesi Kars halkı tarafından gazete aracılığıyla istenmektedir. Alelade döşenmiş eski elektrik tellerinden dolayı meydana gelen elektrik kesintileri yeni sağlam elektrik tellerinin döşenmeye başlamasıyla sıkıntı azalmaya başlamıştır.⁸¹

Bu problemlere kesin bir çözüm sağlamak amacıyla yeni projelerin gündeme alındığı Kars'ta en göze batan çalışma baraj yapımı olacaktır. Kars'ın uzun yıllardır çektiği elektrik sıkıntısı köklü olarak ortadan kaldıracak bu projeyi hayata geçirilmek için gerekli çalışmalar yapılmıştır. Kurulacak olan hidroelektrik santraliyle son bulacak olan elektrik sıkıntısı Kars için hayli önemli bir adımdır. Kars Çayı üzerine yapışacak olan baraj ile hidroelektrik santralinin inşaatına başlanmış olup makine aksamının ise İller Bankası tarafından 12 ayda tamamlanması şartı ile ihalesi yapılmıştır. Borcun bir kısmı İçişleri Bakanlığı fon hesabından 230.000 bin lira yardım yapılması belediye başkanı tarafından uzun uğraşlar sonunda sağlanmıştır. Kars bu sayede ışısız günlerini unutacak yepyeni ışıklı günlerine kavuşacaktır.⁸²

Elektrik ve su işlerini halletmeye çalışan belediye bu işlerle uğraşırken sebze ve meyve hallerini kendi haline bırakmıştır. Çok küçük bir alanda çalışmaya çalışan pazarcılar insanlara istediği gibi hizmet verememekte, çamurlu yollardan pazara ulaşmaya çalışan

⁷⁹ Kars Gazetesi, 14 Şubat 1939 sayı 718

⁸⁰ Kars Gazetesi, 14 Mayıs 1938 sayı 643; 28 Mayıs 1938 sayı 646; 23 Temmuz 1938 sayı 662

⁸¹ Kars Gazetesi, 1 Ağustos 1939 sayı 765; 8 Eylül 1939 sayı 776

⁸² Kars Gazetesi, 9 Mart 1949 sayı 1708

insanlar bir parça meyve sebze alana kadar çamur deryasıyla savaşmak zorunda kalmaktadır. Gazetenin belediyeden en kısa zamanda daha geniş bir alana sahip bir hal yapması, yolların çamurlardan temizlenerek halka daha kaliteli bir hizmetin gitmesini istemektedir.⁸³

6. Kars'ın Gözbebeği: Iğdır

Yeni Cumhuriyet yönetimi Kars merkez olduğu kadar ilçelerine de aynı denli ihtiyaçlara yönelik çalışmalar yapmıştır. Bu ilçelerin başında iklimsel olarak diğerlerinden ayrılan Iğdır başta gelmektedir. Iğdır'ın tarıma elverişli yapısı ve iklimi sayesinde diğer ilçelerden farklı çalışmalara sahne olmuştur. Özellikle tarımsal sulama konusunda projelerin üretildiği ilçede tarımın yan kolları üzerinde imar faaliyetleri de gelişmek zorunda kalması ilçenin kalkınmasında ön plana çıkmaktadır.

Soğuk iklimlerin şehirlerinde malumdur ki her mevsim imar faaliyeti yapılamaz. İşte bu illerden birisi olan Kars ve bağlı kazalarında bahar aylarının gelmesinin bir diğer anlamı da yeni yapılacak imar faaliyetleridir. Bu faaliyetler kapsamında Iğdır Belediyesi, Kars yolu ile Gümrük Caddesi arasındaki yeni caddenin yapımına başlamış bu yeni cadde Kars merkezi ile kasaba arasını önemli ölçüde kısaltmakla beraber motorlu taşımanın buradan yapılmasıyla bu cadde üzerindeki dükkânlar toz ve çamurdan kurtulmuştur. Bu yolun yapımında birçok yeri istilâk eden belediye arazinin fizibilitesini yaptıktan sonra çalışmalara başlamış ve gerekli olan köprünün de yapımı için uygun yer aranmaya başlamıştır. Belediye parkında insanlar parkta dinlemek yerine karga sesi dinlemekte ve pisliklerine maruz kalmaktaydı. Bu nedenle orda bulunan yaşlı kavaklar kestirilmiş, kesilen ağaçların yerine ise yeni ağaçlar ve çiçekler dikilmiştir. Belediye fidanlığında bulunan iki yaşındaki fidanlar ise göçmenlerin (nüfus mübadeleleri sonrası ülkeye gelen Türklerin bir kısmı hükümet tarafından Kars ilinde iskân edilmiştir.) bulunduğu yerlere dikilerek oralarında şenlenmesi sağlanmıştır. Hükümet konağı önüne bulunan geniş alanın parke döşenmesi ise hızla devam ederek vatandaşa son derece modern bir meydan verilmeye çalışılmaktadır. Üstelik bu parke döşeme işlemine vilayet makamından da maddi destekler yapılarak belediyenin yükü hafifletilmeye çalışılmıştır.⁸⁴

Iğdır için yapılan çalışmaların biri ve hatta belki de en önemlisi içme ve sulama suyu meselesidir. 1925 yılında Sovyet Rusya ile Türkiye arasında yapılan bir antlaşma neticesinde Aras nehri üzerine yapılacak olan bir barajda biriken suların yarısı Sovyetlere yarısı da verimli Sürmeli Ovasına akıtılması kararlaştırılmıştır. Ancak bu antlaşmanın bir de kötü

⁸³ Kars Gazetesi, 10 Ekim 1939 sayı 785

⁸⁴ Kars Gazetesi, 13 Nisan 1938 sayı 636

sonucu olmuştur ki o da Sovyetlerin Serdarabat Çölü verim hale gelerek Iğdır ovasına rakip olmasıdır. Bunun için Iğdır ovası zirai faaliyetlerine güç katabilmek için elde edilen suyun tek bir damlasının dahi ziyan olması için halk bilinçlendirilmiştir. İçme suyu meselesinde ise tarıma elverişli olan Aras nehrinin yerini farklı arayışlar içerine girilmiştir. Uzun yıllardır Aras nehrinin bulanık suyunu içmek zorunda kalan bu nedenle büyük bir sağlık tehdidi ile karşı karşıya kalan Iğdır halkı nihayet berrak suyuna 1939 yılı içerisinde kavuşmuştur. Iğdır'a belediyeler bankasından alınan yüz bin lira alınarak 17 kilometrelik mesafeden Orgof suyu Iğdır halkıyla kavuşmuştur.⁸⁵ Gelişim hareketlerine devam eden bir şehir olan Kars, ilçeleri konusunda da gayet verimli çalışmalara imza atmaktadır. Daha sonraki bölümlerde değineceğimiz diğer ilçelerdeki faaliyetler de gayet hoş bir şekilde devam etmektedir.

Uzun uğraşlar ve gayretli çalışmalarla Kars'ın kaybetmiş olduğu yılları kazanmaya çalışan idarecisinden, yaşayan halkına kadar herkes Kars için bir taş koymaya çalışmaktadır. Başa gelen her Vali, belediye Başkanı, Kültür Müdürü ve daha birçok kamu çalışanı başta ülkesi ve şehrinin kalkınması, halkının eğitimi ve gelişimi konusuna son derece hassas olup, halk için çalışmanın ibadet olduğu düşüncesini kendilerinden sonra gelecek olan nesillere aşılama çalışmaktadır. Belki hiçbir örnek olma gayeleri olmamakla birlikte, örnek olacakları birçok projeye imza atmaktadırlar. Savaştan yeni çıkmının verdiği ağırlığı bir de girilmemesi halde ağır ekonomik zararların yaşandığı II. Dünya Savaşının yaşanması gelişim faaliyetlerini olumsuz etkilemesine rağmen içlerindeki çalışma aşkına hiçbir dünyevi gücün engel olamayacakları göstermektedirler.

⁸⁵ Kars Gazetesi, 18 Temmuz 1939 sayı 761; 1 Eylül 1939 sayı 774

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KARS'TA SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYAT

Kültür bir ülkenin ortak paydasıdır. Bu ortak payda kimi zaman bir sinema binasının yapılıp yeni filimler getirilmesi olabileceği gibi kimi zaman ise bir okulun öğrencileri arasında bilgi yarışması da olabilir. Bu nedenle kültür olayları farklı dallarda meydana gelmektedir. Kars gazetesi bu konuda gayet faal bir durumda olup şehir halkının kültür düzeyine katkıda bulunabilmek için zaman zaman Fahrettin Kırzioğlu, Tarhan Toker ve Fuad Araslı gibi önemli hocalara, siyasetçilere gazetede bir köşe ayırarak kültürel faaliyetlere katkıda bulunmaktadır. Çoğunlukla şehir hakkında genel bilgilerin verildiği bu köşe yazılarında bazen şehirde gerçekleşen savaşlar, siyasi çalışmalar bazen de bölge halkı tarafından çok sevilen bölgede bir müddet çalışan mühim işler yapmış devlet büyüklerine yer verilmek suretiyle bölge halkı için yapmakta oldukları çalışmalar anlatılmaktadır.

1. Kars İli Kültürel Durumu: Okul ve Eğitim

Kars ili Kültür Müdürü Sadi Tokcan*'ın il içerisindeki kültürel gelişime ile ilgili açıklamaları dönem dönem gazetede yer almaktadır. Kültür Müdürünün açıklamalarına istinaden ana hedefin ilkokullar olduğu ortaya çıkmaktadır. Uzun yıllar Osmanlı idaresinde ve 40 yıl müddetle Rus idaresinde kalan şehrin kültürel durumu çok ilerleyememiştir. Yeni Cumhuriyet döneminde ise iş esaslıca ele alınarak olaya çekirdekten müdahale edebilmek için ilkokulların sayısı artırılmıştır. Ayrıca uzak mesafelerden gelen öğrenciler için okulların pansiyonlar yapılmak suretiyle öğretimin kesintisiz hale getirilmesi sağlanmıştır. Kars ilindeki okuma çağındaki çocukların sayısını otuz dokuz bin yedi yüz atmış dört olarak veren Tokcan bu sayının yalnız sekiz bin dokuz yüz yetmiş dördünün okullarda okutulabildiğini, yaklaşık otuz bin çocuğun eğitimden mahrum kalmakta olduğunu ifade etmiştir. Öğretmen sayısının da yetersiz olduğunu belirten Tokcan normal şartlarda yaklaşık elli öğrenciye bir öğretmen denk düştüğünü, bunun sağlanabilmesi için altı yüz kadar yeni öğretmene ihtiyaç duyulduğunu açıklamıştır. Tüm bunların yanı sıra okul çağında olmayan büyük yaşlardaki vatandaşların da okuryazar hale getirilmesi için Ulus okullarının açıldığı ve faaliyetlerine azimle devam edilmektedir. 1938 yılı içerisinde birçok okulun yapımı için bütçe ayrılmıştır. Ayrıca eğitimi tüm halka indirebilmek için hemen hemen her ilçe ve her nahiyeye okullar açılması için

* Sadi TOKCAN, Kars İl Kültür Müdürü

planlamalar yapılmış, köylerdeki çocuklar için ise merkezi noktadaki köylere okul ve pansiyon yapımı kararlaştırılmıştır. Mevcut okulların ise tamiratı ve alet edevat ihtiyaçları giderilmesine çalışılacaktır. Üstelik okul çocuklarının yaşamakta olduğu kitap sıkıntısını gidermek için Milli Eğitim Bakanlığı ile yapılan çalışma neticesinde yeteri kadar kitap ile getirilmiştir. Tüm bunların yanı sıra yoksul olan çocuklar için sıcak yemek verilmesi için çalışmalar sonlandırılmıştır. Artık durumu ili olmayan ailelerin çocuklarına sıcak yemek verilmektedir. Okul işlerinin yanı sıra hem öğrencilerin hem de halkın kültürel gelişimi için Türk musikisi, tarihi, dili öğretimi Kars folkloru için etütler yapılmış, kütüphaneler kurulmuş ve kitap sayıları çoğaltılmıştır. Kars'ta bulunan mevcut öğretmen sıkıntısını giderebilmek ve bölge için de okumak isteyen öğretmen olmak isteyen gençler için Susuz nahiyesinde bir köy öğretmen okulu açılması kararlaştırılmıştır.⁸⁶

Tarhan Toker tarafından yazılan başka bir yazı da ise Kars'ın Kültürel gelişimi hakkında genel bilgiler ve okulların durumu anlatılmıştır. Yazıda Kars merkezinde 950 nüfusa sahip bir lise binası mevcuttur. Ayrıca bu liseye bağlı 65 kişi kapasiteli pansiyonu bulunmaktadır. Milli Kültür düzeyinin hızla artması ve yapılan ilkokullar sayesinde mezunlarına lise binası ihtiyacının ortaya çıkması yeni okulların yapılmasına neden olacaktır. Bu bir bakıma maddi bir iş gibi de görünse aslında yapılacak yeni bir okulda yeni bir öğretmen ihtiyacının ortaya çıkması da bu işin manevi bir boyutudur. İşte bu ihtiyacın karşılanabilmesi içinde çalışan Kültür Bakanlığı Cılavuz'da bir Öğretmen Okulu açmıştır. Çağın gereklerine ve halkın ihtiyaçlarına karşılık vermeye çalışan hükümet Kars merkezinde bir de akşam Kız Sanat Okulu açarak memleketin kız çocuklarına da şefkat elini açmıştır.⁸⁷

Kültür çalışmalarının hedefini belirlemek amacıyla bölgesel olarak ortak hareket eden şehirler bölge merkezi tayin ettikleri bir şehirde toplantı düzenleyerek çalışma esaslarını belirlemektedir. Bu amaç doğrultusunda Kars ilinin de içerisinde bulunduğu bölge toplantısı Erzurum ilinde üçüncü genel müfettişlik adı altında yapılmaktadır. Bu toplantıya yedi velayetin Kültür müdürlerinin yanı sıra ilkokullar koordinatör müdürü ve üç ilkokul öğretmeni her vilayetten katılmaktadır. Erzurum'da yapılan bu toplantıda eğitim ve öğretimin hayat şartlarına göre belirlenmesi, bölgenin iklimsel özelliği göz önüne alınarak müfredat oluşturulması konuları gündeme getirilmiş ve gerekli çalışmalar için bakanlıktan izin istenmesi kararlaştırılmıştır.⁸⁸

⁸⁶Sadi TOKCAN, Kars Gazetesi, 16 Şubat 1938 sayı 622; 27 Temmuz 1938 sayı 663

⁸⁷TOKER, Kars Gazetesi, 2 Kasım 1938

⁸⁸Kars Gazetesi, 15 Ocak 1938 sayı 614

Osmanlı Devletinde esaslı bir eğitim faaliyetinin olmadığı küçük şehirlerde ve köylerde yaşayan halkın durumundan ortaya çıkmaktadır. Eski zamanlarda bir köylünün bir mektup yazabilmesi imkânsızdı. Bunun için köyün imamından yararlanılırdı. Köylerin tamamında okuma yazma oranı oldukça düşük, okuryazar olanlar ise Latin alfabesinden bihaberdi. Ayrıca okuryazar olanların insafına kalmış köylüler hem aldatılmaya hem de istismara açık durumdadır. Köylülerin eğitim için taşın altına elini sokan yeni Türk Cumhuriyeti aydınlanmanın çekirdekten gelmesinin yükselişi sağlayabileceğini düşünmektedir. Üstelik sorun sadece okuryazar olmak da değil. Ayrıca köylüler sağlık hizmetlerinden yararlanamamakta, isimlerini dahi bilmedikleri hastalıklardan dolayı ölmektedirler. Bir başka sorun da köylü geçim kaynaklarındaki çağ dışılıktır. Bu hususta etkin üretim tekniklerini bilmemektedir. Ancak yeni devlet tüm bu problemlerin ortadan kalması için çalışmalar yapmaktadır. Köylünün üzerindeki gereksiz vergiler kaldırılmış, Köy enstitüleri eğitim ve üretim tekniklerinin öğretilmesini üstlenmiş, devlet her köye bir köy okulu kurmak suretiyle eğitimi tabana yaymıştır.⁸⁹

2. Kars Hakkında Genel Bilgiler

2.1 Su Hakkında

Kültür faaliyetlerine bazen günceli işleyen gazete bazen de tarihten bilgiler vererek şehir yaşayanlarına bilgi vermeyi kendisine vazife bilmektedir. Bu dönemde büyük bir su sıkıntısı çeken Kars halkını bu konunun tarihsel bir aydınlanmaya girmesi için kaleme alınan bu yazı suyun insan ve tüm canlıların yaşamları için önemli bir etken olduğunu anlatmaktadır. Tarih boyunca toprağa yerleşen tüm halkların bir su kenarını tercih ettiklerini hatta göçebe yaşayan halkların bile su kenarı boyunca göç halinde olduklarını gözlemlenmektedir. Hatta eski dönemlerde suyun önemini kavrayan tarih öncesi halkların su tanrılarının olduğu suyun ne denli öneme sahip olduğunu göstermektedir. Yazılı tarihin başlamış olduğu dönemde ise dünyada bir üst medeniyet haline gelen Sümerler, Hititler, Urartular ve daha birçok medeniyet suyun çevresinde gelişim göstermiştir. Suyun az olduğu bölgelerde başlayan hızlı nüfus artışı zamanla devasa göçleri de beraberinde getirmiştir. Zira Orta Asya Türk göçleri buna en iyi örnektir. Bu göçleri suya bağlamak ise göçmen toplulukların genellikle su kenarlarına yerleşmiş olmalarından gelmektedir. Hint havzasına inen göçmen topluluklar Sint ve Ganj nehir kenarlarını seçerken ön Asya'ya gelen toplumların genel olarak Kızılırmak, Fırat, Dicle ve Sakarya gibi nehir kenarlarını seçmektedir. Dünya topluluklarına bakıldığında ise Mısır'da

⁸⁹ TOKER, Kars Gazetesi, 4 Nisan 1939 sayı 732

Nil kenarı bir medeniyet havzası haline gelirken, İtalya’da Po ve Tiber, Orta Avrupa’nın ise medeniyet havzası Tuna nehri olmuştur. Nehir kenarlarında gelişen bu kültürlerin yerini zamanla deniz kenarları almıştır. Zira denizin yeni bir yerleşim merkezi olmasını sağlayan faktör ise ticaret hacimleri olmuştur. Zamanla ülkeler arası ticaretin kara yolları bağlantılarından, ülkeler arası deniz yolu bağlantısına kayması bunun en büyük nedenleri arasında gösterilebilir.⁹⁰

2.2. Kutsal Kitaplarda Kars ve Çevresi

Kars’ın geçmişi hakkında yazılan bu köşe yazısında Kars halkına derin uçsuz bilgiler vermektedir. Kars hakkındaki bu bilgiler de bazen bu köşe yazısında olduğu gibi kutsal kitaplardan da yararlanılmaktadır. Tevrat ve Kuran-ı Kerimde geçen bilgilerle Kars’ın çok eski zamanlarına dair bilgiler mevcuttur. Ayrıca mukaddes kitapların yanı sıra Eski Yunan kaynaklarından da yararlanılmıştır. Tevrat’ta yer alan Nuh tufanına dair “Nuh’un gemisi için Tufanın sonunda gemi Araret (Ağrı dağı) üzerine oturdu” denilmektedir. Bu da tufan sonunda yok olan medeniyetin yeniden doğuşunun Hz. Nuh’un oğulları tarafından bu bölgede olduğu aşikârdır. Yine tarihin babası lakabını alan Heridot Kaldilerin Ahıska bölgesinden Sinop’a kadar olan bölgelere yerleşmiş olduğuna değinmekte; ayrıca yapılan arkeolojik kazılarda çıkan Kaldi eserleri bunu doğrular niteliktedir.⁹¹

2.3. Kars’ın Etnik Yapısı

Gazetede Kültür yazıların genelinde adını gördüğümüz Tarhan Toker Kars ilinin eğitim, coğrafya, nüfus, tarih ve etnik yapısı hakkında bilgi vermektedir. Bu makalesinde Nüfus ve nüfusun etnik yapısına değinen yazar Kars ilinin etnografisini çıkarmaya çalışmıştır. Yazar Kars ilinde genel olarak yaşayan halkın Türk olduğunu belirtmektedir. Şehrin bir serhat şehri olması nedeniyle tarih boyunca birçok kez işgale uğramasına rağmen var olan Türk kimliği sayesinde hiçbir toplumun hegemonyası altına girmediği görülmektedir. Buna rağmen şehirde Acem ve Rus etkilerinin az da olsa görülmektedir. Anadolu’nun doğu kapısı konumunda olan Kars’ın Türk göçleri sayesinde şehre çok miktarda Türk’ün geldiğini bu Türklerin ise çoğunlukla Oğuz boyundan oldukları bilinmektedir. Kars ilinde yapılan araştırmalar sayesinde Oğuzlara bağlı Kars’ta yaşamakta olan Bayatlar; Türkmenlerden Karapapaklar; Kara koyunlulardan Afşar, Mugan, Dümbülü, Kaçar boyları; Ak

⁹⁰ Kars Gazetesi, 22 Ocak 1938 sayı 616

⁹¹ Tarhan TOKER, Fahrettin ÇELİK, Kars Gazetesi, 27 Temmuz 1938 sayı 663

Koyunlulardan Kırgızlar, Sürmeliler; Salurlardan Terekemeler, Küdekli, Başkırtlar gibi Türk boyları şehre yerleşmiştir. Türk boylarının yanı sıra az sayıda Beyaz Rus, Malakan, Çerkes, Gürcü, Lazki, Kürt ve Tatar da bulunmaktadır.⁹²

3. Kars'ta Bir Azınlık: Malakanlar

Karsın etnik yapısı hakkında daha önce verilen bilgiler çok kozmopolit bir şehir olduğunu ortaya koymaktadır. Zira tarih öncesi çağlardan bu yana yerleşim yeri olan bu coğrafyada tek bir ulusun hüküm sürmesi ve yaşaması imkânsızdır. Üstelik kıtaları birbirine yaklaştıran özelliği Kars'ı bir nevi köprü konumuna getirmektedir. Bu nedenlerin sağladığı derin ve köklü bir tarihe sahip olan şehirde sayısı az olan ve aslen beyaz Rus olarak bilinen Malakanların kökenleri hakkında bilimsel çalışmalar yapılmış ve bu çalışmalar gazete sayfalarında verilerek halk bilgilendirilmeye çalışılmıştır.

Kars Lisesi öğretmenlerinden Fahrettin Çelik tarafından Halkevinde verilen bir konferansta Kars bölgesinde yaşayan Malakanların menşei hakkında verilen bilgiler bulunmaktadır. Konferansta Türk ırkına değindikten sonra 7000 yıllık bir geçmişi olan bir ırkın gerçekleştirmiş olduğu büyük göç sırasında yayılmış oldukları coğrafyada Turanî olarak anılmaktadır. İşte bu göç sıralarında Ural idil nehirleri arasına yerleşmiş olan Malakanlar yaşam tarzları incelendiğinde bir Türk ırkı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak 17. yüzyıldan itibaren sistemsel bir şekilde Rus dilini konuşmaya zorlanan bu topluluk zamanla kendilerini bir Rus ırkı olarak gösterilerek asimile edilmiştir. Uzun zamandır yaşamakta oldukları bölgede Şamanizm, Yahudilik, Hıristiyanlık ve son olarak da Müslümanlık inançlarını yaşayan Malakanlar karmaşık bir dini inanış göstermektedir. Malkan ırkının bir Türk ırkı olduğuna en büyük kanıt yaşam tarzlarındaki benzerlik ve etnoğrafyalarıdır. Ayrıca Türkler tarafından bölgedeki kurulan Altın orda devletinin 16. yüzyılda yıkılmasının ardından bu devletin bünyesinde yaşayan ulusların Rus hâkimiyeti altında kalmaları ve bu bölgedeki tüm ulusları bünyesinde toplayan Rusların sistematik bir şekilde yaptıkları asimile politikaları uluslara kendi benliklerini zamanla unutturmaya başlamıştır. Başlarda Rus hâkimiyetinden çıkmaya çalışan bu ulusların verdikleri mücadele bir Slav ulusu olmadıklarının bir başka kanıtıdır.⁹³ Malakan ırkının bir Rus ansiklopedisindeki açıklaması ise; Çar Petro dönemimde belirlenen siyasete dayanmaktadır. Bu siyasete göre Doğu Anadolu yolundan sıcak iklimlere inmek isteyen Petro bu bölgede yaşayan halkların Ruslaştırmak veya Rusluğa yakın hale

⁹² Tarhan TOKER, 30 Temmuz 1938 sayı 664

⁹³ ÇELİK, Kars Gazetesi, 4 Nisan 1939 sayı 732

getirmeye çalışarak denetim altında tutulmasını istemektedir. Bu yıllarda Orta Volga bölgesinde yaşayan Hıristiyan bir Türk olan Ukleyn, köylerde gezerek terzilik yapmakta ve köylerin ileri gelenleriyle konuşarak bir mezhep ortaya çıkarmaktadır. Hiçbir dine mensup olmayan bu yeni mezhep gereğince ruha tapmak esastır. Zamanla Tambol, Samara, Kazan ve Astrahan illerinde ve Kırım'dan Kafkasya kadar olan alanda gezerek taraftar toplamıştır. 1765 yılında bir miktar çoğalan bu yeni mezhebin savunucuları Hıristiyanların et ve havyan mamullerinin tüketilmesinin yasak olduğu bir ayda bu mezhebin müritlerinin süt içip; yağ yiyerek yasağı çiğnemeleri nedeniyle tutuklanmışlar ve bu tutuklananlara Rusça Süt anlamına gelen “*malako*” ismi verilmiştir. Hıristiyanlığın Ortodoks mezhebini savunan Rusların, Petro tarafından ortaya atılan sıcak denizler politikası nedeniyle bu bölgenin insanlarını baskı ve Ruslaştırma çalışması nedeniyle uzun yıllar resmen tanınmayan malakanlar, 1805 yılında Çar I. Aleksander zamanında verilen bir beratla inanışlarında serbest bırakılmışlardır. İnanışlarında serbest bırakılmalarına rağmen yaşam tarzları ve konuşma dilinde Ruslaşmış olan bu Türk ırkı zamanla Türk benliklerini tamamen yitirmişlerdir.⁹⁴ Malkanların Türk olduğuna bir başka delil ise eski Çin ve eski Yunan yazıtlarında yer alan ayrıca Müslüman kaynaklarında da anlatılan Türklerin vücutsal yapıları olan mavi gözleri ve kızıla yakın saçlarla tasvir edilmeleri ve bu özelliklerin Malakanlarda da olmasıdır.⁹⁵

4. Bir Eğitim Yuvası: Cılavuz

Türk milletinin eğitimini esaslı bir şekilde ele alan Yeni Türk Devleti'nin öncelikli hedefi okuryazar olmayan tek bir vatandaş dahi bırakmamaktır. Lakin dönemin şartları içerisinde bunu sağlayabilecek etkin bir kadroya sahip değildir. Bu problemin çözümü için ise hızlı ve eğitilmiş kadro yetiştirmek gerekmektedir. İşte bu amaçla bölgesel olarak öğretmen okulları açan devlet bu çalışmasını Kars'ta Cılavuz öğretmen kursunu kurarak sorunu çözmeye çalışmıştır. Öğretmenliği cazip hale getirilmesi açısından öğretmen okullarını kazananların askerlikten muaf tutulması ve her türlü maddi yardımın yapılarak her köye bir ilim irfan sahibi eğitimci götürebilmektedir. Zamanla işe yaradığı anlaşılan bu öğretmen kurslarının ve bu kurslarda okuyan öğretmenlerin sayısı artırılmıştır.⁹⁶

Cılavuz eğitim Kursu Kars ili için en güzel cumhuriyet çalışmalarından biridir. Zira yaklaşık olarak bir asırlık süre içerisinde iki adet yüksek okul mezunu veren şehir cumhuriyet rejimiyle birlikte sadece 1940 yılında yüze yakın yüksek okul mezunu vermiştir. Öğretmen

⁹⁴ ÇELİK, Kars Gazetesi 18 Nisan 1939 sayı 736; 28 Nisan 1939 sayı 739

⁹⁵ ÇELİK, Kars Gazetesi 23 Haziran 1939 sayı 754

⁹⁶TOKER, Kars Gazetesi, 24 Ekim 1939 sayı 789

kurslarının yanı sıra köylere tarımı modern tekniklerle ürün yetiştirme yöntemlerinin gösterilebilmesi için hükümet her bölgeye bir köy enstitüsü kurmak gayesindedir. Bu mesut illerden birisi de Kars'tır. Şehirde açılacak Köy Enstitüsü sayesinde tarım, hayvancılık ve köye dair her şey iyi eğitim almış hocalardan köylülere aktarılacaktır.⁹⁷ Enstitünün açılmasına yakın bir kanunla çalışma esasları belirlenmiş olup bu esaslar Köy Enstitüsünün çalışma ve öğrenci yetiştirme yöntemlerini belirtmektedir. Bu kanun kapsamına enstitüde eğitim alanların, köylere öğretmen ve modern zirai çalışma yöntemlerini öğretmektir. Enstitünün eğitim süresi beş yıl olup tam devrelidir. Ayrıca yetiştirdiği öğrenciyi eğitim bakanlığının atadığı yerde en az yirmi yıl çalıştırma maddesi olan Enstitü eğitimi personelinin yerleştiği yerde süreklilik kazandırma yoluna gitmiştir. Maaşların Milli Eğitim Bakanlığında alan Köy enstitüsü mezunları bir memurun faydalanmakta olduğu tüm yasal haklardan yararlanabilirlerdi. Öğrencilik yıllarında askerden muaf tutulan Enstitülüler atanmalarına müteakip öğretmen olarak vatani görevlerini yerine getireceklerdir. Tayin olduğu yerde ihtiyacı olan her türlü zirai materyal devlet tarafından ücretsiz olarak karşılanacaktır. Üstelik bu karşılanacak olan her türlü demirbaş malzemenin kullanımından elde edilecek paranın eğiticiye bırakılarak maddi sıkıntı çekmesi engellenecektir.⁹⁸ Çok sağlam bir teknikle yıllardır hedeflenen tabandan kalkınma hareketinin en verimli gibi görünen bu çalışma sayesinde Türk köylüsü modernize edilerek çağın gereklerine ulaşacak, üretim teknikleri sayesinde sadece köylerin değil aynı zamanda tüm ülkenin gelişimi sağlanacaktır.

Cılavuz'da yapılmış olan Köy Enstitüsü tüm Kars yaşayanlarını heyecanlandırmaktadır. Bunlardan biri olan Fuad Araslı buradaki değişimi gözler önüne sermek için gazetede bir köşe yazısı yayımlayarak bu sevinç ve heyecanı Tüm Kars halkıyla paylaşmaya çalışmıştır. Cılavuz Köy Enstitüsünün açılmasıyla birlikte Doğu Anadolu'nun uzak bir köşesi olan Kars bozkırları artık yeşermekte ve yeşermeyi sağlayacak öğrenciler yetiştirmektedir. Yıllarca tarihi miraslarla yaşayan bu güzel şehir artık modernizmin de merkezi haline gelmektedir. Eski dönemlerde kara düzenle yapılan tarım ve hayvancılığın artık makinelerle yapılıyor olması hem Kars'ın hem de tüm vatanın hızla kat ettiği yolu ortaya koymaktadır. Kurulduğu günden bu yana Susuz çevresini bağlar bahçelerle süsleyen enstitü zamanla tüm Kars ve çevresini zirai olarak kalkındırmayı hedeflemektedir. Ayrıca sadece zirai faaliyetlerin değil aynı zamanda imar işlerinin de öğretildiği bir eğitim yuvası olan enstitü şehirleşmeyi köye indirgemiş ve köylünün çalışmasını sağlayarak her bireyin kendi

⁹⁷ TOKER, Kars Gazetesi 22 Mart 1940 sayı 828

⁹⁸ Kars Gazetesi 17 Mayıs 1940 sayı 843

söküğünü kendisinin dkebilmesini öğretmektedir. Öğrencileriyle birlikte kendi içyapılaşmasını sağlayan enstitü aynı zamanda bireylerin de kendi evlerini yapma tekniklerini öğretmekte halk kendi dinamizmiyle devlet yardımı olmaksızın sağlamaktadır. Enstitü Kars'ta yetişmesi imkânsız gibi görünen tarım ürünlerini yetiştirme teknikleri geliştirerek köylüye örnek olmakta ve halk zor görebildiği sebze ve meyvelerin kendi ellerinde yetiştirmenin mutluluğunu yaşamaktadır.⁹⁹ Gazetenin sonraki sayılarında yer almakta olan yine aynı köşe yazarının, yazılarında aynı zamanda buralarda yetiştirilen öğrencilerin zirai eğitimlerinin yanı sıra, yeni rejimin halkın zihnine yerleştirilmesi için de öğrencilere dersler verilmekte olduğu belirtilmektedir. Yani köy enstitüsü aynı zamanda bir siyasi mektep niteliği de taşımaktadır. Ayrıca bu eğitimlerin yanı sıra verilen müzik dersleri, okuma dersleri bir ferdin sahip olması gereken tüm eğitimlerin öğretilmesini esas kabul edilmektedir. Üstelik burada eğitim gören öğrencilerin bir askeri disiplin ile eğitilmekte olması oluşabilecek herhangi bir esnekliği imkân vermemektedir. Yine öğrenciler tarafından yetiştirilen ürünlerin yapılan yemekler tüketilmekte her hangi bir yardıma ihtiyaç kalmamaktadır. Ayrıca birçok ağır işte kullanılan erkek öğrenciler gece olduğunda bir şehir beyefendisi edasıyla piyanolar çalmakta, gazeteler okumaktadır. Ayrıca bu eğitimden kızlar da mahrum bırakılmayarak Türk kadının gelişimine katkı sağlanmaktadır. Bölgesel bir niteliği olan Eğitim Kursunda toplamda Kars'tan 36, Erzurum'dan 25, Çoruh'tan 18 ve Ağrı'dan 15 eğitimci; Köy Enstitüsünde ise Kars 197, Erzurum 93, Çoruh'tan 74 ve yine Ağrı'dan 6 kültür ve gelecek meşalesi gence eğitim vermektedir.¹⁰⁰

Uzun yıllar bir ülkenin sınırında kalmışlığı yaşayan Kars şehrinin Cumhuriyet rejimiyle birlikte şahlanan çağdaş medeniyetler seviyesine taşıma çalışmasının en verimli meyvesi olan Cılavuz Enstitüsü beş yıl süren eğitim öğretim yılından sonra ilk mezunlarını vermeye hazırlanmaktadır. Başta Kars olmak üzere bölgenin geneline yayılacak olan mezun öğrenciler artık gittikleri yerlerde bir kültür medeniyet timsali olmaya hazır durumdadır. Mezun olanlar artık bir öğrenci değil, kültür öğretmeni olan Cılavuz mezunlarının atandıkları yerlerdeki ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla atandıkları yerlerdeki valilikler tarafından üzerlerine belli miktar bir toprak tapu edilerek modern zirai çalışmaları hem kendileri yaparak hem de köylülere tatbik ettirerek köylerde bir üretim meşalesi olacaklardır. Üstelik valilik tarafından atandıkları yerde çalışmalara başlayacak olan mezunların giriştikleri işlerde köylüler de memur kılınmıştır. Ayrıca bu çalışmalar arasında sadece zirai faaliyetler olmayıp;

⁹⁹ Fuad ARASLI, Kars Gazetesi 7 Ekim 1941 sayı 984; 10 Ekim 1941 sayı 985

¹⁰⁰ Kars Gazetesi, 14 Ekim 1941 sayı 986

yol işleri, okul yapımı veya tamirleri, ihtiyaç sahiplerinin evlerinin tamiri gibi işler de bulunmaktadır. Tüm bu güzel çalışmalara bir başka ek de Cılavuzdaki enstitünün ihtiyacı olan elektrik meselesi çalışkan enstitü müdürü Halit Ağanoğlu Cılavuz deresi üzerine kurulacak olan bir dinamo sayesinde enstitüye elektrik getirmeyi planlamaktadır. Bu iş için gereken alet edevat sipariş edilmiştir.¹⁰¹

Halkın eğitimi ülkenin gelişimi için oluşturulan bu sistem sayesinde hem her köye bir eğitmen hem de bir ziraat mühendisi gönderilmiş olacaktır. Köy kalkınmasını sağlayacak olan bu sistem kısa ve uzun vadede gayet verimli olmuştur.

5. Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Reisi Cihangirzade İbrahim Aydın

Kars gazetesinde 22 Mayıs 1948 tarihli nüshasında yer alan bir başlık tüm şehri yasa boğmuştur. Bu habere göre Mondros Mütarekesine müteakip işgal altına giren vatanın topraklarını yabancılardan korumak isteyen vatanseverlerden bir olan Cihangiroğlu İbrahim Aydın Bey vefat etmiştir. Kimdir Cihangiroğlu İbrahim? Cihangiroğlu İbrahim, henüz ulusal Kurtuluş Savaşının dahi başlamadığı bir dönemde ülkenin geleceğini pek parlak görmeyen ve yaşadığı şehir olan Kars'ın İngilizler tarafında işgal edileceğini sezen bu halk kahramanıdır. Tüm Kars ve çevre şehirlerinde yaşayan halkı bir araya toplayarak şehrin anavatandan ayrılmasının imkânsız olduğunu eğer anavatandan ayrılması zaruri olur ise bölgedeki Türklerin ve Müslümanların fazla olmasından dolayı bölgede Kars merkezli Cenubi Garbi Kafkas hükümeti kurulmasına çalışmıştır.¹⁰²

5 Kasım 1918 de Kars merkezde yapılan bir toplantıyla Kars İslam Şurası kurulmuştur. Yine bölgenin geleceğinin görüşüldüğü 15 Kasım 1918 I. Kars Kongresi, 30 Kasım–2 Aralık 1918 de II. Kars Kongresi, 3–5 Ocak 1919 tarihinde ve 7–9 Ocak 1919'da birinci ve ikinci Ardahan Kongrelerinin ardından verilen karar doğrultusunda tek çatı altında toplanılmasının mücadelesi için daha etkin olacağına karar verilmiştir. Bu yapılan kongrelerin ardından oluşturulan tüm teşebbüslerin bölgenin merkezi konumundaki Kars'ta birleşmesine karar verilmiştir. Yine Kars'ta yapılan 17–18 Ocak 1919 tarihinde yapılan son toplantının ardından delegelerin ortak kararıyla Cenub-i Garb-i Kafkas Hükümeti kurulmuştur. Bu

¹⁰¹ Kars Gazetesi, 10 Haziran 1944 sayı 1239

¹⁰² KIRZIOĞLU, Kars Gazetesi, 22 Mayıs 1948 sayı 1629

kongrelerin yapılmasında en çok emeği sarfeden Cihangirzade İbrahim Aydın Bey hükümet başkanı seçilmiş ve 18 maddelik anayasa kabul edilmiştir.¹⁰³

Kurulmasına rağmen çok uzun soluklu olmayan bu hükümet, istenilmesi halinde toprak ve vatan için hiçbir imkân olmasa da ayakta dimdik durabilmeyi gözler önüne sermiştir. Bölgedeki Türk ve Müslüman halkın haklarını korumak için kurulan bu hükümet, Mondros Mütarekesinin 7. ve 24. maddelerine dayanarak bölgenin İngilizler tarafından işgal edilmesiyle 12 Nisan 1919'da tarihe karışmıştır.

Savaş yıllarının yıpranmışlığı ile artık ilerleyen yaşlarının tıpkı bir sonbahar yaprak dökümünü anımsatan bu yıllar Kars için de epeyce etkili olmuş, Kars zor günlerinde kurtarıcısı veya destekçisi olan dört önemli şahsiyeti kaybetmiştir. Bunlar sırasıyla 12 Mayıs 1947 Şamil Ayrım Bey, 26 Ocak 1948 Kazım Karabekir Paşa, 23 Şubat 1948 Gençâğazade Hüseyin Avni Ulaş* ve son olarak ise 19 Mayıs 1948 Milli Şura Hükümeti reisi Cihangiroğlu İbrahim Aydın beylerdir. Bu değerli bilgileri gazetede yazan yine çok değerli bilim insanı Fahrettin Kırzioğlu yazısında Cihangiroğlu İbrahim beyin ailesinin kökenlerine inerek nerelerden geldiği hakkında bilgi vermektedir. Bu yazı dizisine göre Anadolu'nun batısında Ege sahillerinde bir Türkmen boyu olarak yaşayan Aydın oğulları Anadolu Selçuklu devletinin dağılmasıyla birlikte bölgenin ileri gelenleri tarafından kurulan Aydınogulları beyliği kurulmuştur. Osmanlı devletinin kurulmasıyla Yıldırım Beyazıt tarafından Türk birliğine katılan bu beylik 1402 yılında Ankara Savaşıyla birlikte tekrar kurulmuş olsa da tekrar Osmanlı bünyesine giren bölgede yaşayan Aydınogullarının bir kısmı önce Yozgat daha sonrada Acem sınırlarına gönderilmiştir. İşte bu ailenin mensubu olan Cihangiroğlu İbrahim Aydın da Kars sınırına yerleşen ailenin bir boyundan gelmektedir.¹⁰⁴

6. Kazım Karabekir Paşa ve Kars

Kars ili için çok önemli isimlerden biri olan istiklal savaşı kumandanı Kazım Karabekir'in hayatını 26 Ocak 1948 yılında hayatını kaybetmesi üzerine bölgenin önemli tarihçilerinden olan Fahrettin Kırzioğlu tarafından gazetede başlayan bir yazı dizisiyle Kazım Karabekir'in hayatından bazı bölümler halka aktarılmaya başlamıştır.

Kazım Karabekir paşanın Kars ili ve özellikler Sarıkamış ilçesinde yapmakta olduğu faaliyetler gerçekten takdire şayandır. Birinci Dünya savaşından ağır bir yenilgi aldıktan sonra

¹⁰³ URAL, Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri, s. 179-180

* Hüseyin Avni ULAŞ, I. Dönem TBMM Milletvekili

¹⁰⁴ KIRZIOĞLU, Kars Gazetesi, 26 Mayıs 1948 sayı 1630

Mondros Mütarekesini imzalayan Osmanlı Devleti, mütareke kararları gereğince orduları terhis etmek ve elde bulunan cephaneleri İtilaf devletlerine teslim etmek amacıyla Karabekir Paşa'yı Erzurum merkezli 15. Kolordu Komutanlığına atanmıştır. Ancak düşman işgallerinin haksızlığına inanmakta olan Paşa Erzurum'a gelir gelmez elde bulunan tek tertipli orduyu ve mevcut silahlarını dağıtmayarak ileride kurtuluş savaşına girecek olan Ankara Hükümetinin en güçlü dayanağı olacaktır. Ankara Hükümeti tarafından Şark Cephesi kumandanı olarak atanan Karabekir Paşa bölgede sadece askeri vazifesini yapmakla kalamamış, aynı zamanda bölgede bulunan yetim çocukların eğitimini de üstlenerek vatanperverliğin sadece savaşarak olmayacağını göstermiştir. Ailesi olmayan erkek çocukları toplanarak kolordu tarafından ödeneklerle yeme ve barınama imkânları, temel ihtiyaçları karşılandıktan sonra ise eğitim durumları ve vatansever birer birey olarak yetişmesi sağlanmıştır. 1920 yılının 30 Ekiminde ise güçleriyle birlikte, Osmanlı-Rus Savaşı yani nam-ı değer 93 Harbinde elden çıkmış olan serhat şehri Kars'ı anavatana katarak tüm Kars halkının sevgisini kazanmıştır. 2-3 Aralık gecesi ise Ermenilerin yıllar bölgede yaptıkları kıyımlara son vererek Gümrü Antlaşmasını Ermenilere imzalatmıştır. Yaptığı işlerle yetinmeyen paşa, şark cephesinin güvenliğini sağlamak için 13 Ekim 1921 yılında Kafkas ülkeleri ile Kars Antlaşmasını imzalamış, böylece Ağrı Dağından Çoruh nehrinin denize döküldüğü alana kadar Ankara Hükümetinin doğu sınırlarını güvence altına almıştır. Bölgede faal olarak çalışan bu vatan aşığı zatın vefatı Kars halkı tarafından derin üzüntüyle karşılanmış ve Ankara'da yapılacak olan cenaze törenine katılmak üzere bir heyet oluşturulmuştur.¹⁰⁵ Ülkeye önemli hizmetleri bulunan Paşanın hayatı Lozan Antlaşmasından önce Peyami Safa tarafından İstanbul'da yayınlanan bir yazı dizisinde ele alınmıştır. "**Kazım Karabekir Paşa**" isimli bu yazı dizisinin bazı kısımları Fahrettin Kırzioğlu tarafından Kars Gazetesi sayfalarına taşınmıştır. Konya'nın Karaman kasabasında Mehmet Emin Paşa'nın oğlu olarak 1882 yılında dünyaya gelen Kazım, Karabekir ailesinin geldiği için Soyadı kanunu ile Karabekir soyadını almıştır. Fatih askeri rüştiyesi ve Kuleli Lisesinde okuduktan sonra 14 Mart 1900 yılında harp okuluna giren Kazım okulunu birincilikle bitirmiştir. Okulunun ardından Manastır'da bulunan 2. Orduya Topçu olarak atanmıştır. Burada birçok askeri hizmetlerde çalışan Kazım Bey, Balkan Harbine katıldıktan sonra merkeze alınmış ve Birinci Dünya Savaşıyla birlikte Çanakkale cephesinde görevlendirilmiştir. Yaptığı tüm işlerde göstermiş olduğu gayretlerden dolayı birçok madalya ile ödüllendirilmiştir. İstiklal savaşı yıllarında Edirne milletvekili olarak meclise katılmış cumhuriyetin ilanı ile birlikte ise son derece başarılı olduğu askerlik görevini bırakarak

¹⁰⁵Fahrettin KIRZIOĞLU, *Kars Gazetesi*, 4 Şubat 1948 sayı 1598

İstanbul milletvekili olarak siyasi hayatı seçmiştir. 1927 yılında ise kurulan Terakkiperver fırkanın liderliğine seçilmiştir. Terakkiperver fırkasının karışmış olduğu bazı irtica faaliyetlerinden dolayı 1927 yılında aktif siyasetten ayrılıp kültürel çalışmalar yapan Paşa birçok kitap yazmıştır. 1938 yılında tekrar siyasete giren Paşa İstanbul'dan milletvekili seçilmiştir.¹⁰⁶

7. 93 Harbinde Kars

23–24 Nisan 1877 yılında 6 Süvari alayı ve 2 top ile Kars'a doğru yürüyüşe geçen Rus ordularına karşı Anadolu Ordusu Başkumandanı Ahmet Muhtar Paşa düşmanı karşılamak için şehrin doğusundaki tabyalar bölgesinde düzenlemeler yapmıştır. Anadolu Orduları başkâtibi Mehmet Arif Bey notlarından hazırlanan bu yazıda harbin Kars halkının savaş esnasında yaşamış olduğu acılara ve kahramanlıklara değinilmektedir. Ahmet Muhtar Paşanın tabyalar bölgesine giderken sokaklarda hiç erkek vatandaşa rastlamamıştır. Zira bu durum tabyaların önüne gelindiğinde anlaşılmıştır. Kars halkı silah olarak kullanabilmeği her şeyi alarak tabyaların önünde Paşayı beklemekte ve savaşa hazır olduklarını göstermek istemektedirler.¹⁰⁷

Yine bu konuda Ahmet Muhtar Paşa tarafından kaleme alınan yazıda Karapapak olan Mehrali isminde bir askerin kahramanlıklarına değinilmektedir. Mehrali kendisi gibi savşmak için can atan yaklaşık yüz kadar süvari birliğiyle Ruslarla çarpışmıştır. Yine Gorhane köyünden Kırzioğlu Aşık İsmail, Aralık köyü Halife Kuluoğullarından Hasan ve Hüseyin kardeşler de savaşa gönüllü olarak girmiş ve Kumandan Paşa tarafından yüzbaşı rütbesine getirilmişlerdir. Bu ismi geçen gönüllülerin yaklaşık beş yüz kişilik bir süvari birliği vardır ki tamamı kendileri gibi gönüllülerden oluşmaktadır. Mehrali Bey Osmanlı devleti beşinci rütbeden nişanıyla ödüllendirilmiştir. Zira savaşta çok faydalı işler yapan Mehrali'nin en gözü batan icraatı 25 Ağustos Başgedikli Muharebesi öncesinde, Rus sınırındaki telsiz tellerini tahrip ederek Rus haberleşmesine vurduğu darbe olmuştur. Halkın ve süzenli ordunun düzgün idaresini yapan Ahmet Muhtar Paşa birliklerini Soğanlı dağının eteklerinde topladıktan sonra 25–26 Haziran günü Halıyazı ve Zivin çarpışmalarında Rus ordusunun merkez sol gruplarına ağır bir darbe vurmuş bu nedenle dağılan Rus orduları Arpaçay istikametine çekilmek zorunda kalmıştır. Bu başarılarından dolayı Ahmet Muhtar Paşa Gazilik unvanı almıştır. Ancak Rus ordusunun sürekli takviye edilmesi 15 Ekim günü yapılan Alacadağ çarpışmasında kendini belli etmiştir. Türk ordusundan üç kat daha büyük olan Rus ordusu bu çarpışmada

¹⁰⁶ KIRZIOĞLU, Kars Gazetesi, 7 Şubat 1948 sayı 1599

¹⁰⁷ Kars Gazetesi, 21 Nisan 1948 sayı 1620

Türk ordusunu bozmuş ve bu nedenle Ahmet Muhtar Paşa ordularını Erzurum'un müdafaası için geri çekmek zorunda kalmıştır.¹⁰⁸ Ordunun, halkın ve Başkumandan Ahmet Muhtar Paşanın tüm gayetlerine rağmen askeri yetersizlikler teçhizat eksikleri savaşın yönünü bir anda Rusların lehine çevirmiş ve iki cephede devam eden savaşın Balkan cephesinde olduğu gibi Anadolu cephesinde de ağır bir yenilgi alınmıştır.

Tarih boyunca birçok savaşa sahne olan Kars şehrinin belki de en acı savaşı 1877–1878 Osmanlı-Rus savaşıdır. Zira bu savaş ülkenin yüzyıllardır bir vilayeti olan Kars düşman eline geçmiş ve birfiil kırk yıl boyunca Rus idaresi altında kalmıştır. 3 Mart 1878 Ayastefenos ve 13 Temmuz 1878 Berlin Antlaşmalarının sonucu Ruslar tazminat olarak verilen Kars, Ardahan ve Batum vilayetleri; Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusyada yaşanan devrim sonucu savaş dışı kalmış ve 3 Mart 1918 tarihinde imzalan Brest-Litovsk antlaşmasının ardından anavatana dâhil edilmiştir. Ancak Birinci Dünya Savaşından yenik çıkan Osmanlı Devleti, bu şehirleri tekrar işgal altına girmiştir. Türk ulusunun diriliş savaşı olan İstiklal Harbi sırasında bölge kumandanı olan Kazım Karabekir Paşanın ileri harekâtıyla tekrar ve son kez 25 Nisan 1918 tarihinde kırk yıllık esaretten kurtulmuştur.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Kars Gazetesi, 21 Nisan 1948 sayı 1620

¹⁰⁹ Kars Gazetesi, 21 Nisan 1948 sayı 1620

BEŞİNCİ BÖLÜM

KARS'TA EKONOMİK YAPI

1. Tarım

Ülkedeki zirai meseleleri esaslı bir şekilde değerlendiren hükümet zaman zaman toplantılar yaparak izlenecek yolun belirlenmesine çalışmaktadır. Zira iklim yapısındaki çeşitlilik, bitki örtüsündeki farklılık bu toplantıları zorunlu kılmaktadır. Çünkü Edirne'de yapılacak olan tarım ekimleriyle Kars ilindeki tarım ekimleri aynı paydada buluşmasını imkânı bulunmamaktadır. Birinde yapılacak ekim yağmuru severken diğesinde yapılacak ekimde soğuğa dayanıklı olması aranmaktadır. Bunun için Hükümet merkezi olan Ankara'da yapılan bu toplantı ve kongreler ülkenin gelecekteki tarım haritası çizmektedir.

1938 yılında Ankara'da toplanacak kongre milli ekonominin temeli olan ziraat alanında kalkınmayı hedeflemiştir. Bunun için köylere kadar ulaşacak bir çalışma programı hazırlanacaktır. Bunun için ciddi bir çalışma sistemi geliştirilmeli, her köylünün severek kolayca anlayabileceği bir rejim oluşturulmalıdır. Bu kongre dâhilinde her köylüye işletebilecekleri küçükte olsa bir toprak verilmeli bu toprak sayesinde ailesinin geçimini sağlamalıdır. Büyük küçük tüm çiftçilere tarım makinelerinin sayısının artırılması, yenilenmesi ve korunması sağlanmalıdır. En küçük çiftçi bir ailenin bile iki tane hayvanı olması kararı alınmıştır. Çiftçilikte kullanılan öküz sisteminin yerini ata bırakması kararı alınmıştır. Her köylüye pulluk temin edilmeli harman makinesi alınmalıdır. Köylülerin gözleriyle görebileceği bir ziraat merkezleri kurulacak bu merkezlerin devlet bütçesine değmeden kendi kendilerine idare edebilir bir hale gelmesi için yeni kurulan işletme kurumu ile temin olunacaktır. Bu kongre tüm ziraat maddelerinin miktarını artırmak, kalitesini yükseltmek, masrafını azaltmayı amaçlamıştır.¹¹⁰

1.1. Tohumluk Dağıtımları

Bu dönemde çoğu teşebbüsün devlet eliyle yapıldığı ekonomik faaliyetlerinin başında Türk çiftçisi durumu gelmektedir. Ziraat bankası tarafından devlet eliyle gerçekleşen çiftçiye tohumluk dağıtımını çiftçiye her konuda yardım edildiğini göstermektedir. Kars ili merkez kazalarına toplam yüz elli bin kilo buğday tohumu dağıtılırken sadece Arpaçay'a iki yüz bin kilo buğday tohumluk tahsisi edilmiştir. Ziraat bankasının bizzat ilgilendiği bu mesele için

¹¹⁰ Kars Gazetesi, 13 Nisan 1938 sayı 636

depolarında yaklaşık elli bin olarak elli bin kilo daha boş alanın doldurulması için Erzurum ve Samsun Depolarıyla yazışmalar başlamıştır.¹¹¹

Dağıtılacak olan Buğday tohumlarının ilk olarak Kars merkez kazalarında ve Arpaçay, Sarıkamış, Kağızman, Ardahan, Göle, Çıldır, Iğdır ve Tuzluca ilçeleri gelmektedir. Bu dağıtım işinde öncelikli olarak mahsulü tahrip olan köylüler seçilecektir. Ziraat bankası tarafından yürütülen çalışmaya göre dağıtılacak olan buğday tohumunun eski tohumlara göre soğuğa daha dayanıklı ve daha verimli bir özelliği de vardır. Ziraat bankasının toprak mahsulleri ofisi depolarından getirmiş olduğu tohumlukların Mart 1940'a kadar dağıtmayı ve yeni ekim dönemine yetiştirmeyi planlamaktadır.¹¹²

1.2. Tarım Kooperatifleri

Kars ilindeki en büyük geçim kaynağı olan tarım meselsinde halkın ihtiyaçlarını karşılayabilmek için çağdaş çözümler ve teşebbüsler ortaya konulmaktadır. Bunlarda bir ve belki de en önemlisi olan bir faaliyette Tarım kooperatifi olmuştur. “2836 sayılı tarım kredi kooperatifleri kanununun hükümleri” çerçevesinde Kars il Ziraat Bankası şubesi destekleriyle Viladikars ve Zavutlar adında iki adet kooperatif kurulmuştur. Viladikars örgütüne bağlı, Ardos, Bozkale, Bayburt, Horamvarten, Hınzırık, İslamsor, Komador, Ortakale, Makzutçuk, Petrofka, Söğütlü köyleri bulunmaktadır. Zavutlar örgütüne bağlı ise; Aynalı, Büyük Zavut, Çamçavuş, Davulköy, Küçük Zavut, Kırkpınar, Kiziroğlu, Susuz ve Orta kilise köyleri bulunmaktadır. bu kooperatifin merkezi ise Büyük Zavutlar köyüdür. 1935 yılı nüfus sayımlarına göre bu köylerde yaşayan toplam nüfus on bir bin kırk sekizdir. Köylülerin tüm kredi ihtiyaçlarını karşılayan bu kooperatifler köylünün ekonomik ihtiyaçlarına cevap vermekte ve tefeciliği ortadan kaldırmaktadır. Her geçen yıl üye sayısı çoğalan Viladikars kooperatifinin, 1940 yılı üye sayısı 306 kişidir. Yapılan yardımlara bakıldığında ise kooperatif 1938 yılı içerisinde toplam dokuz bin yüz otuz sekiz lira kredi dağıtmıştır. Bu rakam 1940 senesinde ise atmış iki bin yüz on sekiz lira kredi vermiştir. Zavutlar kooperatifinin ise 1940 yılı itibarıyla toplam üyesi 362 olup; bu yılda verdiği kredilerin toplamı otuz iki bin dokuz yüz bir lira miktarındadır. Ayrıca kendi öz kaynaklarıyla geçinmeye ve yeni gelir kapıları açmaya çalışan kooperatifler hayvancılık işine de el atarak kooperatif bünyesine bağlı 20 adet büyük baş hayvan almıştır. Üstelik bir hayvan merası almak amacıyla Ziraat bankası ile

¹¹¹Kars Gazetesi, 9 Nisan 1940 sayı 832

¹¹² Kars Gazetesi, 7 Mart 1941 sayı 923

görüşmeler yapılması kooperatif bünyesindeki hayvancılığın geliştirilmek istendiğini göstermektedir.¹¹³

1.3. Yeni Tarım Üretimi Türleri: Patates ve Mısır

Dönemin savaş şartlarından dolayı yaşanan tarım ürünleri ihtiyacını karşılamak amacıyla yapılacak ekimlerin artırılması için tüm şartların değerlendirilmesi Hükümet tarafından tüm şehirlerden istenmektedir. Bu istek mukabilinde Kars şehrindeki tarımsal ürünlerin artırılması maksadıyla Başbakan Refik Saydam'ın gereğinin yapılması istediği emrin, Kars valisi Hüdayi Karataban tarafından değerlendirmek üzere bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyonda dönemin Kars Belediye Başkanı Mehmet Bahadır, ticaret odası başkanı Haşim Pekinsel, Ziraat bankası Müdürü Kemal Günar'ın yanı sıra ziraat odası başkanı ve azaları bulunmaktadır. Komisyonun yapmış olduğu toplantılar neticesinde 1942 yılı için patates ekimine önem verilmesine karar verilmiştir. Bu kararın tenkitinin yapılması Halkevine havale edilirken alınacak sonuç neticesinde tüm Kars İli muhtarlarına durum tebliğ edilecek ve gereken tedbirlerin alınması istenecektir. Ayrıca patatesin yanı sıra mısır ekimi hakkında çalışmalara da yer verilmiştir.¹¹⁴

Hükümetten gelen emir doğrultusunda hareket eden Kars yöneticileri maddi olarak desteklerin verilebilmesi halinde patates ve mısır ekimi yapılabileceğini belirtmişlerdir. Bu durumu değerlendiren hükümet Kars'taki istenilen ekimlerin yapılabilmesi için on dört bin lira ödenek çıkarmıştır. Ancak istenilen mahsullerin tohumluk alınmasına yetmeyecek olan bu parayı kırk bin liraya yükseltmiştir. Alınan bu paralar Kars ilçelerine taksim ettirilmiştir. Mısır ekimi konusunda ise gerek yazışmalar yapıldıktan sonra 4 vagon mısır tohumu Kars şehrine getirilmiştir. Getirilen bu mısır tohumları iklimsel olarak ekimine müsait olan Posof ve Ardahan ilçelerine taksim edilmiştir.¹¹⁵

Yeni tarımsal üretime cevap veren Kars köylüsü yapmakta olduğu patates ekimi hakkında zaman zaman gazete sayfalarında bilgile verilmektedir. Toprağı kumlu olan yerlerde yetişebilen patatesin oluşturduğu deliklerden suyu toprağın derinlerine çekmesi toprağın üst kısmının susuz kalmasına neden olmaktadır. Bunun için bol bol sulama gerekmektedir. Üstelik yaşanan patates kıtlığı nedeniyle ihtiyacın çok olması köylüye azımsanamayacak ölçekte kazanç sağlamaktadır. Kars'ın bir başka kazancı ise şehir genelinde yapılan

¹¹³ Kars Gazetesi, 7 Mart 1941 sayı 923

¹¹⁴ Kars Gazetesi, 27 Şubat 1942 sayı 1020

¹¹⁵ Kars Gazetesi, 31 Mart 1942 sayı 1026

Hayvancılıktan oluşan doğal gübrelerin Kars topraklarında verimi artırmasına neden olmaktadır. Yapılan bilgilendirmelerden birisi de toprağın sonbahardan iyice ve derin şekilde sürülmesinin verimi artıracaktır. Ayrıca Türkiye'nin bir başka patates ekim bölgesi olan Ürgüp'te yetiştiricilerin küçükbaş hayvanlardan oluşan doğal gübreleri kullanmakta olduğunu ve bu bağdamda yetiştiricilerin ekim yapmadan önce tarlada küçükbaş hayvanların gezdirilmesinin ve hatta yatırılmasının faydalı olacağını belirtmektedir.¹¹⁶

1.4. Tarım Üretiminde Yeni Vergiler

Büyük bir savaş yıllarını yaşayan dünya ekonomisi giderek kötüye gitmektedir. Zira neredeyse tüm Avrupa, kısmen Asya, Afrika ve Amerika kıtalarına yayılan savaşın merkezi konumundaki Türkiye'de savaş olmasa da etkileri görülmektedir. Ülkenin içinde bulunduğu dar boğazdan kurtulmanın yolunu yeni vergiler koymakta bulan hükümet Toprak Mahsulleri Kanunda değişiklik yapmıştır. Değişiklik esasına göre yetiştirilen hemen hemen her ürüne yeni vergiler getirilmiş ancak bazı şartlara sahip üretilen mahsullerden vergi alınmayacağını karara bağlamıştır. İşte bu vergiye tabi olmayan üretim mahsulleri aşağıda verilmiştir:

“Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu

Kanun no: 4429

Kabul Tarihi 4/6/1943

Neşri Tarihi: 7.6.1943

Birinci Fasl

Verginin Mevzuu ve İstisnaları

Madde 1- Türkiye’de yetiştirilen ve bağlı I numaralı cetvelde yazılı bulunan toprak mahsulleri ile ipek kozası bu kanunda yazılı esaslara göre toprak mahsulleri vergisine tabidir.

Madde 2- Aşağıda yazılı mahsuller bu vergiden müstesnadır.

- A) Şehir ve kasabalarla köylerde bulunan ve bina vergisi tatbikatında bina mütemminatından sayılan avlu ve bahçelerde yetiştirilen mahsuller***
- B) Bahçe ve bağlarda zati ihtiyaçlar için yetiştirilen mahsuller.***
- C) Umumi mülhak, hususi bütçelerle idare edilen daire teşekkül ve müesseseler ile belediyelere ait olup ziraatın ıslahı ve gelişmesi için kurulan tohum istasyonlarında,***

¹¹⁶ Kars Gazetesi, 28 Eylül 1943 sayı 1177

numune fidanlıklarında, meyveliklerde numune tarla ve çiftlikleri ve kombinalar işletmelerinde yetiştirilen mahsuller

D) Umumi menfaatlere hadim cemiyetlerin okulların ve hastanelerin munhasıra kendi ihtiyaçlarına sarf edilmek üzere yetiştirdikleri mahsuller

E) İş esası üzerine kurulmuş olan ceza ve ıslah evlerinde çalıştırılan mahkûmların yetiştirdikleri mahsuller.”¹¹⁷ İşte bu esaslara göre yapılacak olan tarım üretimleri vergiye tabi değildir.

1.5. Kars'ta Diğer Üretim Türleri

Tarım üretimi açısından çok çeşitli bir yelpazeye sahip olan Kars Şehrinin her köşesinde ayrı bir üretim türü gelişmiştir. Bu dönemde büyük bir coğrafi konuma sahip olan şehrin bir ilçesinde pamuk üretilen iklim yaşanırken bir başka ilçesinde ise yayla iklimi sayesinde hayvancılık ve arıcılık yapılabilmektedir. Bu sayede yapılan üretimin, yapıldığı ilçeye ekonomik katkısı da farklılık göstermektedir.

İşte bu ilin farklı ilçelerinde üretim örneğinin; Posof ve Çıldır ilçelerinde elma, kiraz, vişne, dut yetiştirilmektedir. Rakımın 2000 metrenin üzerinde olduğu yerlerde iklim sertleşeceğinden buğday tarımının yerini arpa almıştır. Kars ve civarında fazla derecede arpa yetiştirilmekte olduğundan bira yapımı da fazladır. Bu yüzden Kars ta 2 tane bira fabrikası açılmış ama bu fabrikalar zamanla işlevini yitirmiştir. Bazı kişiler bu fabrikaların önemini anlayarak fabrikaların tekrar açılmasını teşvik etmektedir. Buğday cinsleri de oldukça iyi olduğundan unu ve irmiği oldukça değerlidir. Patates yetiştiriciliği de oldukça iyidir. Kars tarım alanında kullanıldığı sürece verimli topraklara sahiptir.¹¹⁸

1.5.1. Pamukçuluk

İklimsel özellikleri ve toprak yapısı olarak bakıldığı zaman Pamuk doğu Anadolu bölgesine çok uzak bir tarım ürünü olmasına rağmen Iğdır Ovası için bu olumsuzluk söz konusu dahi değildir. İkliminin bölgesine göre daha ılık olan ovada eskiden beri yapılmakta olan Pamuk üretiminin en büyük sıkıntısı verimsiz tohumlar olmuştur. Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasına müteakip tarım üretimi ülke genelinde esaslı bir şekilde ele alınmıştır. Yeni Hükümet daha verimli pamuk üretimi sağlayabilmek için bilimsel

¹¹⁷ Kars Gazetesi, 3 Temmuz 1943 sayı 1152

¹¹⁸ Kars Gazetesi, 19 Ağustos 1938 sayı 670

yöntemlerden yararlanarak 2000 dekar bir alan da pamuk dene çiftliği kurmuştur. Ve bölge toprak yapısına ve iklimine uyum sağlayabilecek olan Akola türü pamuk tohumluklar şehre getirilerek halka ücretsiz olarak dağıtılmıştır. Bu çalışmaların yerinde uğraş olduğunu ortaya çıkaran ise 1945 yılında uluslararası bir boyut kazanmasıyla görülmektedir. Zira bu yılda Yunanistan Ticaret heyeti Türkiye'ye gelerek Türk pamuğundan almayı talep etmiştir.¹¹⁹

Türkiye'nin belli başlı pamuk bölgesi olan Iğdır'ın iklimsel özellikleri sayesinde bu alandaki üretim yapılmaya başlamıştır. Üretimine başlanan pamuk, Iğdır'da kurulan kooperatif birliğine bırakıldıktan sonra önceki yıllara göre değeri artmıştır. 1937 yılı pamuk hâsılatı iki buçuk milyon kiloyu bulmuş bu ürünün satılması çiftçiyi mutlu etmiştir. Daha önceden yok bahasına satılan pamuk birlik sayesinde gerektiği değerine satılmaya başlamıştır. Iğdır pamuğu iç piyasaya hâkim olmaya başlamasının ardında, dış ülkelere de satılmaya başlanmıştır. Bu ülkelerin başında bir milyon kilo alım yapan Almanya başta gelmektedir. Yine İtalya dört yüz elli bin kilo alım yapmıştır. Buklelerden başka Çekoslovakya, Romanya, Japonya ve Fransa'da Iğdır pamuklarına yönelmiştir. Üç yüz bin kilo kadar pamuk Fransa'ya satılmak üzere ihalesi yapılmıştır. Komşu Sovyet hükümeti pamuk istemekte o yıl geç kaldığından bir daha ki yıl için şimdiden istekte bulunmuştur. Birlik sadece pamuğun ülke içine satılmaktansa ülkelere ihracatının ekonomiyi kalkındırmaktaki önemini vurgulamıştır.¹²⁰

1.5.2. Sütçülük

Kars şehri yapısı bakımından temel geçim kaynağı olan hayvancılığın yanı sıra hayvan mamulleri üzerine çalışma yaparak, bu alanda yan ekonomiler yaratmaya uğraşmaktadır. Bu uğraşların başında ise süt mamulleri gelmektedir. Bu yeni ekonomi kollarını tüm Kars halkına öğretebilmek için köylere kadar öğretmenler gönderilmiş ve halkın hayvanlardan elde ettiği sütün verimini artırma yöntemleri hakkında bilinçlendirilmiştir.¹²¹ Bu üretim kolunda modernizasyonu sağlamaya çalışan yöneticiler, sütün işletmesinin yapılması için Kars'ta bir süt fabrikasını kısa zaman faaliyete geçirmeyi planlamaktadır.¹²²

C) Arıcılık

Karsın bir diğer ekonomi kaynağı, arıcılık ve baldır. Zira bir yayla iklimi olan şehrin zengin çiçek familyaları sayesinde bu ün dünya genelinde bir boyut kazanmıştır. Devletin bu konuda

¹¹⁹ Haydar GÜRUS, *Kars Gazetesi*, 3 Kasım 1943 sayı 1185; 24 Şubat 1945 sayı 1309

¹²⁰ *Kars Gazetesi*, 11 Haziran 1938 sayı 650

¹²¹ *Kars Gazetesi*, 3 Kasım 1943 sayı 1185

¹²² *Kars Gazetesi*, 11 Mayıs 1938 sayı 642

yapması gereken tek şey mevcut olan gerekli malzemelerin nasıl kullanılması gerektiğini halka öğretmektir. Modern kovanların arıların rahatına daha çok faydalı olduğunu tespit edilmesi üzerine halka ücretsiz modern kovanlar dağıtılmıştır.¹²³

D) Meyvecilik

Sebze kadar gerekli ve sağlık deposu olan meyve anlayışının hem yurt hem de dünyada bir Pazar payı haline gelmiştir ancak Kars için meyvecilik çalışmaları çok de verimli görünmemektedir. Zira Kağızman da yapılan fidanlık haricinde göze görünen bir çalışma yoktur. Bu durumun farkına varan hükümet Kağızman da 1943 yılı içerisinde 4500 meyveli ve 5150 meyvesiz fidan dağıtımına başlamıştır.¹²⁴

E) Mücadele

Yapılan bu çalışmalara ek olarak tarımı olumsuz etkileyen bir diğer konu ise bitkilere zarar veren haşere ve mantar hastalıklarıdır. Bu konuda ziraat Bakanlığının hesaplarına göre bir yılda mahsullere 15 ile 20 milyon liralık haşere zararı oluşmaktadır. 1935 yılı içerisinde tarıma zara veren 355 milyon kadar çekirge itlaf edilmiştir. Bu konuda en etkin yöntem ilaçlamadır. Hükümet halkı bilinçlendirdikten sonra ücretsiz ilaç dağıtımını yapmaktadır. Ülke genelinde durum bu haldeyken Kars ilindeki tarımsal faaliyetlerde her hangi bir olumsuzluk gözükmemektedir. Kars'ta tarımın önündeki en büyük engel farelerdir. Ancak 1942 yılında yapılan çalışmayla bu sorun büyük ölçüde halledilmiştir.¹²⁵

1.6. Toprak Kanunu

Ekonomisi büyük anlamda toprağa dayalı olan yeni Cumhuriyet, tarımın dönüm noktası olacak olan 1947 Toprak kanunu yasasıyla tüm Türkiye'deki çiftçileri topraklandırmayı hedeflemektedir. Bu konuda yüksek ziraat Mühendisi Haydar Gürus'un konu hakkındaki yorumları gazetede yer almaktadır.

Haydar Gürus'un düşüncesi ne göre Türk Köylüsünün en büyük derdi topraksızlık ve bu topraksız köylünün Toprak sahipleri denetimi altında yaşamasıdır. Bu konuya ilgilenen hükümet 4753 sayılı toprak kanunu ile tüm köylüleri topraklandırma kararlıdır. Ülkenin tarımsal ve ekonomik gelişiminin temelinde bulunan bu kanunla vatandaşın refah düzeyini de

¹²³ GÜRUS, Kars Gazetesi, 3 Kasım 1943 sayı 1185

¹²⁴ GÜRUS, Kars Gazetesi, 3 Kasım 1943 sayı 1185

¹²⁵ GÜRUS, Kars Gazetesi, 3 Kasım 1943 sayı 1185

yükseltecektir. Kanun 20.05.1947 tarihinde bakanlar kurulu kararı ve 04.06.1947 tarihli resmi gazetede yayınlanmasının ardından köylü artık kendi kendinin patronu konumuna gelecektir. Genel nüfusu iki buçuk milyonun üstünde bulunan şehirlerde toprak dağıtımına öncelik verilmesi kararlaştırılmıştır. Kanununun tatbik alanlarının başında Antalya, İzmir, Eskişehir ve denizli illeri listenin başında gelmektedir. Kanun sekiz bölüm ve toplam yetmiş bir maddeden oluşmaktadır.¹²⁶

2. Hayvancılık ve Hayvan Borsası

Ziraat ve hayvan yetiştirme ekonomik hayatın birbirine en yakın iki şubesidir. Çok defa ziraat deyince akla hayvan yetiştiriciliği de akla gelmektedir. Memleketimizde ziraat ve hayvancılığın durumunu gözden geçirmek için her şeyden önce tabii bölgeyi, toprak şartlarını, beşeri ve ekonomik faktörleri göz önünde bulundurmamak gerekir. Türkiye de birçok iklim şekli bulunmaktadır. Fakat az yağmurlu ve kurak iklim daha geniş bir alana sahiptir. Memleketimizde ziraat ve hayvancılığın dağılışı tarzında ve türlü şekiller almasında genel ekonomik seviyenin de etkisi oldukça fazladır.¹²⁷

Türkiye çok çeşitli iklim şartlarına sahip olduğundan tam bir ziraat ülkesidir. Hayvan yetiştiriciliğinde diğer bölgeler doğu Anadolu bölgesi kadar ileri gidememiştir. Özellikle Kars, yöresi hayvan yetiştiriciliği için coğrafi şartlar açısından oldukça uygundur. Kışın kar altında kalan toprakta yaz ayları oldukça fazla ot yetişmektedir. Yetişen otlarda hayvanlar için besin maddesi olduğundan Kars bölgesindeki hayvanlar sektörü açısından oldukça önemlidir. Yetiştirilen hayvanlar her sene yurt dışına ihraç edilmektedir. Bu hayvanlar özellikle Kayseri'ye gönderilerek Kayseri açısından oldukça önemli olan pastırma yapımında kullanılmaktadır. Ayrıca bu hayvanlar canlı hayvan borsası sayesinde dış ülkelere de gönderilmektedir.¹²⁸ Kars canlı hayvan ihracatları birliği, Sovyet Rusya'nın Skotimport idaresi ile yapmış olduğu anlaşma sonunda 20000 tane canlı hayvan istemekte olup birlik bu isteğini yerine getireceğini belirtmiştir.¹²⁹

Kars sadece canlı hayvan değil aynı zamanda deriş yün, yağ, peynir gibi hayvani ürünlerde de şöhret kazanmıştır. Eskiden beri sütü işlemek için halk kendi yöntemlerini kullanırlardı. Artık halk sütü işlemek için hayvancılar ekrimoz (kaymak ayırıştırma) makinesini kullanmaya başlamışlardır. Bu halk arasında o kadar yayılmıştır ki bu makine her

¹²⁶ Kars Gazetesi, 9 Temmuz 1947 sayı 1540

¹²⁷ Kars Gazetesi, 6 Ağustos 1938 sayı 666

¹²⁸ Kars Gazetesi, 14 Temmuz 1939 sayı 760

¹²⁹ Kars Gazetesi, 12 Ocak 1938 sayı 613

ev için zaruri ihtiyaç haline gelmiştir. Bu makine sayesinde ayrışan yağlar pazarlarda satılarak şehir ekonomisini canlandırmıştır. Fakat ne olursa olsun Kars'ta hayvanlardan çıkan süt tam olarak işletilememektedir. Ev ekonomisinde peynircilik ve yağ daha önem taşımakla beraber elde olan süt işletilemediğinden çıkan sütün önemi kalmamaktadır. Sütün işletilmesi için süt tozu fabrikası açılmış olmasına rağmen bu fabrikada tam olarak çalışmadığından yılda en çok iki üç ay çalıştığından Kars'taki süt miktarının ancak onda birinden az miktarı işletilebilmektedir. Fakat bu meseleyi devletin ele alacağını düşünen Kars halkı umutla bu işin çözümünü umutla beklemektedir. Süt tozu fabrikasından başka Ardahan, Sarıkamış ve Göle'de tereyağı ve peynir imalatında oldukça iyi ilçelerdir. Özellikle şehrin en iyi tereyağı ve peynirini Ardahan bölgesi çıkarmaktadır. Hatta Ardahan ilçesi İzmir fuarına ürünlerinden örnekler göndermiş fuarı gezenler tarafından ürünler oldukça beğenilmiştir. Eğer süt tozu fabrikası düzgün bir şekilde çalışmış olsaydı Karsta ki süt ürünleri hem Kars halkını geçindirecek seviye de hem de dünyaya tanıtılabilecek düzeyde olurdu.¹³⁰

Kars hayvancılığı bu zaman kadar gelişigüzel yapılmış hiçbir ekonomik düzene uymayan bir sistem ile yapılmaktaydı. Bu düzensizlik Kars köylüsünü maddi yönden tatmin etmemekteydi. Bu durumu normal şekle sokmak amacıyla devlet hayvan borsasını kurmuştur. Başta hoş karşılanmayan borsanın amacı yakın zamanda anlaşılacak Kars köylüleri arasında kabul görmeye başlamıştır. Kişilere satılan hayvanlar normal değerinin altında satılırken borsa sayesinde hayvan borsasına satılan hayvanlara hak ettiği değerde miktar belirlenerek satılmaya başlanmıştır.¹³¹ Kars'ta canlı hayvan satışı 1932 yılında en yüksek seviyeyi bulmuş bundan sonra satış zamanla düşmeye başlayarak 1935 yılında en asgari seviyeye inmiştir. Bunu gören devlet bu düşüşün önüne geçmek amacıyla hayvan borsasını kurmuş borsa sayesinde zamanında hayvanlarını satmakta zorlanan halk zamanla borsanın anlamını anlaması sayesinde hayvanlarını hak ettiği değerde satmaya başlamıştır.¹³²

Kars'ta canlı hayvan borsasının Kars halkı üzerinde ki önemi oldukça fazladır. Fakat hayvan borsası 1938 yılında diğer yıllara göre daha az satış yapmıştır. Borsaya bu yılda günlük büyükbaş olarak bin hayvan gelmekte bunun sadece dört yüzü satılabilmekte; küçükbaş hayvanlarda ise günde beş yüz adet gelen hayvanın sadece yüz ellisi satılabilmektedir. Ayrıca tüccarlar köylüye hayvanının değerini vermemekteydi. Köylü,

¹³⁰ Kars Gazetesi, 30 Eylül 1938 sayı 681

¹³¹ Kars Gazetesi, 11 Haziran 1938 sayı 650

¹³² Kars Gazetesi, 20 Eylül 1938 sayı 678

hayvanın satılan değerinden memnun değildi. Bunun sebebi ise canlı hayvan ihracatçıları birliğinin dış ülkelerle bağılılığını sağlayamadığındandır.¹³³

Kars ta hayvan satışı önceden köy yollarında, mahalle aralarında, şehrin gelişigüzel alanlarında tüccarın hayvana biçtiği değer üzerinden satılırdı. Burada en çok zarar gören kişi köylüydü. Olayın ciddiyetini anlayan hükümet en sonunda canlı hayvan borsasını kurmuştur. Başta yıllarca süregelen bir sistemin yıkılması tüccarlar tarafından hoş karşılanmamış, bu olaya tepki göstermişlerdir. İki yıl süren bu başkaldırı en sonunda borsanın amacının anlaşılmasıyla son bulmuştur. Borsanın düzenli kişiler tarafından uygun ortamda çalışması köylüyü memnun etmiştir.¹³⁴

Sadece hayvan satışları değil kurulan borsa sayesinde hayvansal besinlerin fiyatları da üreticinin yararına belirlenmektedir. Bu ürünlerden birisi olan yağın yeni fiyat sistemi ile önceden çok düşük fiyatlarla satılmakta olan bu ürün artık 57 kuruştan satılmaya başlanmıştır. Fiyatların yükselmesi köylüyü mutlu etmektedir.¹³⁵ Borsada tereyağı satışı son derece iyi bir şekilde devam etmektedir. Sabah saatlerinde borsaya giren yağ bir saat sonra tamamen satılmaktadır. Günde kilosu 55 kuruştan 4000 kilo tereyağı satılmaktadır.¹³⁶

3. Üretimde Örnek İlçelerden Biri: Çıldır

İki bin rakımlı bu alanda buğday hemen yetişmediğinden halkın yetiştirebildiği ürünler genellikle arpa, çavdar ve patatestir. Kurtkale nahiyesi çevresinde elma armut erik kayısı dut yetişmektedir. Eğer halk sebzeçiliğe alıştırılırsa biraz geç yetişmekle beraber her yerde tükendikten sonra turfanda sebzeçilik işi halk arasında zevkli bir iş haline gelecektir. Ayrıca bu bölge alabildiğine yeşilliklerle dolu olduğundan hayvancılık alanında da önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu sebepten dolayı beslenen hayvan sayısı %85 artmıştır. Çıldır ırkı inekler ve öküzler Türkiye de ki tüccarlar tarafından aranan bir ırktır. Bu alanda kışlar soğuk ve uzun geçtiğinden bu yörenin koyunlarının yünü oldukça parlak ve beyazdır. Bu da bu ırka olan ilgiyi artırmaktadır. Bu alanda köylünün kalkınması için elinden geleni yapan vali Rıfat Bingöl, bu alana boğa deposu inşaatını başlatmıştır. Bunlar yapıldıktan sonra hem ırk ıslah edilecek hem de köylüye fenni hayvan besleme usulleri öğretilenecektir. Ayrıca bu bölgede ister fakir ister zengin olsun her aile en az 50–60 kaz beslemektedir bu kazlarda bahar ayında civciv çıkararak hiç maliyeti olmadan yeşillikte yayılarak büyümektedir. Sonrasında bu kazlar

¹³³ Kars Gazetesi, 4 Haziran 1938 sayı 648

¹³⁴ Kars Gazetesi, 21 Temmuz 1939 sayı 762

¹³⁵ Kars Gazetesi, 27 Temmuz 1938 sayı 663

¹³⁶ Kars Gazetesi, 2 Haziran 1939 sayı 748

kış ayında dondurularak köylünün et ihtiyacını karşılamaktadır ayrıca bu kazların tüyleri de köylüye maddi bir kazanç sağlamaktadır.¹³⁷

4. Yeni Rejimin İktisadi Durum Üzerindeki Etkisi

Yeni cumhuriyet rejimi, ticari hayatı geliştirmek amacıyla bölgesel olarak çalışmalar yapmaktadır. Bu ticari hayat açısından Kars'ın can damarı hayvancılık olduğundan Kars ve Kars yakınlarında ki şehirlerde hayvan üreticisinin menfaatini korumak amacıyla canlı hayvan ihracatçıları birliği ve canlı hayvan borsası kurulmuştur. Yine Kars iline bağlı verimli bir ova olan Iğdır ovasında ki tarım faaliyetlerini geliştirmek amacıyla dört tarım kredi ve dört adette pamuk tarım satış kooperatifi kurulmuştur. Bu kurulan kurumlar sayesinde Kars ilinde ticari hayatı canlandırmak, korumak, geliştirmek ve üreticinin haklarını korumak amaç edinilmiştir. Bu kurumlar sayesinde ticari hayatta ki eski kara düzen gitmiş yerine sistematik çalışan ve kar edinmeyi hedef haline getiren bir üretim ve ticaret hayatı geliştirilmiştir. Örnek vermek gerekirse canlı hayvan ihracatçıları birliği kurulduğu günden bu yana yüz doksan bin lira zarar durumundaki üreticilerin zararını kapattıktan sonra yetmiş bin lira kara geçirmiştir. Yine bu kooperatifler sayesinde üretim yapan köylü ürettiği malı tüccarların insafına bırakmaksızın direkt olarak birlikler ve kooperatifler aracılığıyla satmaları gereksiz aracıardan dolayı malın pahalılaşmasını engellemektedir. Bu çalışmalar sayesinde değeri artan bir diğer ürün ise Iğdır pamuklarıdır. Kooperatifler sayesinde hem Türkiye içerisinde hem de uluslar arası platformda düşük fiyatı ve son derece iyi olan kalitesi ile şöhretleşmiştir. Süt tozu fabrikası ise çağın gereklerine uygun makineleşmeyi sağlayarak yağ üretimi başlatmıştır. Bu sayede Kars'ın ana geçim kaynağı olan hayvancılık sektörü sadece hayvanın etinden değil aynı zamanda sütünden de faydalanılarak ekonomik kollara ve kazançlara bölünmeye başlamıştır.¹³⁸

Ülkenin ve Kars şehrinin bu güzel çalışmalarını Avrupa'da başlayan ve tüm dünyaya yayılan savaş olumsuz etkilemiştir. Ülkelerin savaş haline geçmesi temel tüketim maddelerinin hızla tükenmesine ve dolayısıyla pahalılığa neden olmaktadır.

İkinci Dünya Savaşının başlamasıyla birlikte tüm dünyayı etkisi altına alan pahalılık makro düzeyde savaşa giren veya girmeyen tüm ülkeleri olumsuz olarak etkilemektedir. Bu olumsuzluğun özellikle ham maddesi ya da işlenmiş hali başka ülkelerden alınan üretim mamulleri giderek pahalılaşmakta ve piyasalarda bulunanların ise miktarı giderek azalarak pahalılığı biraz daha arttırmaktadır. Bu ürünlerin başında manifatura, iplik, yün, teneke,

¹³⁷ Kars Gazetesi, 13 Eylül 1938 sayı 676

¹³⁸ Kars gazetesi, 27 Aralık 1938 sayı 705

boyalar, ilaçlar, ayakkabı, gaz, kahve, çay gelmektedir. Ekmek dahi günden güne kıymetlenmeye başlayarak fiyatının 25 kuruşa kadar yükseleceğinden korkuluyor hatta halk zamanla ekme bulmayacağından endişelenmeye başlıyor.¹³⁹

Iğdır halkı da pahalılıktan son derece rahatsız olduğunu ifade etmekte olup artık yiyecek ekme bulmamaktan korkmaya başlamışlardır. Hayat pahalılığı var olmakla kalmayıp fiyatlar her gün biraz daha yükselmektedir. Pirinç 15 kuruştan 35 kuruşa, yağ 45–60 kuruştan 110–130 kuruşa, patates 18 kuruştan 25 kuruşa, ekme 11–14 kuruştan 20 kuruşa yükselmiştir.¹⁴⁰

¹³⁹ Kars gazetesi, 12 Ocak 1940 sayı 809

¹⁴⁰ Kars Gazetesi, 1 Mart 1940 sayı 822

SONUÇ

Kars şehrinin gelişim süreci içerisinde dönemin en güzel yansıması şüphesiz basın yayın organlarıdır. Ancak şehrin kaderiyle doğru orantıda olan gelişim süreci zaman zaman kesintilere uğramış, uğramak zorunda kalmıştır. Kimi zaman şehrin mevcut coğrafi konumu bu gelişim sürecine engel olurken; kimi zaman da yine bu coğrafi konumundan doğan siyasi konumu bu engele neden olmuştur. Zira siyasi olarak Türk ve Ön Asya uluslarının birbirine en yakın konumundaki şehir birçok ülkenin işgal planları arasında yer almıştır. Osmanlı Devleti'nin Anadolu'daki siyasi birliği sağlamasına müteakip Osmanlı-Acem ve daha sonra da Rusya'nın kurulup güçlenmesinden sonrası Osmanlı-Rus mücadelelerinin şehri konumundadır. Bu mücadelelerin merkezi olan Kars'ta basın yayın teşkilatlanması da diğer gelişimler gibi geç kalmıştır. İlk olarak şehir valiliğinin 1883 yılında çıkarmaya başladığı bir gazeteyle vilayet genelinde yapılacak çalışmalar halka duyurulmaya başlamıştır. Zamanla artan haber alma ihtiyacı nedeniyle sürekli hale gelen gazete işlerine sistematik bir çalışma benimsenmiş ve Kars Gazetesi bu sayede ortaya çıkmıştır. Sürekli işgal ve tehdit altında olan şehirde bu gelişme de bazen kesintilere uğrasa da 1917 yılına kadar devam etmiştir. İstiklal Savaşı yıllarında artık bölgenin yeni ve uzak bir işgalcisi olarak ortaya çıkan İngiltere, bölgeyi bir Ermeni Devleti haline getirmek amacıyla çalışmalar yapmış ve İngiltere ve Ermenilere karşı yürütülen faaliyetleri baskı altına almıştır. Bu baskıdan nasibini alan Kars Gazetesi de Cumhuriyetin kuruluşuna kadar sansür ve kapanma sürecine girmiştir. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte ülke genelinde başlayan özgürlük ve çağdaşlaşma dönemi sayesinde şehrin eski alışkanlığı olan Kars Gazetesine kavuşan halk zamanla bu gelişmeye vazgeçemeyecek şekilde sahiplenmiştir. Eski vizyonundan vazgeçen gazete artık sadece şehir genelindeki bilgileri vermekle kalmayıp ülke ve hatta dünya genelindeki haberlerin akışını halka arz etmeye başlamıştır. Sadece anlık oluşan bilgileri vermekle kalmayıp tarihten notlar da yayımlayan gazetenin sürekli köşe yazarlarından biri tarih veya kültür bilginleri olmuştur. Halkın kültürel ve sosyal gelişimini üstlenen gazete valilik makamı ve tek parti sisteminin dışına eleştirel şekilde çıkamamaktadır. Ancak halkın ihtiyacı olan bir hususu da yöneticilere nazik bir dille iletmeyi de ihmal etmemiştir.

Gazetenin 1917 ile 1923 yılları arasında pek fazla yayını olmadığı bilinmektedir. 1923 yılından itibaren ise yeni kurulan Devletin öncelikli sıkıntılarını çözmeye çalışması esnasında fazla üzerinde durulamamıştır. 1930 yılların başlarında tekrar sistematik şekilde yayına

başlayan gazeteye bir darbe de II. Dünya Savaşı vurmuştur. Bu yıllarda yoğun bir ekonomik buhrana giren dünya ülkelerinde öncelikli amaç temel yaşam kaynaklarının yaşatılması ve bu iş için alabildiğine tasarruf etme politikası nedeniyle gazete kimi zaman kâğıt kıtlığından yayınlanamamıştır. Yayınlanabilen sayılarında ise daha çok savaşın gidişatı ile ilgili bilgiler öncelikli plana girmiştir.

II. Dünya Savaşının bitmesiyle birlikte oluşan yeni düzenle beraber Kars ve Kars Gazetesini yeni bir tehdit beklemektedir. Bu tehdidin adı ise Sovyet Rusya olmuştur. Dönemin iki kutuplu siyaseti Amerika ve Rusya eksenli devletlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu siyasette Kars'ın yeri ise her an Rusya işgali altında kalma tehdididir. Uzun yıllar boyunca Türkiye üzerinde bazı hak iddialarında bulunan Sovyet Rusya Kars şehrini denetimi altına alarak Kafkasya bölgesini Amerikan siyasetinde tampon bölge olarak kullanmak istemektedir. Bu tehdidin en büyük yıkıcı etkisi ise Kars şehrinin her an işgale hazır bir şekilde kültürel yatırımlardan yoksun kalmasına neden olmaktadır.

Tüm tehditlere rağmen Türkiye Cumhuriyeti'nin kararlı ve istikrarlı siyasetleri sayesinde tekrar bir kırk yıllık esarete maruz kalması engellenen Kars şehri Misak-ı Milli sınırları içerisinde daimi ve mukaddes yerini almıştır.

BİBLİYOGRAFYA

TEMEL KAYNAK

1938

- Kars Gazetesi, 01 Ocak 1938 sayı 610
Kars Gazetesi, 08 Ocak 1938 sayı 612
Kars Gazetesi, 12 Ocak 1938 sayı 613
Kars Gazetesi, 15 Ocak 1938 sayı 614
Kars Gazetesi, 22 Ocak 1938 sayı 616
Kars Gazetesi, 26 Ocak 1938 sayı 617
Kars Gazetesi, 29 Ocak 1938 sayı 618
Sadi TOKCAN, Kars Gazetesi, 16 Şubat 1938 sayı 622
Kars Gazetesi, 30 Mart 1938 sayı 632
Kars Gazetesi, 06 Nisan 1938 sayı 634
Kars Gazetesi, 13 Nisan 1938 sayı 636
Kars Gazetesi, 4 Mayıs 1938, sayı 640
Kars Gazetesi, 11 Mayıs 1938 sayı 642
Kars Gazetesi, 14 Mayıs 1938 sayı 643
Kars Gazetesi, 28 Mayıs 1938 sayı 646
Kars Gazetesi, 4 Haziran 1938 sayı 648
Kars Gazetesi, 11 Haziran 1938 sayı 650
Kars Gazetesi, 25 Haziran 1938 sayı 654
Kars Gazetesi, 23 Temmuz 1938 sayı 662
Tarhan TOKER, Fahrettin ÇELİK, Kars Gazetesi, 27 Temmuz 1938 sayı 663

Tarhan TOKER, Kars Gazetesi, 30 Temmuz 1938 sayı 664
Kars Gazetesi, 6 Ağustos 1938 sayı 666
Kars Gazetesi, 16 Ağustos 1938 sayı 669
Kars Gazetesi, 19 Ağustos 1938 sayı 670
Kars Gazetesi, 13 Eylül 1938 sayı 676
Kars Gazetesi, 20 Eylül 1938 sayı 678
Kars Gazetesi, 27 Eylül 1938 sayı 680
Kars Gazetesi, 30 Eylül 1938 sayı 681
Tarhan TOKER, Kars Gazetesi, 2 Kasım 1938
Kars Gazetesi, 27 Aralık 1938 sayı 705

1939

- Kars Gazetesi, 17 Ocak 1939 sayı 711
Kars Gazetesi, 14 Şubat 1939 sayı 718
Kars Gazetesi, 7 Mart 1939 sayı 724
Tarhan TOKER, Kars Gazetesi, 4 Nisan 1939 sayı 732
Fahrettin ÇELİK, Kars Gazetesi, 4 Nisan 1939 sayı 732
Kars Gazetesi, 7 Nisan 1939 sayı 733
Fahrettin ÇELİK, Kars Gazetesi 18 Nisan 1939 sayı 736

Kars Gazetesi, 28 Nisan 1939, sayı 739
Kars Gazetesi, 9 Mayıs 1939, sayı 741
Kars Gazetesi, 16 Mayıs 1939, sayı 743
Kars Gazetesi, 30 Mayıs 1939, sayı 747
Kars Gazetesi, 2 Haziran 1939 sayı 748
Fahrettin ÇELİK, Kars Gazetesi 23 Haziran 1939 sayı 754
Kars Gazetesi, 23 Haziran 1939 sayı 754
Kars Gazetesi, 27 Haziran 1939 sayı 755
Kars Gazetesi, 11 Temmuz 1939 sayı 759
Kars Gazetesi, 14 Temmuz 1939 sayı 760
Kars Gazetesi, 18 Temmuz 1939 sayı 761
Kars Gazetesi, 21 Temmuz 1939 sayı 762
Kars Gazetesi, 28 Temmuz 1939 sayı 764
Kars Gazetesi, 1 Ağustos 1939, sayı 765
Kars Gazetesi, 18 Ağustos 1939 sayı 770
Kars Gazetesi, 1 Eylül 1939 sayı 774
Kars Gazetesi, 8 Eylül 1939 sayı 776
Kars Gazetesi, 29 Eylül 1939 sayı 782
Kars Gazetesi, 10 Ekim 1939 sayı 785
Tarhan TOKER, Kars Gazetesi, 24 Ekim 1939 sayı 789
Kars Gazetesi, 3 Kasım 1939 sayı 791
Kars Gazetesi, 12 Aralık 1939 sayı 801

1940

Kars Gazetesi, 12 Ocak 1940 sayı 809
Kars Gazetesi, 2 Şubat 1940 sayı 814
Kars Gazetesi, 6 Şubat 1940 sayı 815
Kars Gazetesi, 1 Mart 1940 sayı 822
Kars Gazetesi, 9 Mart 1949 sayı 1708
Tarhan TOKER, Kars Gazetesi 22 Mart 1940 sayı 828
Kars Gazetesi, 9 Nisan 1940 sayı 832
Kars Gazetesi, 23 Nisan 1940 sayı 836
Kars Gazetesi, 10 Mayıs 1940 sayı 841
Kars Gazetesi 17 Mayıs 1940 sayı 843
Kars Gazetesi, 25 Ekim 1940 sayı 889

1941

Kars Gazetesi, 7 Mart 1941 sayı 923
Fuad ARASLI, Kars Gazetesi 7 Ekim 1941 sayı 984
Kars Gazetesi, 10 Ekim 1941 sayı 985
Kars Gazetesi, 14 Ekim 1941 sayı 986

1942

Kars Gazetesi, 27 Şubat 1942 sayı 1020
Kars Gazetesi, 31 Mart 1942, sayı 1026

1943

Kars Gazetesi, 19 Haziran 1943, sayı 1148

Kars Gazetesi, 3 Temmuz 1943 sayı 1152
Kars Gazetesi, 28 Eylül 1943 sayı 1177
Kars Gazetesi, 29 Ekim 1943 sayı 1184
Haydar GÜRUS, Kars Gazetesi, 3 Kasım 1943 sayı 1185
Kars Gazetesi, 3 Kasım 1943 sayı 1185

1944

Kars Gazetesi, 10 Haziran 1944 sayı 1239
Kars Gazetesi, 09 Ağustos 1944 sayı 1256

1945

Kars Gazetesi, 24 Şubat 1945 sayı 1309

1947

Kars Gazetesi, 9 Temmuz 1947 sayı 1540

1948

Fahrettin KIRZIOĞLU, Kars Gazetesi, 4 Şubat 1948 sayı 1598

Fahrettin KIRZIOĞLU, Kars Gazetesi, 7 Şubat 1948 sayı 1599

Kars Gazetesi, 21 Nisan 1948 sayı 1620

Fahrettin KIRZIOĞLU, Kars Gazetesi, 22 Mayıs 1948 sayı 1629

Fahrettin KIRZIOĞLU, Kars Gazetesi, 26 Mayıs 1948 sayı 1630

1949

Kars Gazetesi, 9 Mart 1949 sayı 1708

Kars Gazetesi, 20 Ağustos 1949, sayı 1754

KİTAP VE MAKALELER

AKŞİN Sina, **Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908–1980**, İstanbul 2008, s. 53–54

ARSLAN Nebahat Oran, “*Güney Kafkasya’dan Türkiye’ye Gelen Muhacir ve Mültecilerin Durumu*” (1921–1945), Atatürk Üniversitesi. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Erzurum

ARSLAN Nebahat Oran “*Türk Ocağından Halkevine Geçişte Bir Örnek: Kars Halkevi*” Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Bahar 2008.

ATATÜRK Mustafa Kemal, **Nutuk**, İstanbul 2005

GÖKDEMİR Ahmet Ender, **Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti**, Ankara 1998

- GÜLMEZ Nurettin, **Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün**, Ankara 1999
- JORGA Nikolae, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi c. II**, İstanbul 2009
- KALAYCIOĞLU Sevilay, **Kars Gazetesi (1938–1950)** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2009.
- KARAL Enver Ziya, **Büyük Osmanlı Tarihi IV**
- KIRZIOĞLU Fahrettin, **Kars Tarihi I**, İstanbul 1953
- KOLOĞLU Orhan, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, İstanbul 2006
- SORGUN Taylan, **İmparatorluk, İttihat ve Terakki, Cumhuriyet; İmparatorluktan Cumhuriyete**, İstanbul 1998
- MEMMEDLİ Şureddin - TANRIVERDİ Mustafa, **“Kars İslam Şura'sının İlk Reisi Borçalılı Kepenekçi Emin Ağa”** Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi II, s. 165–180
- TUNAYA Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, İstanbul 1995.
- TURGUT Hulusi, **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, 2007 İstanbul
- TÜRKER Hasan, **Türk Devrimi ve Basın (1922 -1925)**, İzmir 2000.
- TÜRKGELDİ Ali, **Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi**, Ankara 1948
- TÜYSÜZ Cem, **“Selçukluların Transkafkasya'ya Yönelik İlk Akınları”** II. Uluslar arası Kafkasya Tarih Sempozyumu, Kars 2009, s. 363–368
- URAL Selçuk, **Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri**, İstanbul 2008
- URAL Selçuk, **Moskova Atlasmasından Kars Antlaşmasına Türkiye'nin Kafkasya Politikası**, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi IV, s.175–214
- URAL Selçuk v.d, **Kars Tarihi Geçmişten Cumhuriyete**, Kars 2011
- URAL Selçuk, **Atatürk Dönemi Adana'da Yerel Basın (1923–1938)**, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi X, s.165–204

EKLER

KARŞI Kralın Mezarı

Bebeleler nelerle beslenmelidirler?

Kars Belediyesi'nin bu günkü durumu

Yurttaş! Kır Şehirde yer sarstığı felaketine uğrayan vatandaşlarımızın

23/02/2010

Kars gazetesi 4 Mayıs 1938 sayı 640

Memleket Haberleri

Teftiş

Yeni Operatörümüz

Kültürespeskerleri

Elektirik işi

Gaz konferansları

Sinema binası tamir ediliyor

Park açıldı

Parasız Kitap

Kars Nafia Müdürlüğünde

Kazımın İççe baylığı

Sürel Komisyonu

23/02/2010

Kars Gazetesi 28 Mayıs 1938 Sayı 646

Modern park ve sehircihik

Park ve bahçe bir şehir için kalıcı bir değerdir. Zira park bahçe şehrin en değerli ve en güzel kısmıdır. Bu günkü modern şehirler, binaların, yolların, sokakların, park ve bahçeleriyle donatılmaları gerekir. Zira park ve bahçe şehrin ruhunu ve canlılığını verir. Her şehirde mutlaka bir park ve bahçe olmalıdır. Bu günkü şehirler, binaların, yolların, sokakların, park ve bahçeleriyle donatılmaları gerekir. Zira park ve bahçe şehrin ruhunu ve canlılığını verir. Her şehirde mutlaka bir park ve bahçe olmalıdır.

Türk-Sovyet münasebatı Resmî Tebliğ

Ankara 7 (A.İ.) - Türkiye Sovyet Federasyonu arasında imzalanmış bir münasebatı Resmî Tebliğ. Bu münasebat, Türkiye Sovyet Federasyonu arasında imzalanmış bir münasebatı Resmî Tebliğ. Bu münasebat, Türkiye Sovyet Federasyonu arasında imzalanmış bir münasebatı Resmî Tebliğ. Bu münasebat, Türkiye Sovyet Federasyonu arasında imzalanmış bir münasebatı Resmî Tebliğ.

Radjo Haberleri

Londra büyük elçimiz
Ankara 5 (Radjo) - Londra büyük elçimiz dün öğleden sonra İngiltere parlamenti için konuşma yaptı. Konuşmasında, Türkiye Sovyet Federasyonu arasında imzalanmış bir münasebatı Resmî Tebliğ. Bu münasebat, Türkiye Sovyet Federasyonu arasında imzalanmış bir münasebatı Resmî Tebliğ. Bu münasebat, Türkiye Sovyet Federasyonu arasında imzalanmış bir münasebatı Resmî Tebliğ.

Kars Polisinin bir başarısı daha

Uyruk ve vazife parav Türk Polisinden geçen kaç bilet kurtulmaz! Hürsuzlar için büyük bir başarıdır. Polislerin pençesi ne dâstâler.

Yeni bir hürsuz teşkisi nezdî yakalandı?

Sokaklarında hürsuzlar geçen günlerde Kars'ta yeni bir hürsuz teşkisi nezdî yakalandı. Polislerin pençesi ne dâstâler.

İngiliz Sovyet münasebeti

Ankara 5 (Radjo) - İngiltere Sovyet Federasyonu arasında imzalanmış bir münasebatı Resmî Tebliğ. Bu münasebat, İngiltere Sovyet Federasyonu arasında imzalanmış bir münasebatı Resmî Tebliğ. Bu münasebat, İngiltere Sovyet Federasyonu arasında imzalanmış bir münasebatı Resmî Tebliğ.

Şarbon Çöken Çiğnir Karskarlık

Şarbon Çöken Çiğnir Karskarlık. Çiğnir Karskarlık, Şarbon Çöken Çiğnir Karskarlık. Çiğnir Karskarlık, Şarbon Çöken Çiğnir Karskarlık. Çiğnir Karskarlık, Şarbon Çöken Çiğnir Karskarlık.

24/02/2010 09:01

Kars Gazetesi 9 Mayıs 1939 Sayı 741 Sayfa 1

Memleket haberleri

Çuk Mınakazın bir toplandı yaptı

Doğum övünün

Haydar Emiroğlu

Tenkrit

Baylar Nerayev?

Şehir kulübünde umumi toplantı

Şehir parkı gazinosu açıldı

Bir sergi açılacak

Ardeşanın sosyal yardım

19 Mayıs gençlik ve spor bayramı hazırlıkları

Şehir bachelieri tanzim ediyor

24/02/2010 09:01

Kars Gazetesi 9 Mayıs 1939 Sayı 741 Sayfa 2

Memleket haberleri

Sayfa 2

Dönk-Bu günkü Türk köylüsü

Cumhuriyet devrinde köy költürü... Köylü hayatının gelişmesi için...

Yazın Türkün Teker... Köylünün yaz aylarındaki hayatı...

Siyah Doktor... Sağlık hizmetlerinin yaygınlaşması...

Şehir Parkı Sahmurada ihale edildi

Şehir parkının aydınlatma işleri...

Belediye sinemasının tamiri

Belediye sinemasının tamiri için...

Belediye bahçeleri tarh ve çizildi

Belediye bahçelerinin tarh ve çizilmesi...

Döğkan ve mağazalar boyanıyor

Döğkan ve mağazaların boyanması...

Tayyare Sehitleri ihitafı

Tayyare sehitlerinin ihitafı...

Setarberik dairesiz

Setarberik dairesizliği...

Halıgöy bu yıl bitmelidir

Halıgöy bu yıl bitmelidir...

Yapığı ameliyathanedeki çalışma

Yapığı ameliyathanedeki çalışma...

Ardağında 23 Nisan

Ardağ'da 23 Nisan kutlamaları...

Yardıma muhtaç olanlar tevbile edilemezlermi?

Yardıma muhtaç olanlar tevbile edilemezlermi?

Cöle inek hanesini Boğa satışına bağladı

Cöle inek hanesini Boğa satışına bağladı...

Halıgöy bu yıl bitmelidir

Halıgöy bu yıl bitmelidir...

KÖŞESİ

Bir Yurdun iş istiyor... Bir yurdun iş istiyor...

Devlet Demiryolları... Demiryollarının durumu...

Kars Gazetesi 16 Mayıs 1939 Sayı 743 Sayfa 2

Malakanlar Dünya sulhu karşında Türkiye

Malakanlar Dünya sulhu karşında Türkiye... Malakanların dünya sulhüne karşı...

Kars Gazetesi 16 Mayıs 1939 Sayı 743 Sayfa 3

Kars Valiliğinden

Kars Valiliğinden... Valiliğin kararları...

Kars Gazetesi 31 Mart 1942 Sayı 1026

Kars Gazetesi 19 Haziran 1943 Sayı 1148

Çizme Ayaklarına Dar geliyorlar... Tarihçi Tuncel...

Türk-Fransız Anlaşması Büyük Elçimizle Fransa Haricîye Nazırı arasında teati edilmiş

Paris 14 (AA) Haber... Fransız Haricîye Nazırı... Türk Elçisi...

Bükrös Elçimiz Romanya Başvekilii ile uzun bir Mülakat yaptı

Bükreş 14 (AA) Haber... Elçimiz... Romanya Başvekilii...

İngiltere Yunanistana kredi açtı

Londra 14 (AA) Haber... İngiltere Yunanistana kredi açtı...

İngiltere Genel Kurmay Başkanı Paris'te

Paris 14 (AA) Haber... İngiltere Genel Kurmay Başkanı Paris'te...

Adana ekrigiri

Adana 14 (AA) Haber... Adana ekrigiri...

Urula'da zelzele

Urula 14 (AA) Haber... Urula'da zelzele...

İlyazınma Erzuruma gittiler

Erzurum 14 (AA) Haber... İlyazınma Erzuruma gittiler...

İçiler arasında geniş tebeddülât yapılacak

Bazı sefirlerimiz merkezde alınacağı ve humun'u yerleri değiştirileceği bildirildi

İğdir Notları Serdarabat Kanalı

İğdir Notları Serdarabat Kanalı... Serdarabat Kanalı...

Halkevi Bandosu Parkta güzel bir neşe ve kalabalık yaratmaktadır

Halkevi Bandosu Parkta... Halkevi Bandosu...

İğdir Notları Serdarabat Kanalı

İğdir Notları Serdarabat Kanalı... Serdarabat Kanalı...

Halkevi Bandosu Parkta

Halkevi Bandosu Parkta... Halkevi Bandosu...

Elektrik inşaatı

Elektrik inşaatı... Elektrik inşaatı...

Su kanalları kanyonları

Su kanalları kanyonları... Su kanalları...

Aleni teşekkül

Aleni teşekkül... Aleni teşekkül...

Teşekkül

Teşekkül... Teşekkül...

Köy Egitmenleri

Köy Egitmenleri... Köy Egitmenleri...

İğdir Notları Serdarabat Kanalı

İğdir Notları Serdarabat Kanalı... Serdarabat Kanalı...

Halkevi Bandosu Parkta

Halkevi Bandosu Parkta... Halkevi Bandosu...

Elektrik inşaatı

Elektrik inşaatı... Elektrik inşaatı...

Su kanalları kanyonları

Su kanalları kanyonları... Su kanalları...

Aleni teşekkül

Aleni teşekkül... Aleni teşekkül...

Memleket Haberleri

Gelenler Gidenler

Gelenler Gidenler... Gelenler...

Mem. Hastahane

Mem. Hastahane... Mem. Hastahane...

Bayat madürü

Bayat madürü... Bayat madürü...

İğdir ortakul Direktörü

İğdir ortakul Direktörü... İğdir ortakul...

Resad Savas

Resad Savas... Resad Savas...

Yeniden tadil ve tashih

Yeniden tadil ve tashih... Yeniden tadil...

General İsa kampında

General İsa kampında... General İsa...

Birlik başkanı İstanbul'da

Birlik başkanı İstanbul'da... Birlik başkanı...

İğdirde Spor durumu

İğdirde Spor durumu... İğdirde Spor...

İğdirde park inşaatı

İğdirde park inşaatı... İğdirde park...

Ekmek fiatları hâla düşmedi

Ekmek fiatları hâla düşmedi... Ekmek fiatları...

Elektrik inşaatı

Elektrik inşaatı... Elektrik inşaatı...

Su kanalları kanyonları

Su kanalları kanyonları... Su kanalları...

Aleni teşekkül

Aleni teşekkül... Aleni teşekkül...

Teşekkül

Teşekkül... Teşekkül...

Köy Egitmenleri

Köy Egitmenleri... Köy Egitmenleri...

İğdir Notları Serdarabat Kanalı

İğdir Notları Serdarabat Kanalı... Serdarabat Kanalı...

Halkevi Bandosu Parkta

Halkevi Bandosu Parkta... Halkevi Bandosu...

Elektrik inşaatı

Elektrik inşaatı... Elektrik inşaatı...

Su kanalları kanyonları

Su kanalları kanyonları... Su kanalları...

Aleni teşekkül

Aleni teşekkül... Aleni teşekkül...

Teşekkül

Teşekkül... Teşekkül...

Köy Egitmenleri

Köy Egitmenleri... Köy Egitmenleri...

6 Nisan 1938 KARŞI Sayfa 3

Memleket hastanesinde bir taktik

Her şeyden önce, memleket hastanesinde bir taktik... (text continues)

Futbolümüzün niçin düşüyor ?

Sanki on sene önce... (text continues)

Sarkıntutan 1-4-938 tarihli toplantısında beklen M.Bağır tarafından alınan rapor.

Sarkıntutan 1-4-938 tarihli toplantısında beklen M.Bağır tarafından alınan rapor... (text continues)

Büyük iyilik

Büyük iyilik... (text continues)

Kars Gömrük müdürlüğün den

Kars Gömrük müdürlüğün den... (text continues)

Kars Ticaret ve sanayi Odasının

Kars Ticaret ve sanayi Odasının... (text continues)

23/02/2010

Kars Gazetesi 6 Nisan 1938 Sayı 634 Sayfa 3

25 HAZİRAN 1938 KARŞI Sayfa 3

Ürkiye, Hataydaki Milletler Cemiyetli komisyonu ile alakasını kesti

Zehirlenmeler

Borluk Suyu

Jandarma Subay evler ve nümune Karakolluğu temelleri İlyaz tarafından Merasimle atıldı

23/02/2010

Kars Gazetesi 25 Haziran 1938 Sayı 654

İlgiliz Başvekili Avam Kamasında demıştirki: Harici siyasetimizin temeli sulhun idaresidir. Fakat hağafı menfaatlarımız Tehdit edilirse harperiz;teahütler bizi harbe saraktıyabilir

Tarlarımızı eğitme işini Amacı kanunu... Avam Kama... Harici siyasetimizin temeli sulhun idaresidir...

Avusturya ve Millerler Cemiyeti... Amerika şikâyetleri... Almanya Tuna üzerindeki hile bulundurmak istiyor... Ekolasyon Tahsin Uzer... Kars yakında elektrik ve suya kavuşuyor

Almanya Tuna üzerindeki hile bulundurmak istiyor... Ekolasyon Tahsin Uzer... Kars yakında elektrik ve suya kavuşuyor... Galenler Gidenler... Libayımız B. Akif Eyidoğan... 23/02/2010

Kars Gazetesi 30 Mart 1938 Sayı 632 Sayfa 1

Memleket Haberleri

Bir kulüp nasıl ilerler... Kulupe... Bir kulüp nasıl ilerler...

Hayvan ihracatçılar birliği genel toplantısı... Türk Ofis Direktörü... Çala Nahiye Müdürü... Halkevinde İdare H. toplantısı... Belediye yeni ve çok yerinde bir teşebbüsü... Sporla Bolge İhtiyatı... İlgir Spor yurduna taktiri... Gaz kursu... Yeni Adıyve binası... Karsta güreş...

Halkevinde İdare H. toplantısı... Belediye yeni ve çok yerinde bir teşebbüsü... Sporla Bolge İhtiyatı... İlgir Spor yurduna taktiri... Gaz kursu... Yeni Adıyve binası... Karsta güreş...

Karsta güreş... Sporcular Sarıhanlı Sporcuları... Hayvan ihracatçılar birliği toplantısı... Halkevi Göz Yaşları... Yeni Müzaffer Ak-ın... Kars'ta... Halkevi Göz Yaşları...

Halkevi Göz Yaşları... Yeni Müzaffer Ak-ın... Kars'ta... Halkevi Göz Yaşları...

Halkevi Göz Yaşları... Yeni Müzaffer Ak-ın... Kars'ta... Halkevi Göz Yaşları...

Halkevi Göz Yaşları... Yeni Müzaffer Ak-ın... Kars'ta... Halkevi Göz Yaşları...

Halkevi Göz Yaşları... Yeni Müzaffer Ak-ın... Kars'ta... Halkevi Göz Yaşları...

Kars Gazetesi 30 Mart 1938 Sayı 632 Sayfa 2

Halkevi Göz Yaşları... Yeni Müzaffer Ak-ın... Kars'ta... Halkevi Göz Yaşları...

Kars Hayvanlığına dört senelik istishal bütçesi

Türkiye bir bütün olarak hayvanlık birliği... Kars hayvanlığına dört senelik istishal bütçesi...

Danizg işine ingiltere Müdahale edecek Danzig meselesi etrafında Fransa, İngiltere ve Polonya hükümetleri arasında tam bir anlaşma

London (A.A.) Danzig meselesi... İngiltere hükümeti Danzig meselesinde tam bir anlaşma...

FRANSADA

Paris (A.A.) Fransız hükümeti... Danzig meselesinde tam bir anlaşma...

Kabine Toplantısı

Paris (A.A.) 14 Temmuz... Danzig meselesinde tam bir anlaşma...

İğdir notları

İğdir notları... Danzig meselesinde tam bir anlaşma...

Paad Anviti

Paad Anviti... Danzig meselesinde tam bir anlaşma...

il bay

İl bay... Danzig meselesinde tam bir anlaşma...

Yugoslavya Elçisi Atarıkın Kabirinde

Atarıkın Kabirinde... Danzig meselesinde tam bir anlaşma...

Tayin ve Tahvil

Tayin ve Tahvil... Danzig meselesinde tam bir anlaşma...

Sarıkaş ve Kızılcaçkta Sellar hasaratı yapı

Sarıkaş ve Kızılcaçkta... Danzig meselesinde tam bir anlaşma...

Parti Müfettişleri

Parti Müfettişleri... Danzig meselesinde tam bir anlaşma...

Vazife alan mebuslar bu

Vazife alan mebuslar... Danzig meselesinde tam bir anlaşma...

Halkverli müfettiş

Halkverli müfettiş... Danzig meselesinde tam bir anlaşma...

Kars Hayvanlığına Dört Senelik İstishal Bütçesi

Hayvanlık birliği... Kars hayvanlığına dört senelik istishal bütçesi...

Siyasal Bilgiyer Okulu

Siyasal Bilgiyer Okulu... Danzig meselesinde tam bir anlaşma...

Doğu ve Cenup Vilayetleri canlı hayvan ihrocatı

Doğu ve Cenup Vilayetleri... Danzig meselesinde tam bir anlaşma...

Kars Daimi Encümeninden

Kars Daimi Encümeninden... Danzig meselesinde tam bir anlaşma...

Yağların da bir esasa bağlanmas

Yağların da bir esasa bağlanmas... Danzig meselesinde tam bir anlaşma...

Sarıkaş Satın alma komisyonundan

Sarıkaş Satın alma komisyonundan... Danzig meselesinde tam bir anlaşma...

Hava vaziyeti

Hava vaziyeti... Danzig meselesinde tam bir anlaşma...

Vatandaş?

Vatandaş?... Danzig meselesinde tam bir anlaşma...

günün gün. Bu işin her bir... memleketin memleketi...

Parmak tizi teşkilatı... memleketin memleketi...

Dursun yakalandı... memleketin memleketi...

Faydalı bilgiler... memleketin memleketi...

Posofda Kalar... memleketin memleketi...

Bugday mubayaatı... memleketin memleketi...

Aragacy kaymaklığında... memleketin memleketi...

İlk öğretim inspektörleri... memleketin memleketi...

Tayin... memleketin memleketi...

Maailimlerin mesken... memleketin memleketi...

Katlar haberleri... memleketin memleketi...

Adıyde... memleketin memleketi...

Ardeşanda... memleketin memleketi...

Halkevinde kollar... memleketin memleketi...

Yurtaş... memleketin memleketi...

Yıllık Hayvan ve hayvanat maddeleri... memleketin memleketi...

Yıllık Hayvan ve hayvanat maddeleri... memleketin memleketi...

Yıllık Hayvan ve hayvanat maddeleri... memleketin memleketi...

Yıllık Hayvan ve hayvanat maddeleri... memleketin memleketi...

Yıllık Hayvan ve hayvanat maddeleri... memleketin memleketi...

Kars Gazetesi, 01 Ocak 1938 sayı 610 Sayfa 2

Karın köy kalkınması... memleketin memleketi...

Karın köy kalkınması... memleketin memleketi...

Karın köy kalkınması... memleketin memleketi...

Karın köy kalkınması... memleketin memleketi...

Karın köy kalkınması... memleketin memleketi...

Karın köy kalkınması... memleketin memleketi...

Karın köy kalkınması... memleketin memleketi...

Karın köy kalkınması... memleketin memleketi...

Karın köy kalkınması... memleketin memleketi...

Karın köy kalkınması... memleketin memleketi...

Karın köy kalkınması... memleketin memleketi...

Karın köy kalkınması... memleketin memleketi...

Karın köy kalkınması... memleketin memleketi...

Karın köy kalkınması... memleketin memleketi...

Karın köy kalkınması... memleketin memleketi...

Karın köy kalkınması... memleketin memleketi...

Karın köy kalkınması... memleketin memleketi...

Karın köy kalkınması... memleketin memleketi...

Karın köy kalkınması... memleketin memleketi...

Karın köy kalkınması... memleketin memleketi...

Kars Gazetesi, 01 Ocak 1938 sayı 610 Sayfa 3

Kars Gazetesi, 01 Ocak 1938 sayı 610 Sayfa 3

Osmanlı Tarihinden bazı sahifeler
Rodosun Zabitleri
Tarihî bir haber
Bu günün mahallatı...

Emniyete

Yeni alınacak haberciler
Osmanlı Emniyetinde birinci sınıf haberciler...

Spor

Spor Bölgesi Hâzîne
Spor Bölgesi Hâzîne...

Sözcük Arasında

Sözcük Arasında
Sözcük Arasında...

Sağlık'ta

Osmanlı Emniyetinde birinci sınıf haberciler
Osmanlı Emniyetinde birinci sınıf haberciler...

Ekonomi

Transit bütçelerinin
Transit bütçelerinin...

Tüzede

Çiğdem Köyü
Çiğdem Köyü...

Bayındırlıkta

Borluk Suyu
Borluk Suyu...

Söz Arasında

Söz Arasında
Söz Arasında...

Partide

İçişleri Bakanlığı
İçişleri Bakanlığı...

Zehiri gazdan korunma

Zehiri gazdan korunma
Zehiri gazdan korunma...

Kızak Gezinisi

Kızak Gezinisi
Kızak Gezinisi...

Yası küçük çocuklar

Yası küçük çocuklar
Yası küçük çocuklar...

Halkevinde

Halkevinde
Halkevinde...

Konferans

Konferans
Konferans...

Genel

Genel
Genel...

Partide

İçişleri Bakanlığı
İçişleri Bakanlığı...

Zehiri gazdan korunma

Zehiri gazdan korunma
Zehiri gazdan korunma...

Kızak Gezinisi

Kızak Gezinisi
Kızak Gezinisi...

Yası küçük çocuklar

Yası küçük çocuklar
Yası küçük çocuklar...

Halkevinde

Halkevinde
Halkevinde...

Konferans

Konferans
Konferans...

Genel

Genel
Genel...

Kars Gazetesi, 29 Ocak 1938 sayı 618

Bekçiyeye Saygı

Bekçiyeye Saygı
Bekçiyeye Saygı...

Kahvelerde

Kahvelerde
Kahvelerde...

Tesekkür

Tesekkür
Tesekkür...

Kendü düşüncü ve gördüğünde

Kendü düşüncü ve gördüğünde
Kendü düşüncü ve gördüğünde...

Kars'ta (İcma suyu) nun Tarihçesi

Kars'ta (İcma suyu) nun Tarihçesi
Kars'ta (İcma suyu) nun Tarihçesi...

Kars S. A. L. komisyonundan

Kars S. A. L. komisyonundan
Kars S. A. L. komisyonundan...

Kars Jandarma Komutanı İğnidan

Kars Jandarma Komutanı İğnidan
Kars Jandarma Komutanı İğnidan...

Kars Orman Baş Mühürü

Kars Orman Baş Mühürü
Kars Orman Baş Mühürü...

Zayıf

Zayıf
Zayıf...

Kars Orman Baş müdürünün vukubü

Kars Orman Baş müdürünün vukubü
Kars Orman Baş müdürünün vukubü...

Memleket Haberleri

Grip, Anjin ve kızıl

Suğucülerin de bu baharda...
Suğucülerin de bu baharda...
Suğucülerin de bu baharda...

Yeni ilköğretim öğretmenleri

150 yeri doldurulan öğretmenler...
150 yeri doldurulan öğretmenler...
150 yeri doldurulan öğretmenler...

Halk evinde konferans

Arslanhan Havaevi...
Arslanhan Havaevi...
Arslanhan Havaevi...

Galışkan Avıclar

Arslanhan Havaevi...
Arslanhan Havaevi...
Arslanhan Havaevi...

Kars Gazetesi yeni işleri

Direktörlüğe...
Direktörlüğe...
Direktörlüğe...

PROGRAM

- 1- İstiklal marşı bandı
2- Hüsnü şairi
3- Arslanhan Havaevi
4- Halk evinde konferans
5- Kars Gazetesi...

İKİNCİ KISIM

- 1- Karsın (Marş) talimatı
2- İstiklal marşı
3- Arslanhan Havaevi
4- Halk evinde konferans
5- Kars Gazetesi...

ÜÇÜNCÜ KISIM

- 1- Çoban (Şiir) bandı
2- Hüsnü şairi
3- Arslanhan Havaevi
4- Halk evinde konferans
5- Kars Gazetesi...

İdeal çalışan operatör

Arslanhan Havaevi...
Arslanhan Havaevi...
Arslanhan Havaevi...

Borluk suyu abone olalım

Kars vilayeti...
Kars vilayeti...
Kars vilayeti...

Bekiyoruz

Arslanhan Havaevi...
Arslanhan Havaevi...
Arslanhan Havaevi...

Beldiye Kuruldu

Fatih...
Fatih...
Fatih...

Mağ evinde müsamere

Arslanhan Havaevi...
Arslanhan Havaevi...
Arslanhan Havaevi...

Kamun Duyuları

Fatih...
Fatih...
Fatih...

Ulus Okulları

Fatih...
Fatih...
Fatih...

Ulus Okulları

Fatih...
Fatih...
Fatih...

Ulus Okulları

Fatih...
Fatih...
Fatih...

Ulus Okulları

Fatih...
Fatih...
Fatih...

Ulus Okulları

Fatih...
Fatih...
Fatih...

Ulus Okulları

Fatih...
Fatih...
Fatih...

Ulus Okulları

Fatih...
Fatih...
Fatih...

Ulus Okulları

Fatih...
Fatih...
Fatih...

Ulus Okulları

Fatih...
Fatih...
Fatih...

Ulus Okulları

Fatih...
Fatih...
Fatih...

Ulus Okulları

Fatih...
Fatih...
Fatih...

Ulus Okulları

Fatih...
Fatih...
Fatih...

Ulus Okulları

Fatih...
Fatih...
Fatih...

Ulus Okulları

Fatih...
Fatih...
Fatih...

Lozan günü gurdun her tarafında coşkun tezahürata kilitlandı

Millî Şef tebriklere tepkiler...
Millî Şef tebriklere tepkiler...
Millî Şef tebriklere tepkiler...

İngilteren Almanya istikrar yapacağı yalanmış

200 İngiliz bombardıman...
200 İngiliz bombardıman...
200 İngiliz bombardıman...

Londra önemli bir toplantı

Londra 25 Ocak...
Londra 25 Ocak...
Londra 25 Ocak...

Fransız Orgeneralı Şerefine ziyafet

Alman donanması...
Alman donanması...
Alman donanması...

Zelzele

Arslanhan Havaevi...
Arslanhan Havaevi...
Arslanhan Havaevi...

Arslanhan Havaevi

Arslanhan Havaevi...
Arslanhan Havaevi...
Arslanhan Havaevi...

Arslanhan Havaevi

Arslanhan Havaevi...
Arslanhan Havaevi...
Arslanhan Havaevi...

Arslanhan Havaevi

Arslanhan Havaevi...
Arslanhan Havaevi...
Arslanhan Havaevi...

Arslanhan Havaevi

Arslanhan Havaevi...
Arslanhan Havaevi...
Arslanhan Havaevi...

Arslanhan Havaevi

Arslanhan Havaevi...
Arslanhan Havaevi...
Arslanhan Havaevi...

Arslanhan Havaevi

Arslanhan Havaevi...
Arslanhan Havaevi...
Arslanhan Havaevi...

Arslanhan Havaevi

Arslanhan Havaevi...
Arslanhan Havaevi...
Arslanhan Havaevi...

Arslanhan Havaevi

Arslanhan Havaevi...
Arslanhan Havaevi...
Arslanhan Havaevi...

Arslanhan Havaevi

Arslanhan Havaevi...
Arslanhan Havaevi...
Arslanhan Havaevi...

Arslanhan Havaevi

Arslanhan Havaevi...
Arslanhan Havaevi...
Arslanhan Havaevi...

Arslanhan Havaevi

Arslanhan Havaevi...
Arslanhan Havaevi...
Arslanhan Havaevi...

Öğrencü Umumi Mafetistik Masrafları

Mükavele imzalandı...
Mükavele imzalandı...
Mükavele imzalandı...

Gürümek ve Münkaleat Vekilimiz

Nafia Vakfımız...
Nafia Vakfımız...
Nafia Vakfımız...

Neşir ve Yayıncılık

Samsun su bastı...
Samsun su bastı...
Samsun su bastı...

Mebuslarımız sehrimizde

Yeni Notları...
Yeni Notları...
Yeni Notları...

Yeni Notları

Serdarabak kanalı...
Serdarabak kanalı...
Serdarabak kanalı...

Serdarabak kanalı

Fatih...
Fatih...
Fatih...

Fatih

Fatih...
Fatih...
Fatih...

Fatih

Fatih...
Fatih...
Fatih...

Fatih

Fatih...
Fatih...
Fatih...

Fatih

Fatih...
Fatih...
Fatih...

Fatih

Fatih...
Fatih...
Fatih...

Fatih

Fatih...
Fatih...
Fatih...

Fatih

Fatih...
Fatih...
Fatih...

Fatih

Fatih...
Fatih...
Fatih...

Fatih

Fatih...
Fatih...
Fatih...

Fatih

Fatih...
Fatih...
Fatih...

Kars Gazetesi, 17 Ocak 1939 sayı 711

Kars Gazetesi, 28 Temmuz 1939 sayı 764

Advertisement for 'Memleket Haberleri' newspaper, featuring headlines like 'Lozan günü gurdun her tarafında coşkun tezahürata kilitlandı' and '200 İngiliz bombardıman Taygaresi Fransa üzerinde uçuş yapılar'. Includes a large 'S' logo and contact information for the publisher.

Memleket Haberleri

Vahi Muavinliği

Vahiyatın muavinliği için...
Vahiyatın muavinliği için...
Vahiyatın muavinliği için...

Yeni Meclis üyeleri

Yeni Meclis üyeleri...
Yeni Meclis üyeleri...
Yeni Meclis üyeleri...

Kısa Haberler

Kısa Haberler...
Kısa Haberler...
Kısa Haberler...

Partide

Partide...
Partide...
Partide...

Defdar gitti

Defdar gitti...
Defdar gitti...
Defdar gitti...

Düğünleri Bay

Düğünleri Bay...
Düğünleri Bay...
Düğünleri Bay...

Aradan Hükümet Tabibi

Aradan Hükümet Tabibi...
Aradan Hükümet Tabibi...
Aradan Hükümet Tabibi...

Kalp bir Liralıdır

Kalp bir Liralıdır...
Kalp bir Liralıdır...
Kalp bir Liralıdır...

Gizli Göz Yaşları

Gizli Göz Yaşları...
Gizli Göz Yaşları...
Gizli Göz Yaşları...

EKONOMİ

Ekonomi...
Ekonomi...
Ekonomi...

Orta Meclis Muallimliği

Orta Meclis Muallimliği...
Orta Meclis Muallimliği...
Orta Meclis Muallimliği...

Yeni Veteriner İşleri

Yeni Veteriner İşleri...
Yeni Veteriner İşleri...
Yeni Veteriner İşleri...

İkiz yığın tahlimleri

İkiz yığın tahlimleri...
İkiz yığın tahlimleri...
İkiz yığın tahlimleri...

Doğum eviden

Doğum eviden...
Doğum eviden...
Doğum eviden...

Doğum eviden

Doğum eviden...
Doğum eviden...
Doğum eviden...

Doğum eviden

Doğum eviden...
Doğum eviden...
Doğum eviden...

Sıtma Mücadele Doktoru

Sıtma Mücadele Doktoru...
Sıtma Mücadele Doktoru...
Sıtma Mücadele Doktoru...

Yıldırım Çırpıtı

Yıldırım Çırpıtı...
Yıldırım Çırpıtı...
Yıldırım Çırpıtı...

Pek eski ve çayır Şehri

Pek eski ve çayır Şehri...
Pek eski ve çayır Şehri...
Pek eski ve çayır Şehri...

Orta Meclis Muallimliği

Orta Meclis Muallimliği...
Orta Meclis Muallimliği...
Orta Meclis Muallimliği...

Doğum eviden

Doğum eviden...
Doğum eviden...
Doğum eviden...

Doğum eviden

Doğum eviden...
Doğum eviden...
Doğum eviden...

Doğum eviden

Doğum eviden...
Doğum eviden...
Doğum eviden...

Bibliyografi

Bibliyografi...
Bibliyografi...
Bibliyografi...

Sınıf Değişimi

Sınıf Değişimi...
Sınıf Değişimi...
Sınıf Değişimi...

Kırsal Karşıya

Kırsal Karşıya...
Kırsal Karşıya...
Kırsal Karşıya...

Doğum eviden

Doğum eviden...
Doğum eviden...
Doğum eviden...

Doğum eviden

Doğum eviden...
Doğum eviden...
Doğum eviden...

Doğum eviden

Doğum eviden...
Doğum eviden...
Doğum eviden...

Doğum eviden

Doğum eviden...
Doğum eviden...
Doğum eviden...

Kars Gazetesi, 16 Ağustos 1938 sayı 669

KARS

Almanya'da memleketin her tarafında manevrelere başladılar

İhtiyat ve muvazzaf olarak 1350000 Kişi silah altına çağrıldı

İzmir Enternasyonal Fuarı Varp Aşyov Fuarı Kara İstirahet Evi, Aşağısın gönderdiği Atarlık baldan silahtı harikulade bir sihirsiz olacaktır

Ziraat Ve Hayvancılık

Hayvan İbratçılığı Birliği toplantısı

23/02/2010

Kars Gazetesi, 19 Ağustos 1938 sayı 670 Sayfa 1

Kars Gazetesi, 9 Ağustos 1944 sayı 1256

Kars Gazetesi, 8 Ocak 1938 sayı 612

Kars'ın Kültür Durumu

Yeni açılan Kurumun, bu işleri üstlenmesi için teşkil edilmiş bir komisyonun çalışmaları, bu işleri üstlenmesi için teşkil edilmiş bir komisyonun çalışmaları, bu işleri üstlenmesi için teşkil edilmiş bir komisyonun çalışmaları...

Bu komisyonun çalışmaları, bu işleri üstlenmesi için teşkil edilmiş bir komisyonun çalışmaları, bu işleri üstlenmesi için teşkil edilmiş bir komisyonun çalışmaları...

Bu komisyonun çalışmaları, bu işleri üstlenmesi için teşkil edilmiş bir komisyonun çalışmaları, bu işleri üstlenmesi için teşkil edilmiş bir komisyonun çalışmaları...

Genel Kurul'un 4-2-938 günün toplantısına ait karar ve zabit hükaası...

Kurul Ahif Eskişan'da toplanarak toplantısına ait karar ve zabit hükaası...

Genel Kurul'un 4-2-938 günün toplantısına ait karar ve zabit hükaası...

Kars'ın Kültür Durumu (Devamı)...

Bu komisyonun çalışmaları, bu işleri üstlenmesi için teşkil edilmiş bir komisyonun çalışmaları, bu işleri üstlenmesi için teşkil edilmiş bir komisyonun çalışmaları...

Bu komisyonun çalışmaları, bu işleri üstlenmesi için teşkil edilmiş bir komisyonun çalışmaları, bu işleri üstlenmesi için teşkil edilmiş bir komisyonun çalışmaları...

Kars Defterdarlığından...

Mahalle adları, nüfus sayımları, vergi bilgileri...

Kars Defterdarlığından...

Kars Gazetesi, 16 Şubat 1938 sayı 622 Sayfa 3

Ekonomik hamleler...

İnkılap ve hâttâr...

Genel Kurul'un 4-2-938 günün toplantısına ait karar ve zabit hükaası (Devamı)...

Genel Kurul'un 4-2-938 günün toplantısına ait karar ve zabit hükaası (Devamı)...

Genel Kurul'un 4-2-938 günün toplantısına ait karar ve zabit hükaası (Devamı)...

Genel Kurul'un 4-2-938 günün toplantısına ait karar ve zabit hükaası (Devamı)...

Önemli bir toplantı...

Erzurum'da Kâdî...

Kars namazı dâr lûğâden...

Zam...

Kars Defterdarlığından (Devamı)...

Mahalle adları, nüfus sayımları, vergi bilgileri...

Kars Defterdarlığından (Devamı)...

Kars Gazetesi, 15 Ocak 1938 sayı 614

Kars Gazetesi, 22 Ocak 1938 sayı 616

Kars Gazetesi 30 Temmuz 1938 sayı 664

Halkevi Bandosu

Musik sanatında ilerlettiği yönü kadar mayhane sarı hırsı mevladını gösteren bu müzikler, sanatçıların bir araya gelmesiyle meydana gelmiştir. Bu sanatçıların bir araya gelmesiyle meydana gelmiştir. Bu sanatçıların bir araya gelmesiyle meydana gelmiştir.

Piyer Loti Kimdir?

Şarkı gönlü olan bu ince ruhlu Fransız, 19. yüzyıla mensup bir şairdir. Fransız edebiyatının en büyük şairlerinden biridir. Fransız edebiyatının en büyük şairlerinden biridir. Fransız edebiyatının en büyük şairlerinden biridir.

Çelebek yıl Muharrak haddinden fazla olacaktır

Bu senenin mali durumu, geçen seneye göre daha iyidir. Çelebek yıl Muharrak haddinden fazla olacaktır. Çelebek yıl Muharrak haddinden fazla olacaktır. Çelebek yıl Muharrak haddinden fazla olacaktır.

Şaşarken

Yazar: Naliderler
Tema: II

MEMLEKET HABERLERİ

NOTER faaliyetine geçti
Bir müddet hari tutulan noter faaliyetine geçti. Bir müddet hari tutulan noter faaliyetine geçti. Bir müddet hari tutulan noter faaliyetine geçti.

Sosyal yardım faaliyetinde

İlimiz sosyal yardım komitesi, yarıyıl raporunu yayınladı. İlimiz sosyal yardım komitesi, yarıyıl raporunu yayınladı. İlimiz sosyal yardım komitesi, yarıyıl raporunu yayınladı.

CILAVUZ KÖY ENSTİTÜSÜ

Canakkale Zaferinin 25. yıl dönümü
Şehrimiz Canakkale'de 1915'te gerçekleşen Canakkale Zaferi'nin 25. yıl dönümü anısına, C. K. E. tarafından hazırlanan bir program düzenlendi. Şehrimiz Canakkale'de 1915'te gerçekleşen Canakkale Zaferi'nin 25. yıl dönümü anısına, C. K. E. tarafından hazırlanan bir program düzenlendi.

Cilavuz Köy Enstitüsünün taahhüt talebinde bulunması

Enstitünün taahhüt talebinde bulunması. Enstitünün taahhüt talebinde bulunması. Enstitünün taahhüt talebinde bulunması. Enstitünün taahhüt talebinde bulunması.

Zehirlî gaz kurusu

Çiğdem devreleri deşen zehirli gaz kurusu. Çiğdem devreleri deşen zehirli gaz kurusu. Çiğdem devreleri deşen zehirli gaz kurusu. Çiğdem devreleri deşen zehirli gaz kurusu.

Hastalık raporu alan öğretmen ve memurlar hakkında

Vakilliklerin raporları. Hastalık raporu alan öğretmen ve memurlar hakkında. Hastalık raporu alan öğretmen ve memurlar hakkında. Hastalık raporu alan öğretmen ve memurlar hakkında.

Şaşarken

Yazar: Naliderler
Tema: II

Köy Enstitüleri Kanunu

Madde 1 - Köy Enstitüleri Kanunu. Köy Enstitüleri Kanunu. Köy Enstitüleri Kanunu. Köy Enstitüleri Kanunu.

Kars Belediye Başkanlığı

Numarası
1 - Belediye Başkanlığı. Belediye Başkanlığı. Belediye Başkanlığı. Belediye Başkanlığı.

hava Şehitlerimiz büyük ve canlı

Bir törene anıldı
Hava şehitlerimiz büyük ve canlı. Hava şehitlerimiz büyük ve canlı. Hava şehitlerimiz büyük ve canlı. Hava şehitlerimiz büyük ve canlı.

SÖZ DAKİKA

19 Mayıs - Spor ve Gençlik bayram kutulama programı
19 Mayıs - Spor ve Gençlik bayram kutulama programı. 19 Mayıs - Spor ve Gençlik bayram kutulama programı. 19 Mayıs - Spor ve Gençlik bayram kutulama programı.

Memleket Hâberleri
VALİMİZ ERZURUM'DA
Büyükbaş Çaldır
Eskişehir'de...
Orman Müdürlüğü
Bıyıkdayı...
Okul Kitapları
İki Vatanseverlik Örneği
Almanlar Göre
İspanyol Tıyareleri

Memleket Hâberleri
VALİMİZ ERZURUM'DA
Büyükbaş Çaldır
Eskişehir'de...
Orman Müdürlüğü
Bıyıkdayı...
Okul Kitapları
İki Vatanseverlik Örneği
Almanlar Göre
İspanyol Tıyareleri

Memleket Hâberleri
VALİMİZ ERZURUM'DA
Büyükbaş Çaldır
Eskişehir'de...
Orman Müdürlüğü
Bıyıkdayı...
Okul Kitapları
İki Vatanseverlik Örneği
Almanlar Göre
İspanyol Tıyareleri

Memleket Hâberleri
VALİMİZ ERZURUM'DA
Büyükbaş Çaldır
Eskişehir'de...
Orman Müdürlüğü
Bıyıkdayı...
Okul Kitapları
İki Vatanseverlik Örneği
Almanlar Göre
İspanyol Tıyareleri

ŞAHMURAD
Bir kazaya kurban gitti
Yardımcılığı ve meriği
Kazanın...
Şahmurad...
Kazanın...
Şahmurad...

ŞAHMURAD
Bir kazaya kurban gitti
Yardımcılığı ve meriği
Kazanın...
Şahmurad...
Kazanın...
Şahmurad...

ŞAHMURAD
Bir kazaya kurban gitti
Yardımcılığı ve meriği
Kazanın...
Şahmurad...
Kazanın...
Şahmurad...

Kars Gazetesi 7 Ekim 1941 sayı 984

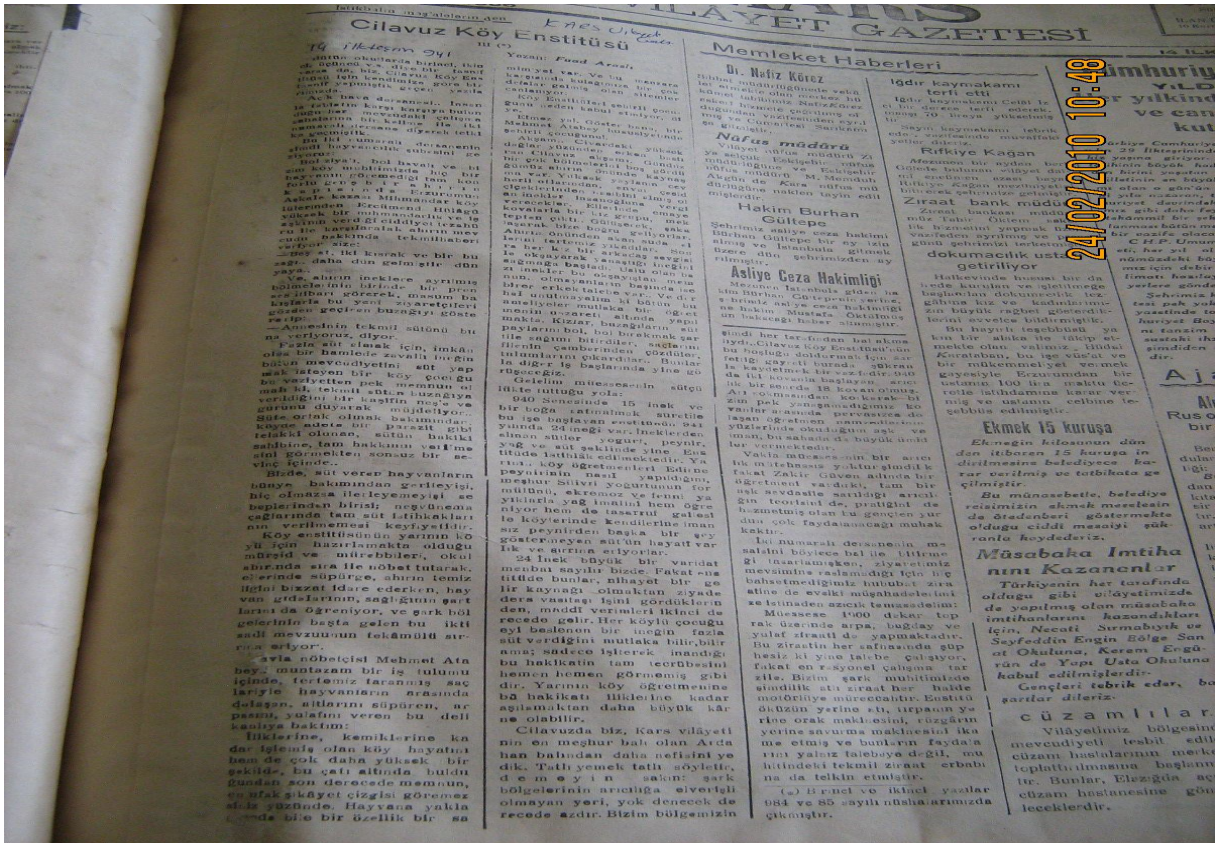
Memleket Hâberleri
VALİMİZ ERZURUM'DA
Büyükbaş Çaldır
Eskişehir'de...
Orman Müdürlüğü
Bıyıkdayı...
Okul Kitapları
İki Vatanseverlik Örneği
Almanlar Göre
İspanyol Tıyareleri

Memleket Hâberleri
VALİMİZ ERZURUM'DA
Büyükbaş Çaldır
Eskişehir'de...
Orman Müdürlüğü
Bıyıkdayı...
Okul Kitapları
İki Vatanseverlik Örneği
Almanlar Göre
İspanyol Tıyareleri

Memleket Hâberleri
VALİMİZ ERZURUM'DA
Büyükbaş Çaldır
Eskişehir'de...
Orman Müdürlüğü
Bıyıkdayı...
Okul Kitapları
İki Vatanseverlik Örneği
Almanlar Göre
İspanyol Tıyareleri

Memleket Hâberleri
VALİMİZ ERZURUM'DA
Büyükbaş Çaldır
Eskişehir'de...
Orman Müdürlüğü
Bıyıkdayı...
Okul Kitapları
İki Vatanseverlik Örneği
Almanlar Göre
İspanyol Tıyareleri

Kars Gazetesi 10 Ekim 1941 sayı 985

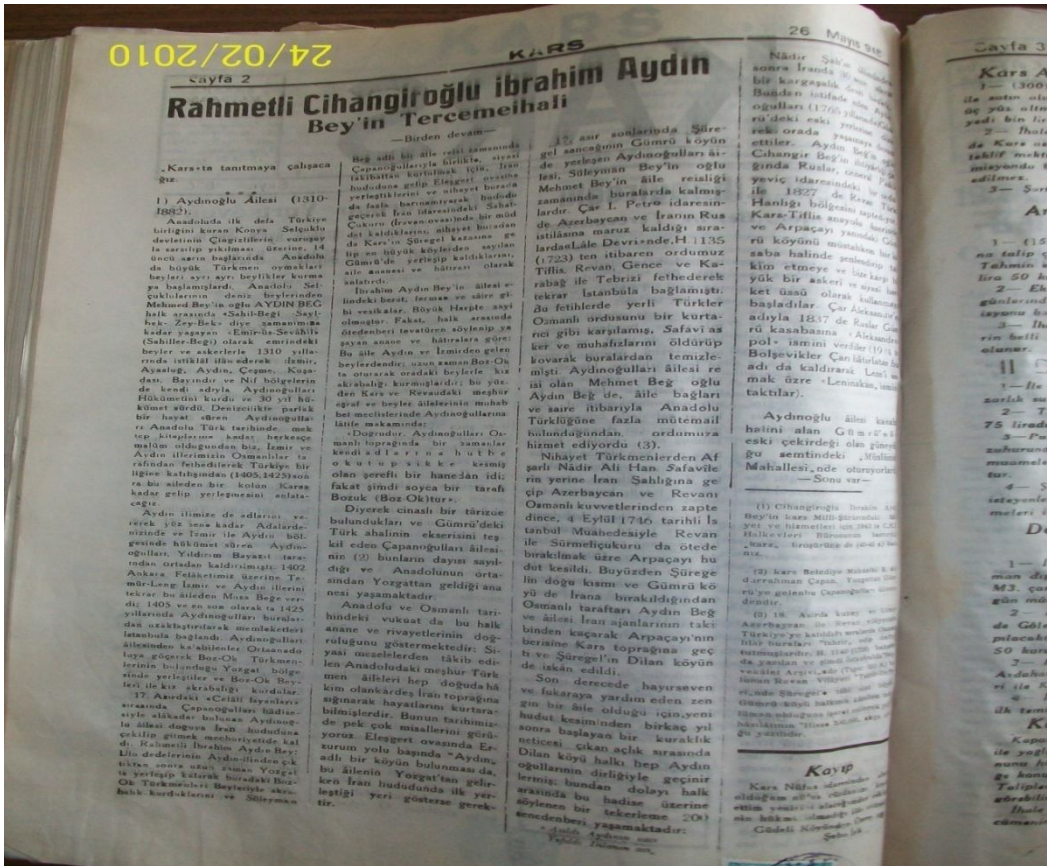
Kars Gazetesi, 14 Ekim 1941 sayı 986

Kars Gazetesi, 10 Haziran 1944 sayı 1239

Kars Gazetesi, 26 Mayıs 1948 sayı 1630 Sayfa 1

Kars Gazetesi, 26 Mayıs 1948 sayı 1630 Sayfa 2

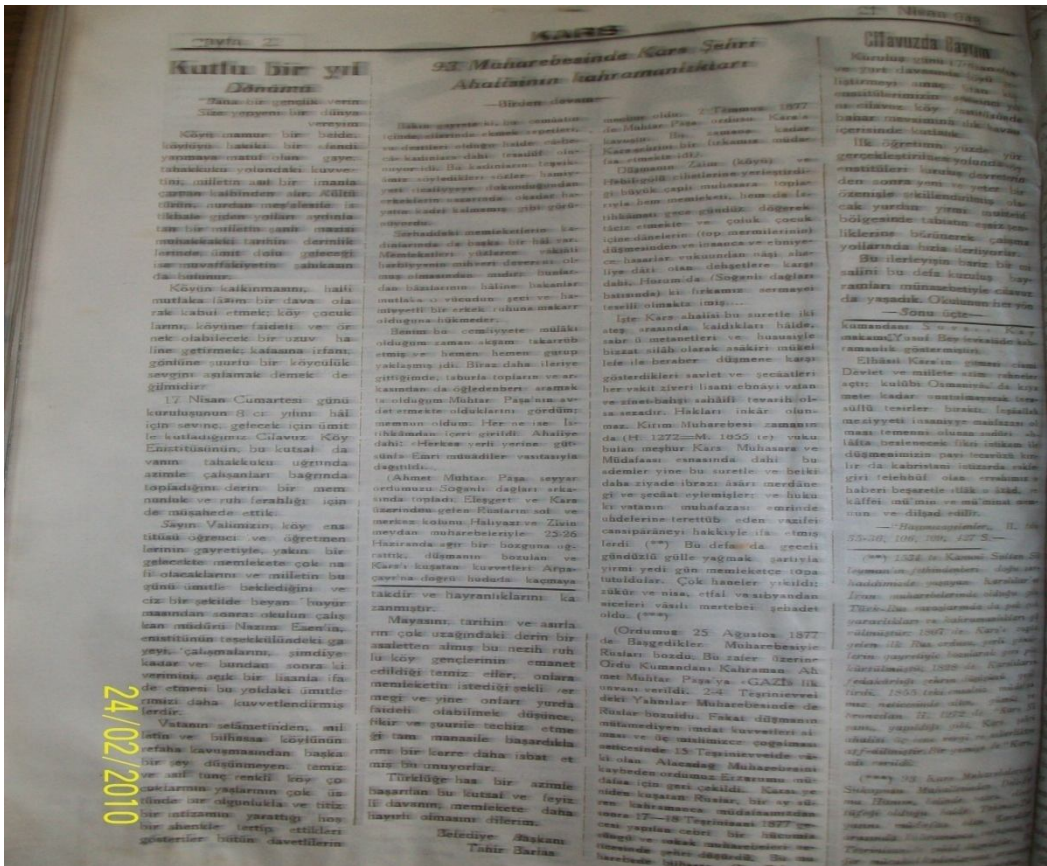
Kars Gazetesi, 4 Şubat 1948 sayı 1598 Sayfa 1

Kars Gazetesi, 4 Şubat 1948 sayı 1598 Sayfa 2

Kars Gazetesi, 21 Nisan 1948 sayı 1620 Sayfa 1

Kars Gazetesi, 21 Nisan 1948 sayı 1620 Sayfa 2

Kars Gazetesi, 7 Mart 1941 sayı 923

Kars Gazetesi, 27 Şubat 1942 sayı 1020

Kars Gazetesi, 3 Kasım 1943 sayı 1185

Kars Gazetesi 24 Şubat 1945 sayı 1309

15 Mayıs Türk tayyareciliği için tarihî bir gündür. O gün yurdun her yanında Türk havacılığı bayramı yapılır.

ÇARŞAMBA VE CUMARTESİ GÜNLERİ ÇIKAR

Cocuk ve çocuk bakımı
Geçen ayın mahab

Şehir hayatı

İstanbul

Yeni haftalık il gazetesini

11 Mayıs 1938 Çarşamba

MANİLLA İÇİN
DÜNYA FİDANLARI İÇİN
BANDAS MESELE HAZIRLIK
DÜNYA FİDANLARI İÇİN
11 Mayıs 1938 Çarşamba

Başvekil Celâl Bayar ve haricî vekili T. R. Aras Belgrat yollarında

İstidat Akademi

Yeni hâkî paralar

Hitler Romandan ayrıldı

Çin - Japon durumu

Barbarosun türbesi
Planın tarihi buse ne mahnâ olacak

Donanmamız
Marmarada büyük manevralara başlıyor top ve torpil ateşi tahrikatı yapılacak

23/02/2010

Kars Gazetesi, 11 Mayıs 1938 sayı 642 Sayfa 1

Memleket Haberleri

Su arabaları boyanmış

Sanatkar Mihralı ne diyor

İstanbul tiyatrosu

Yeni hayvan satışı

Karstı Bahar

Parka yeni süratler

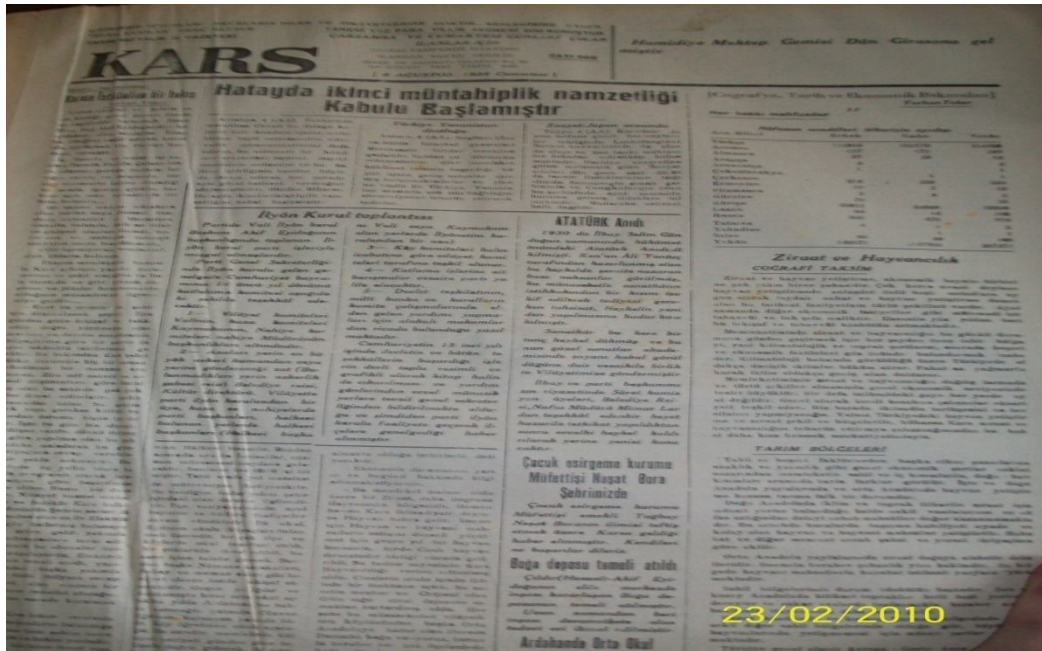
Gözlü Göz Yaşları

23/02/2010

Kars Gazetesi, 11 Mayıs 1938 sayı 642 Sayfa 2

Kars Gazetesi, 9 Temmuz 1947 sayı 1540

Kars Gazetesi, 6 Ağustos 1938 sayı 666

Halkın siyasetinde Çocuk oyun ve bakın evlerinin rolü bu bakımdan Kars

Tuham Taber... Mükemmelleştirme... Çocuk oyun ve bakın evlerinin rolü bu bakımdan Kars... Çocukların eğitimi ve bakımı için yapılan çalışmaların önemi vurgulanmaktadır.

Hitler Südelerinin oturduğu Bölgenin Teşrinii evvelin birine kadar Almanya'ya terkin istiyor

Hitler Südelerinin oturduğu Bölgenin Teşrinii evvelin birine kadar Almanya'ya terkin istiyor... Bölgenin sakinleri Almanya'ya göç etmeye isteklidir.

Orta Avrupa'da durum çok karışık

Orta Avrupa'da durum çok karışık... Bölgedeki siyasi ve askeri gelişmeler değerlendirilmektedir.

İhtifal ve dil bayramı

İhtifal ve dil bayramı... Dilin önemini vurgulayan bir bayramdır.

Çek Alman meselesi

Çek Alman meselesi... Çekya'daki Alman nüfusuyla ilgili tartışmalar.

Kars Hakkında Unumi Malumat

Kars Hakkında Unumi Malumat... Kars ilinin coğrafyası, tarihi ve ekonomik durumuna dair bilgiler.

Ziraat Ve Hayvancılık

Ziraat Ve Hayvancılık... Tarımsal faaliyetlerin durumu ve devlet destekleri.

23.02.1938... Akif Eyidoğdu... Celal Bayer... Demokrat idare adımı... Bu blok, dönemin siyasi ve sosyal gündemini yansıtan bir dizi yazıyı içerir.

Kars Gazetesi, 30 Eylül 1938 sayı 681

Karale İğdir Barajı Kanununun önemi

Karale İğdir Barajı Kanununun önemi... Barajın inşaatı ve faaliyetiyle bölgenin kalkınması için büyük önem taşıdığı vurgulanmaktadır.

Südet Almanları partisi reisi Henlein Südelerinin Alimanyaya ithakını istemiş

Südet Almanları partisi reisi Henlein Südelerinin Alimanyaya ithakını istemiş... Henlein'in Almanya'ya itirazları ve istekleri.

İtalya ajanının tebliği

İtalya ajanının tebliği... İtalyan ajanının sunduğu rapor ve istekler.

İngiliz bayraklı Alimanyaya gitti

İngiliz bayraklı Alimanyaya gitti... Bir İngiliz vatandaşının Almanya'ya gidişi.

Heyeti uhite toplantısı

Heyeti uhite toplantısı... Heyet üyelerinin toplantısı.

Kars Hakkında Unumi Malumat

Kars Hakkında Unumi Malumat... Kars ilinin genel durumu.

Ziraat Ve Hayvancılık

Ziraat Ve Hayvancılık... Tarımsal veriler ve raporlar.

Türkiye Ziraatı için inkişaf imkânları ve projeleri

Türkiye Ziraatı için inkişaf imkânları ve projeleri... Ziraatın geliştirilmesi için önerilen projeler.

Atatürk ziraat hukukunda ne diyor

Atatürk ziraat hukukunda ne diyor... Atatürk'ün ziraat konusundaki görüşleri.

Memleket hastanesine alet getirildi

Memleket hastanesine alet getirildi... Hastaneye yeni tıbbi ekipmanların teslim edilmesi.

Aradığımız 4 aylık hasarını meevad

Aradığımız 4 aylık hasarını meevad... Hasarın tazmin edilmesi için yapılan çalışmalar.

Bay Tahsin Uzer Özüne Umum Müfettişi mi Sayın Bay Tahsin Uzer

Bay Tahsin Uzer Özüne Umum Müfettişi mi Sayın Bay Tahsin Uzer... Uzer'in görevi ve sorumlulukları.

Kars Tarihiçesi

Kars Tarihiçesi... Kars ilinin tarihi ve kültürel mirası.

Kars Gazetesi, 20 Eylül 1938 sayı 678 Sayfa 1

Müttefikler zaferi dünya ticareti için yeni bir ni-zam ifade eder

Başarılı, biledi
Bu bir yeni düzenin doğuşu. Müttefiklerin zaferi dünya ticareti için yeni bir ni-zam ifade eder. Bu yeni düzen, müttefiklerin zaferiyle başlamıştır. Bu yeni düzen, müttefiklerin zaferiyle başlamıştır. Bu yeni düzen, müttefiklerin zaferiyle başlamıştır.

Robert Michay

Bu yeni düzen, müttefiklerin zaferiyle başlamıştır. Bu yeni düzen, müttefiklerin zaferiyle başlamıştır. Bu yeni düzen, müttefiklerin zaferiyle başlamıştır.

iktibaslar Petrol için Mücadele

Geçen Sayıdan
Bakerye Belged haklılar
İzmir Neveçino düşüyorlar
Ermen Karbon bu safhada
değil ediyordu bu safhada
Almanya ile Rusya'nın alibi
İşleri aynı olduğuna ve bu iki devletlerin Neveçino'ya, Irak ve Hind yoluna doğru taarrufların
yanlış olduğunu
Almanya'daki petrolün
değil olduğunu
Almanya'daki petrolün
değil olduğunu

Memleket Haberi

Vefat
Vefat edenlerin isimleri...
Elektrik Motorünün kırılan parçası geldi
Elektrik motorünün kırılan parçası geldi.
Bahallık ihtikar
Bahallık ihtikarının önlenmesi için...
Sosyal yardım komitesi faaliyetleri
Sosyal yardım komitesi faaliyetleri.

24.02.2010 09:55

Yazarın
Kısa özet ve yazarın bilgileri.

Kars Gazetesi, 1 Mart 1940 sayı 822

ÖZGEÇMİŞ

12.05.1986 yılında Ordu ili Ünye ilçesinde dünyaya geldim. 6 yaşında başlamış olduğum Ünye Fevzi Çakmak İlköğretim Okulunda iki yıl eğitim aldıktan sonra İstanbul'a ailecek göç etmemizden dolayı ilkokulun üçüncü, dördüncü ve beşinci yıllarını Bahçelievler Mehmet Akif Ersoy İlköğretim okunda tamamladım. Ortaokulu yine Ünye Merkez Meçhul Asker İlköğretim Okunda tamamladıktan sonra Ünye lisesine kayıt oldum. 2005 yılına Kafkas Üniversitesi Tarih Bölümünü kazandım ve 2009 yılında bitirdim. Aynı yıl içerisinde eğitim görmüş olduğum Üniversitemin, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalında Yüksek lisansı kazandım. Yüksek lisans eğitimimin devam ettiği sırada, 2010 yılında girmiş olduğum Polislik sınavını kazanmamın ardından 2010 yılında İzmir Bornova Polis Meslek Eğitim Merkezine yerleştirmem yapıldı. 2011 yılında ise İstanbul'a Polis olarak atandım ve iki yıl görev yaptıktan sonra Sivas merkeze tayinim çıktı.